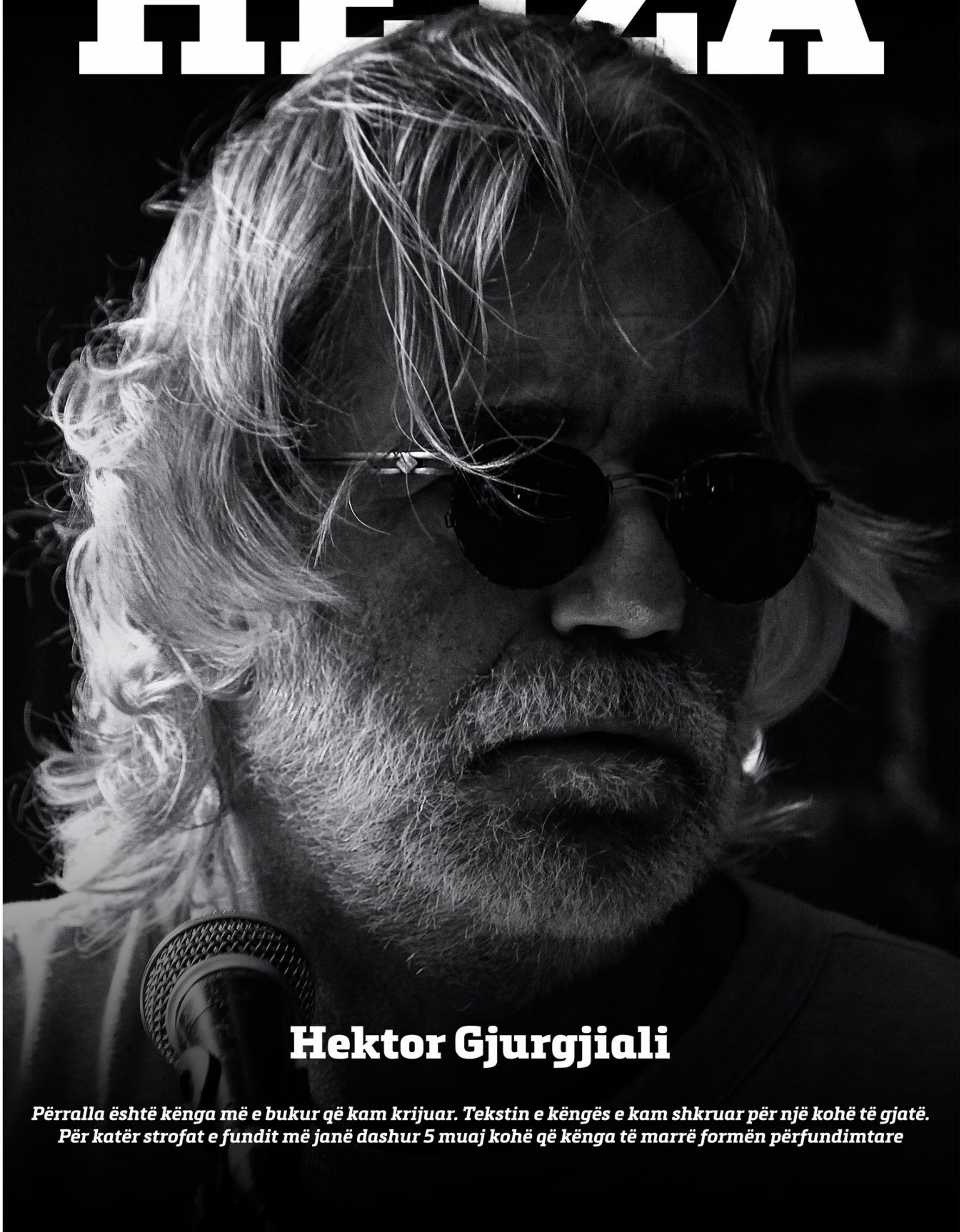

HEJZA

Hektor Gjurgjiali

*Përralla është kënga më e bukur që kam krijuar. Tekstin e këngës e kam shkruar për një kohë të gjatë.
Për katër strofat e fundit më janë dashur 5 muaj kohë që kënga të marrë formën përfundimtare*

VRASËSIT E SHQIPES

Gjuha është një nga komponentët kryesorë që e determinon identitetin kombëtar! Gjuha është shkencë formulat e së cilës mësojnë se si të mbushen me ajër mushkëritë e qenies kombëtare. Gjuha e pastër është e vetmja "vaksinë e qenësishme" kundër elementeve kancerogjene në trugun kombëtar. Një shtet dhe një komb i mirëfilltë gjuhën e mbron me ligje dhe me mekanizma adekuate për mbrojtjen e komponentëve të kombëtarisë. Kombëtarizimi i gjuhës reflekton dinjitet

Nga Avni HALIMI

Nisur nga këto vlerësime të pacenueshme që u theksuan në hyrjen e këtij shkrimi, përfaqësuesit shqiptarë që morën pjesë në hartimin e Marrëveshjes së Ohrit, jo vetëm që e mbrojtën gjuhën shqipe por asaj ia siguruan edhe një pozitë të dinjitetshme duke e bindur palën maqedonase që ta pranojë edhe shqipen dhe alfabetin e saj si gjuhë dhe shkrim zyrtar në tërë shtetin. Më vitin 2002 në pushtet vjen koalicioni LSDM-BDI, liderët e së cilëve gjënë e parë që do ta arrijnë do të jetë parcializimi, deformimi si dhe degradimi i Marrëveshjes së Ohrit. Ali Ahmeti, duke pasur respekt si dhe mirëkuptim për Branko Cërvenkovskit i cili atëbotë gjendej nën presionin e shërbimeve serbe, hoqi dorë nga shumë pika origjinale të Marrëveshjes e në të mirë të maqedonizmit dhe të shtetit klasik unitar! Me këtë rast gjuha shqipe u lejua të flitet vetëm në ato komuna ku shqiptarët përbëjnë njëzet përqindëshin e popullatës së përgjithshme lokale. Me këtë rast, pala maqedonase haptazi tregoi një urrejtje ndaj gjuhës shqipe, urrejtje këtë që e zyrtarizoi dhe e normatizoi edhe me ligj në Parlamentin e Maqedonisë së Veriut të cilin me lezet e votuan që të gjithë deputetët shqiptarë të partisë në pushtet. Pra, partia shqiptare në pushtet nuk zbatoi Marrëveshjen e Ohrit të cilën e garantuan përfaqësuesit e NATO-s dhe të BE-së por zbatoi teket, degradimet, qëndrimet si dhe disponimin e palës maqedonase ndaj gjuhës shqipe.

Po atë kohë nga deputetët shqiptar dikush kurtoi një vendim për të punësuar 19 përkthyes shqiptarë që do të merren me përkthim maqedonisht-shqip dhe anasjelltas në Parlamentin e Maqedonisë së Veriut. I luti të gjithë shqiptarët që të paraqiten tek ai në zyret e Parlamentit, pavarësisht nëse janë edhe me shkollë të mesme, vetëm të dijnë që të komunikojnë! Këtu paradoksi zë e lëshon rrema! Përkthyes me shkollë të mesme! Pavarësisht në e dinë gjuhën shqipe!

Ne të gjithë e flasim shqipen por sa e njohim këtë gjuhë?! A e njohim gjuhën e përkthimit dhe cili është ai njohës i shqipes që mendon se di të përkthejë pa e njohur gjuhën jo vetëm të përkthimit por edhe të materies që përkthehet! Përkthyesit profesionistë e dinë fare mire se çka do të thotë gjuha e materies që përkthehet! Gjuha e përkthimit të poezisë dallon nga gjuha e përkthimit të prozës, e të mos flasim nga gjuha e materies së ekonomisë, filozofisë, financave, arkeologjisë, sociologjisë, politikës etj. Nuk është akoma e qartë se cili do të jetë ai kriter sipas të cilit do të pranohen përkthyesit shqiptarë në Parlament!

A e njohin shqiptarët shqipen

Ekziston një përshtypje e përgjithshme se shqiptarët janë më të vetëdijshëm për sa i përket kësaj zeje!

Nuk i rreken me aq lehtësi profesionit të përkthyesit, sepse, ose për faktin se nuk kanë përvojë profesionale në këtë fushë ose për faktin se nuk janë njohës të denjë të njërës nga gjuhët në të cilën duhet të përkthejnë. Shqipja është një nga gjuhët më të vështira në familjen e saj të cilën nuk mund ta njohin mirë dhe drejt madje edhe profesorët e sotshëm të gjuhës shqipe e lëre me studentët apo ata me shkollë të mesme. Politikanët duhet rreptësisht të përjashtohen nga e drejta për të folur në emër të gjuhës shqipe apo për të marrë vendime rreth kësaj gjuhe. Pjesa dërmuese e politikanëve tanë, e ministrave, e deputetëve, e funksionarëve, madje, çuditërisht, edhe të pseudo-analistëve, pseudoshkrimtarëve, pseudo-gazetarëve, të cilëve për momentin po ju ecë mirë puna, janë në nivelin e injorancës në raport me gjuhën shqipe. Në Maqedoni, përditë e nga pak po vritet gjuha shqipe, madje, edhe me ligj dhe me vendime zyrtare, natyrisht, si pasojë e injorancës së madhe, si pasojë e mungesës së institutit për gjuhën shqipe, si pasojë e mungesës së lektorëve profesionistë dhe, si pasojë e lejimit dhe të publikimit të materieve pa kurrfarë kontrolli gramatikor, pa kurrfarë sintakse dhe pa kurrfarë njohurish me gjuhën e shkruar shqipe.

Kjo injorancë, madje fatkeqësisht edhe politika shovene e mosdurimit të shqiptarëve në administratë, ju ka dhënë të drejtë shumë maqedonasve që të mbarojnë fakultetin albanologjik, të cilët, si dikur kinezët në Fakultetin e Gjuhës shqipe në Kosovë, notohen me nota dhjetë. Mbarojnë studimet dhe punësohen si përkthyes, fatkeqësisht nga maqedonishtja në shqip dhe, për pasojë kemi doracak për fëmijë me një shqipe të bastarduar, për më keq, kemi edhe udhëzime të ilaçeve në të cilat mund të gjesh edhe këtë përkthim "dva

tri pati na den" - "dy-tre rrugë në ditë", në vend të "dy-tri herë në ditë"! Fjalën "pat"ose "put" e përkthejnë në "rrugë", sepse ky është kuptimi në gjuhët sllave!

Maqedonasit me të madhe "po e mësojnë" gjuhën shqipe! Çdo ditë po punësohen si ekspertë të shqipe, ndërkohë që shqiptarët përjetojnë orgazëm tek e dëgjojnë një maqedonas se si flet shqip, pavarësisht se ajo e folur në fakt është një atentat klasik mbi gjuhën shqipe! Asnjë vendim, asnjë institucion, apo, më së paku, asnjë iniciativë për ta mbrojtur gjuhën shqipe në Maqedoni, ku shqiptarët, për shkak të tendencave permanente sllave për asimilim, para se t'i shqiptojnë fjalët janë të detyruar që së pari të mendojnë maqedonisht e pastaj të flasim apo të shkruajnë shqip. Ndaj dhe kemi një sintaksë hibride, të papranueshme, të refuzueshme.

Doracak për mbrojtjen e gjuhës

Nga ana tjetër, ky (anti)standard nuk vlenë për gjuhën maqedonase! Përveç që për drejtshqiptimin dhe drejtshkrimin e gjuhës maqedonase kujdesen institucionet përkatëse shkencore, këtu është edhe ligji! Këtë vit u miratua ligji që e degradoi gjuhën shqipe por u miratua edhe ligji për gjuhën maqedonase. Me këtë ligj sanksionohen të gjithë ata që gabimisht e shkruajnë gjuhën maqedonase, sanksionohen të gjitha ato shtëpi botuese që lejojnë të botohen libra maqedonase pa lekturë, sanksionohen të gjithë ato redaksi që e shkruajnë apo e flasim gjuhën maqedonase me gabime gramatikore, morfologjike e sintaksore. Për lektorë nuk mund të punësohen autodidaktë, lektorë amatorë, apo në variantin më të mirë, njerëz që kanë kryer letërsinë apo maqedonistikën! Lektorë mund të punësohen vetëm ata persona që pas studimeve në fakultetet e gjuhës

maqedonase do ta kalojnë edhe provimin e lektorit i cila mbahet në Institutin e Gjuhës Maqedonase por që financohet nga Ministria e Kulturës. Për këtë provim çdo vit kjo Ministri ndanë nga 3 milion denarë (mbi 18 mijë euro) honorarë për profesorë të cilët në çdo afat të provimeve nuk kalojnë më tepër se një-dy kandidatë, që do të thotë se kriteri është shumë i rreptë! E çka ndodhë me gjuhën shqipe! Jo që nuk mbrohet të paktën nga profesorët por as nga mediat e as nga institucionet kombëtare apo shtetërore. Agjensionin për nëpunës shtetërore kishte iniciuar kurs për të gjithë nëpunësit për drejtshkrimin dhe drejtshqiptimin e maqedonishtes. Nga viti i ardhshëm duhet që çdo ministri të punësojë lektorë të gjuhës maqedonase. Pra, favorizohet një gjuhë hibride, një gjuhë që nuk është folur kurrë më parë se 40-50 vjet ndërsa anashkalohej një gjuhë e cila në grupin e vet familjar të gjuhëve lirisht mund të vlerësohet si gjuhë më e vjetra në rajon, si një trashëgimi kulturore botërore!

Shqipen po e vrasin edhe maqedonasit edhe shqiptarët. Maqedonishten nuk guxojnë ta vrasin! Do të ndëshkohen të gjithë ata që nuk do ta shkruajnë mirë maqedonishten! Do të ndëshkohen sipas ligjit aktual të cilit i dhanë dritë jeshile edhe deputetët shqiptarë. Jo njëherë maqedonasit, madje që nga premieri e deri te portiri më i thjeshtë thonë se, gjuha maqedonase është "gjuhë e shenjtë". Sipas kësaj "të shenjte" do të anatemohej të gjithë ata shqiptarë që do ta përdhosin këtë gjuhë! Aty ku nuk kuptohet gjuha shqipe (edhe nëpër institucione) nuk ka problem nëse nuk përdoret dhe nuk llogaritet si gjuhë zyrtare! Nuk ka ligj që mund t'i sanksionojë, prandaj, shqiptari nëpër ato institucione shtetërore duhet të drejtohet vetëm maqedonisht!

A JANË TË DOMOSDOSHËM KLUBET DHE SHOQATAT E SHKRIMTARËVE?

Askush të mos e konsiderojë klubin si strehë për t'u prehur kryetari dhe kryesia, por si një vend ku të gjithë japin ide dhe gjenerojnë energji pozitive

Agim BAJRAMI

Mbas shembjes së diktaturës komuniste në Shqipëri, të ashtuquajturat degë të Lidhjes së shkrimtarëve dhe artistëve, i humbën subvencionet ekonomike dhe benefitet nga shteti, duke humbur kështu edhe peshën dhe rëndësinë e tyre praktike në sytë e krijuesve. Për këtë shkak një pjesë e mirë e krijuesve, nuk u kujtuan më për to, duke u mbyllur në vetvete, ndërsa të tjerë nxituan që në vend të tyre të krijonin klube dhe unione shkrimtarësh dhe poetësh, pothuajse në çdo qytet të madh.

Por, edhe pse me projekte dhe dëshira të mira, një pjesë e mirë e tyre u shuan pa filluar ende nga puna, një pjesë tjetër vazhdojnë të ekzistojnë sa për inerci, pa bërë gjë prej gjëje, ose shumë shumë, duke organizuar me njëmijë peripeci një herë në vit, ndonjë të ashtuquajtur festival poetik rajonal, ku grumbullojnë miq dhe dashamirë të letërsisë, pa ndonjë nivel artistik të dukshëm. Janë aktivitete, të cilët nuk të lënë ndonjë mbresë, por në rrethanat e krijuara, është e pamundur të bëjmë gjëra më të mira, është argumenti i tyre justifikues. Pa dashur të replikoj me ta, mendoj se justifikime të tilla duhen marrë me rezerva. Unë dhe shumë njerëz si unë, kemi besuar dhe vazhdojmë të besojmë se klube të tillë, duhet të shërbenin si një strehë, ku krijuesit të kishin mundësi të takoheshin me miq dhe kolegë të tyre, për të ndarë me njeri tjetrin opinione dhe vlera krijuese të shpërfaqin pjesë të krijimtarisë së tyre, pse jo duke pritur edhe vërejtje dhe sugjerime të sinqerta, sepse dihet nga të gjithë që gjithkush nga ne, e ka jetike dhe mjaft të nevojshme paraqitjen dhe promovimin e veprës së tij letrare para një auditori sa më serioz dhe profesional. Pavarësisht të metave dhe niveleve të ulëta të analizave letrare,

përsëri auditorë të tillë janë ku e ku më lart se recencat dhe aftësitë e kufizuara letrare të lexuesve të zakonshëm. Dhe për më tepër, një klub shkrimtarësh dhe poetësh, përbën në vetvete një pasuri kulturore për çdo qytet dhe komunitet artistik, si dhe një pikë orientimi për nxënësit e talentuar të shkollave të mesme dhe ato tetëvjeçare, të cilët i kanë ëndrra takimet me krijuesit. Të gjithë i mbajmë mend nga e shkuara jonë se ç'inkurajim na jepte në fillimet tona të para, prania dhe fjala e një poeti dhe shkrimtari me vlera. Emrat e dikurshëm të rretheve dhe grupeve letrare, që nxorën disa krijues të spikatur të letrave tona janë të njohur. Por, gjendja në të cilën janë katandisur sot shumica e këtyre klubeve letrare që vijojnë ta konsiderojnë veten ende si të tillë, të bën me dhimbje koke. Pa projekte veprimtarish dhe pa ambiente ku mund të mblidhen anëtarët, pa të ardhura ekonomike dhe pa asnjë sponsor, emrat e tyre tashmë të kujtojnë hanet me dy porta, ku mund të hyjë kushdo që ka orekse dhe dëshirë për t'u promovuar, pavarësisht kontributeve dhe vlerave letrare të mangëta që zotëron. E rëndësishme është të dijë të gjejë gjuhën e përbashkët me shefin dhe kryesinë e klubit dhe gjithçka rregullohet.

Siç e kam theksuar edhe në një vëzhgim të mëparshëm, presioni i këtyre njerëzve është kaq i madh dhe këmbëngulës, sa çdo përpjekje për t'i shmangur ata mund të konsiderohet si një mision i pamundur. Ata vijnë në këto klube, jo për të dhënë kontribute (se s'kanë "kontribute" të japin, por për t'i përmblytur ato me luzmën dhe mediokritetin e tyre. Fodull dhe agresiv herë herë, atyre iu pëlqen vetëm të hapin trastën e mburrjeve personale, duke iu shmangur debatit dhe ballafaqimit me vlerat e vërteta dhe të qenësishme letrare. Natyrisht që me ta

nëpër këmbë penat e njohura e kanë të vështirë bashkëjetesën dhe janë tërhequr në heshtje, duke iu lënë këtyre të fundit shesh të lirë veprimi. Kjo e ka dëmtuar dhe po vazhdon ta dëmtojë në një masë të madhe klimën letrare në vend, duke sjellë hutim dhe çoroditje. Në klube të tilla, pa derë dhe dritare, mund të hyjë kushdo që ka dëshirë. Mjafton t'i bëjë një kërkesë me gojë ose shkrim pranë kryetarit të klubit dhe sallën e promovimeve dhe njerëzit i ka gati. Edhe pse shumica e tyre nuk kanë lexuar asnjë rresht nga vepra e te interesuarit, kjo nuk i prish punë askujt. Autorit jo që jo. Atij i intereson zhurma në publik, ndërsa kryetarit realizimi i një aktiviteti më shumë në planin e veprimtarive të klubit. Sa për dobinë e kësaj veprimtarie, as që e vë njeri ujë në zjarr. E njëjta gjë ndodh edhe me të ashtuquajturat tubime poetike ose festivalet nëpër rrethe. Shumica e tyre duket se kanë të njëjtën skemë dhe të njëjtën regji. Mediokrit huazojnë nga njëri tjetri skema te gatshme, ku mungon fantazia krijuese dhe risitë. Në të nuk bëhet fjalë për analiza të mirëfillta letrare apo simpoziume për autorë dhe vepra të spikatura. Ose edhe kur është tentuar ndonjëherë, përsëri kanë munguar vështrimet profesionale, aq sa duket sikur pjesa më e madhe e referuesve, sapo i kanë marrë nga rruga dhe i kanë ngjitur si me zor në podium. Edhe në këtë rast të gjithë e kanë në majë të gjuhës justifikimin e mungesës së financave dhe vështirësisë për të gjetur njerëzit e duhur. Po atëherë përse një pjesë e mirë e drejtuesve të këtyre shoqatave dhe klubeve bëjnë gati të pamundurën, për t'i mbajtur në këmbë ato? Ku qëndron interesi dhe vlera e tyre për komunitetin? Përgjigja dihet. Te tendenca e unit. Një pjesë e mirë e drejtuesve të tyre dikur kanë qenë me poste në administratën shtetërore dhe e

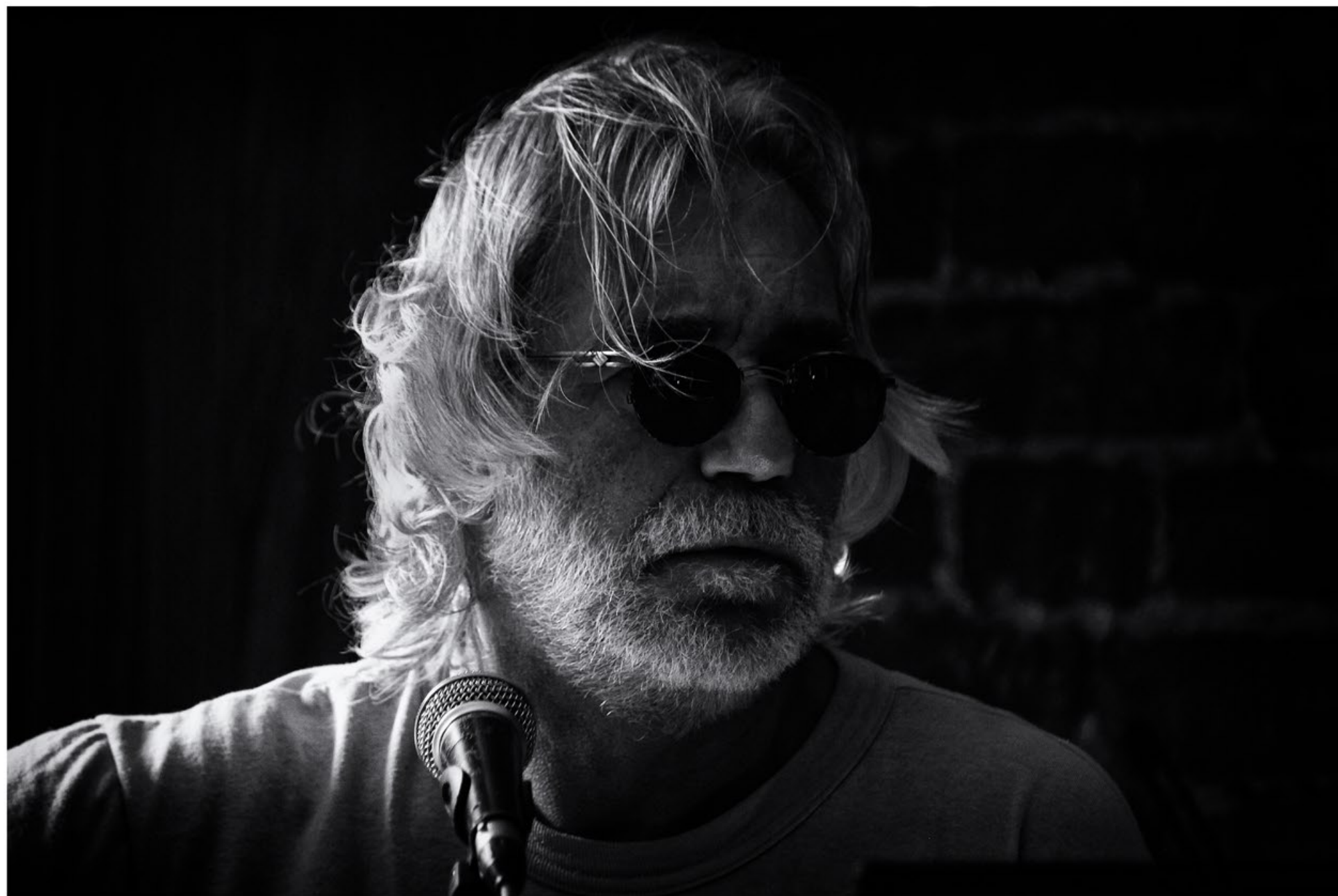
kanë të pamundur të bëjnë larg podiumeve dhe funksioneve komanduese. Qenia e tyre në krye të këtyre shoqatave ose klubeve të letrave, përveçse iu siguron këtë lloj komoditeti krenarie, shërben për t'i mbajtur ata edhe në lidhje me të shkuarën. Është e sigurt se me këta njerëz dhe logjikë perspektiva e klubeve që drejtojnë ata duket e zymtë. Atëherë si mund t'i shpëtojmë ato nga kjo lloj perspektive? A ka ndonjë ilaç për t'i shëruar? Unë mendoj që ka një zgjidhje dhe klubeve të letrave nuk duhet lënë që të mbyllën. Pavarësisht kushteve dhe indiferencës skandaloze të shtetit dhe shoqërisë shqiptare ndaj tyre, pavarësisht faktit që krijuesi është një qenie e mbyllur dhe krijimi është një akt më tepër individual, gjëja e parë që duhet bërë në këtë rast, është ndryshimi i mentalitetit dhe koncepteve për vënien në efikasitet dhe funksionimin sa më mirë të tyre.

Askush të mos e konsiderojë klubin si strehë për t'u prehur kryetari dhe kryesia, por si një vend ku të gjithë japin ide dhe gjenerojnë energji pozitive. Ndryshimi duhet të nisë edhe me vendosjen në krye, jo të miqve dhe shokëve, por të personaliteteve dhe njerëzve me kulturë dhe vlera të mirëfillta letrare, të atyre që gëzojnë respektin dhe simpatinë e të gjithëve, pa prirje bajraktarizmi dhe egoizmi të sëmurë provincial. Ata që duhet të marrin përsipër mbarëvajtjen e klubeve të tilla duhet të jenë të tillë, që të jetojnë me anëtarësinë dhe problematikën e saj, që kanë përvojë dhe fantazi krijuese dhe që aplikojnë në një masë të madhe punën në grup. Shembujt e mirë të Klubit të shkrimtarëve dhe poetëve "Beqir Musliu" në Gjiilan, Klubit të shkrimtarëve dhe poetëve në Kërçovë, atij të Tetovës, Prizrenit, Klubit të shkrimtarëve dhe poetëve Jonianë në Sarandë dhe atë të shkrimtarëve dhe poetëve "Bota e re, në Korçë, në kohën kur atë e drejtonte poeti i shquar Skënder Rusi, Klubi "Petro Marko" në Vlorë etj. janë sinjifikativë. Mjafton të kthejnë kokën dhe t'i shohin. Ajo që bie në sy tek ta është serioziteti i punës dhe numri i shumtë i veprimtarive letrare artistike të shtrira në kohë dhe hapësirë, aftësia publikuese nëpërmjet revistave "Agnia", "Antologjia e poezisë joniane", "Netët poetike korçare. Karakteristikë e klubeve të porsapërmendur është uniteti, pasioni, fryma e seriozitetit dhe këmbëngulja për t'i çuar punët e tyre krijuese gjer në fund. Kjo ka sjellë që veprimtaritë e tyre të jenë të larmishme, interesante dhe me vlerë për komunitetet e krijuesve respektive. Është kjo arsyeja që organet e pushtetit lokal dhe ato qendror, hera herës janë treguar mirëkuptues dhe të gatshëm për t'iu ndenjur pranë dhe sponsorizuar. Prania ime e disahershme në këto aktivitete dhe impresionet pozitive që kam përftuar, nuk bëjnë të replikoj me të gjithë ata, që nuk besojnë më te efikasiteti i këtyre organizimeve dhe vijojnë t'i shohin me indiferentizëm dhe përbuzje me pa të drejtë.

Hektor Gjurgjiali, udhëheqës i rok grupit 403

MUZIKA, GJUHË UNIVERSALE

Përralla është kënga më e bukur që kam krijuar. Tekstin e këngës e kam shkruar për një kohë të gjatë. Për katër strofat e fundit më janë dashur 5 muaj kohë që kënga të marrë formën përfundimtare

Intervistoi: Zyrafete SHALA

Hektor Gjurgjiali është padyshim një nga kontribuuesit më të shquar të zhvillimit të rok muzikës në Kosovë. Ishte një nga themeluesit e rok grupit të famshëm 403, këngët e së cilës edhe pas më shumë se 40 viteve vazhdojnë të dëgjoen me ëndje të madhe. Hektori është arkitekti i suksesshëm dhe jeton herë në Tirana e herë në Prishtinë, ku siç thotë ai, ndjehet si në shtëpi. Me Hektori bisedojmë për disa çështje, të cilat gjithsesi do të zgjojnë kureshtjen e lexuesve të revistës Hejza.

HEJZA: I nderuari Hektor, çka është muzika për Ju ose cili është përkufizimi Juaj për muzikën, për këtë dimension magjik në jetën e njeriut?

H. GJURGJIALI: Muzika për mua është gjuhë universale, me të cilën mund të komunikoni me çdo qenie të gjallë. Mund të komunikoni jo vetëm me një person tjetër, i cili flet gjuhë të huaj, por edhe me kafshë.

HEJZA: 403 padyshim se ka hyrë në historinë e rok muzikës shqiptare si një grup, i cili që në fillimet e

tij dëshmoi se rokut shqiptar po i shtohet edhe një prurje interesante. Cilat ishin veçoritë e 403-shit?

H. GJURGJIALI: Në fillesat e grupit 403, të gjithë ne anëtarët ishim të rinj dhe studentë. Dëgjonim muzikë të huaj të mirë dhe ishim muzikantë të mirë. Ndoshta veçoria kryesore e jona ishte se u kemi ikur stereotipave të asaj kohe, ku muzika ishte pak a shumë shabllon akordesh të njëjta dhe tekstet flitnin për bukurinë e vajzës "si pranvera" apo "për lotët që bien si shi". Në grup ishim pesë anëtarë: dy kitaristë (nuk di nëse ndonjë grup tjetër i ka pasur dy në atë kohë), basistin, klaviaturistin, tupanët, plus harmonikën e gojës [blues] që deri në atë kohë nuk e ka përdorur asnjë grup. Në mbrëmjet muzikore që mbaheshin na atë kohë, këndonim të gjithë anëtarët e grupit (pos daullistit). Pra, i kishim katër këngëtarë ku çdonjëri e këndonte ndonjë nga këngët e huaja që i kishim në repertor. Veçori tjetër është edhe fakti se të gjithë anëtarët e grupit kemi qenë ose familjarë ose shokë shumë të ngushtë, që nga fëmijëria apo nga shkolla e mesme, prandaj shumë kohë kalonim bashkë, mirë koordinoheshim dhe merreshim vesh për secilin detaj.

HEJZA: Nga perspektiva e sotme, si e vlerësoni rok muzikën shqiptare, kuptohet në hapësirat shqiptare të ish Jugosllavisë, sidomos të viteve 80-ta të shekullit të kaluar kur u ndje një shpërthim i fuqishëm i kësaj muzike?

H. GJURGJIALI: Mendoj se në vitet e '80-ta të shekullit të kaluar, në Kosovë ka pasur vërtet rok muzikë, instrumentistë të mirë të rokut dhe rok grupe më të sinqerta. Shumë i dua dhe i respektoj grupet e reja në Kosovë, por shumë më lehtë është sot për ta të bëhet muzikë "alternative", ku kryesisht dominon kitara e zhurmshme dhe me distorsion ekstrem, tupanët me ritëm të njëjtë tërë kohën apo këndimi me bërtitje ku distonimi vlerësohet si gjë interesante. Dikur, nëse nuk ke qenë instrumentist apo këngëtar i mirë dhe i saktë, nuk ke mundur të mbijetosh në rok skenën kosovare. Por, më duhet të ritheksoj se vërtet jam i kënaqur që rok muzika ka marrë një hov të ri me grupet e reja, për të cilat kam respekt maksimal dhe që gjithnjë i mbështes.

HEJZA: Ju realizuat shumë këngë që ndër vite mbijetuan dhe, edhe sot e kësaj dite, akoma dëgjoen dhe

përjetoen si këngë që me sukses e sfidojnë harresën. Ku qëndron magjia e këtyre këngëve që dëgjoen edhe pas pothuaj katër dekadave?

H. GJURGJIALI: Vërtet nuk e di. Këngët e mija nuk janë të ashtuquajtura hite të verës që dëgjoen për tre muaj rresht - në plazhe dhe në diskoteka - e pastaj nuk i mban mend vitin tjetër. E di se tekstet në këngët e mija nuk i referohen ndonjë ngjarjeje apo kohe specifike, si dhe muzika origjinale dhe orkestrimet janë bërë më përpikëri të madhe. Këngët e mia nuk dëgjoen nga 10-15 herë në ditë. Ato dëgjoen ndoshta një apo dy herë në javë apo në muaj.

HEJZA: Kënga Juaj "Përralla" padyshim se është këngë antologjike. Si lindi kjo këngë kaq e mrekullueshme?

H. GJURGJIALI: Përralla është kënga më e bukur që kam krijuar. Tekstin e këngës e kam shkruar për një kohë të gjatë. E mbaj mend se gjatë incizimit të albumit në vitin 2002, kjo këngë është incizuar e fundit, sepse për katër rreshta të fundit të tekstit - që nuk më pëlqenin siç ishin - më janë dashur diku rreth katër apo pesë muaj kohë ta përfun-

doj ashtu siç është sot. Është e veçantë, sepse është vërtet një përrallë, me një fund shumë të bukur që tregon marrëdhënien mes babait dhe djalit.

HEJZA: Dhe një ditë Ju vendosët të jetoni në Tiranë. Çfarë Ju shtyri të vendoseni në kryeqendrën e Shqipërisë?

H. GJURGJIALI: Për momentin unë jetoj edhe në Prishtinë edhe në Tiranë, dhe në të dy qytetet ndihem si në shtëpi. Ndoshta pas një apo dy vitesh mund të vendosi të jetoj tërë kohën në Tiranë, sepse është kryeqyteti i vërtetë në krahasim me Prishtinën, ka klimë shumë më të mirë se Prishtina dhe ka shumë më shume aktivitete të mëdha kulturore - si teatër, opera, koncerte të mëdha, evenimente etj. Mos të harrojmë se edhe deti është vetëm 20 minuta larg, por edhe nga Prishtina pak më shumë se tri orë. Pra, mund të jem edhe këtu - edhe atje.

HEJZA: Cila është lidhshmëria mes muzikës dhe arkitekturës?

H. GJURGJIALI: Muzika edhe arkitektura janë arte që ndërthuren me njëra-tjetrën. Një këngë dhe një projekt arkitekturor - ndërtesë apo diçka tjetër - kanë të njëjtat elemente. E kanë idenë, kompozicionin, harmoninë, bukurinë dhe realizimin final. Gjatë kohës që projektoj, tërë kohën dëgjoj muzikë e cila më frymëzon për punët krijuese. Njëjtë edhe kur shoh ndonjë objekt të duhur, kudo, në mendje më vjen ndonjë melodi apo këngë e bukur që ma

pasqyron ndjesinë e atij objekti.

HEJZA: Natyrisht, teksti është një nga segmentet kryesore të çdo kënge. Fatkeqësisht, sot këtij segmenti fare pak i kushtohet rëndësi, ndaj gjithandej në skenën muzikore shqiptare, kur bëhet fjalë për tekstin, kemi një çoroditje ekstreme. Cili është vlerësimi Juaj?

H. GJURGJIALI: Për mua, teksti i një kënge ka shumë rëndësi. Teksti duhet të ketë tregim apo një mesazh që vlen të dëgjohet edhe nga të tjerët. Teksti duhet të jetë i qartë, i kënduar qartë dhe me diksion të saktë. Ka mjaft këngë me tekste të bukura edhe sot, por, fatkeqësisht, shumë më shumë ka tekste të cilat nuk kanë asnjë kuptim. Më shumë më duket se janë tekste të shkruara brenda ditës, të porositura dhe të blera si në tregun e perimeve. Shumë melodi dhe këngë "moderne" që janë në tregun shqiptar, më mirë do të tingëllonin po të ishin vetëm instrumentale.

HEJZA: Ku janë dhe çfarë bëjnë ish anëtarët e grupit 403?

H. GJURGJIALI: Nga anëtarët e formacionit të parë të grupit 403 (pra nga viti 1982 deri 1986-87), disa janë jashtë vendit dhe disa në Prishtinë. Arben Godanca - kitaristi i grupit - jeton dhe punon në Prishtinë si inxhinier i elektros. Nuk ka performuar me grupin 403 që nga viti 2002. Shpresoj që do ta bindim që përsëri të kapë kitarën dhe të tregojë se është ndër kitaristët më kreativ në Kosovë. Veton Orana - klaviaturisti i grupit - jeton jashtë Kosove. Mumentalisht

ne Turqi (diku në kufi me Sirinë), ku punon si përfaqësues i lartë i UNHCR-it.

Mentor Gjurgjiali - basisti - jeton në Çikago dhe punon si teknik i zërit.

Fatmir Zajmi - daullisti - jeton dhe punon në SHBA.

HEJZA: Ju vazhdoni të bëni muzikë. Jeni nëpër koncerte. Muzika Juaj vazhdon të përçojë emocione, përkatësisht të plotësojë një hapësirë boshe që u krijua me paraqitjen e rrymave të ndryshme muzikore, muzikë e cila shumë shpejtë popularizohet, por edhe më shpejtë harrohet. Aktualisht, ku qëndron rok muzika shqiptare?

H. GJURGJIALI: Rok muzika shqiptare në Kosovë, gjithnjë ka qenë dhe akoma është shumë më përpara se ajo në Shqipëri. Më vjen mirë se në Kosovë është trendi i rritjes së grupeve rok. Në shumë qytete të Kosovës, e posaçërisht në Prishtinë, kanë dalë shumë grupe të reja që jo vetëm janë instrumentistë shumë të mirë dhe njohës të rokut, por edhe kanë ide dhe krijime shumë të bukura.

HEJZA: Si ka ndryshuar skena muzikore që nga fillimi i karrierës suaj deri më sot?

H. GJURGJIALI: Ka ndryshuar shumë. Teknologjia moderne, posaçërisht interneti, ka mundësuar që tani të bëhet rok muzikë në nivel shumë më të lartë. Në fillimet e karrierës time ka qenë vetëm një studio, në Radio Prishtinë, ku janë bërë incizimet e këngëve, ndërsa tani teknologjia ka bërë që pothuajse çdo instrumentist të ketë studio personale në shtëpi, në një laptop. Dikur në Prishtinë kanë qenë gjithsej ndoshta 5-6 kitara elektrike, 2-3 bas-kitara, 1-2 klaviatura dhe 2-3 tupana. Këto instrumente të njëjta qarkullonin mes shumë grupeve të asaj kohe, në shumë incizime apo performanca live që mbaheshin, sepse në atë kohë ka qenë pothuajse e pamundur të blihet dhe të silltet nga jashtë një instrument profesional. Sot teknologjia dhe interneti ta afrojnë mundësinë që nga shtëpia të blesh online jo vetëm pajisjet dhe instrumentet më profesionale të kohës, por edhe të shohësh dhe mësohesh në

video-plattformat se si bëhet muzika e mirë rok. E gjithë kjo ka bërë që skena muzikore sot të jetë më profesionale, më moderne dhe më e avancuar.

HEJZA: Cilat janë këngët tuaja më të dashura që keni shkruar dhe pse i konsideroni të tilla?

H. GJURGJIALI: Grupi 403 i ka incizuar gjithsej 18 këngë - për 41 vjet. Asnjëherë nuk kam qenë i dhënë pas asaj që të krijoj sa më shumë, por sa më bukur dhe sa më mirë. Të gjitha këngët e mia i çmoj pothuaj njëjtë. Disa dikur kanë qenë mega-hite qysh para 40 vjetëve ("Indeksi", "Paraja", "A do të kthehet", "Me ty" ...), ndërsa disa nuk janë hite as tash, por dëgjoen shumë nga të gjitha moshat. Më të dashurat për mua janë: "Përralla", "Përralla e fundit", "Engjëjt nuk jetojnë në tokë", "Ëndrra", "Akoma po të pres", "Qyteti im" ... Këto me duken më të veçanta, ndoshta sepse kanë tekste më të veçanta.

HEJZA: Si ndjeheni kur dëgjoni që muzika juaj ka ndikuar dhe vazhdon të ndikojë në jetën e njerëzve?

H. GJURGJIALI: Ndihem shumë mirë kur më takojnë njerëzit e gjeneratave të ndryshme dhe më thonë se kjo apo ajo këngë e imja u ka dhënë diçka të bukur në jetë.

HEJZA: Cili është kujtimi më i bukur që keni nga karriera juaj muzikore?

H. GJURGJIALI: Kujtimi më i bukur që kam është nga viti 1984. Grupi 403 ishte përfaqësuesi i parë i rok muzikës së Kosovës në Festivalin e Opatisë, ku merrnin pjesë shumë grupe të njohura nga e gjithë ish-Jugosllavia. Prova e parë e të gjitha benëve ishte ta interpretojmë një "cover" (një këngë të huaj - jo këngën origjinale) në mënyrë që inxhinieri i zërit ta bënte rregullimin e miksimit dhe të ngjyrosjes së tingullit. E zgjodhëm një këngë blues, ku pos instrumenteve kishim edhe blues-harmonikën. Në përfundim të provave, anëtarët e benëve të tjera (Crvena Jabuka, Zabranjeno Pushenje, Kerber etj.) ishin tepër të habitur me performancën tonë dhe së bashku shkuam në një lokal afër. Në pyetjet e tyre se nga cili vend dhe nga cili qytetet jemi, u përgjigjëm se jemi shqiptarë dhe se vijmë nga Prishtina e Kosovës. Aty plasi një e qeshur nga ta, sepse shkaku i paragjyqimeve, mendonin që ne po tallemi. Por, me insistimin e tyre që vërtet të dinë se nga jemi, në fund ua treguam edhe letërnjoftimet, gjë që i la vërtet tepër të habitur se si një grup shqiptarësh nga Kosova bën muzikë të huaj në nivel aq profesional. Është kujtim i bukur për mua, sepse ditët në vazhdim i kaluam mjaft mirë dhe mendoj se thym një tabu të asaj kohe që të tjerët kishin për njerëzit në Kosovë.

HEJZA: Çka ju mori dhe çka ju dha muzika?

H. GJURGJIALI: Muzika nuk më ka marrë asgjë. Përkundrazi, muzika më ka dhënë shumë kënaqësi, gëzime dhe momentet më të bukura.

Foto: Besnik Hamiti

KËNGËT E PAKËNDUARA TË XHEVDET BAJRAJ

(Mbi vëllimin me poezi Angelus Novus botuar nga "De Rada", 2023)

Zyrafete SHALA

Ndryshe nga vëllimet e tjera poetike të Xhevdet Bajraj, vëllimi Angelus Novus është pagëzuar para se të merrte formën finale, madje edhe para se të përzgjidheshin poezitë që do të përfshiheshin brenda tij. Meqë kishim disa vjet që bashkëpunonim, e kishim krijuar një sistem të detajuar të punës që e ndiqnim me përpikëri, dhe sipas tij, titulli i librit zakonisht lindte pas përfundimit të të gjitha fazave. Mirëpo, edhe pse i pazakontë ky veprim atëbotë nuk më bëri shumë përshtypje sa më bëri vetë kuptimi i titullit: Angelus Novus (engjëlli i ri) sipas traditës hebraike, është një krijesë qiellore e krijuar vetëm për të kënduar një këngë të përjetshme përpara Zotit. Një legjendë talmudike thotë se në çdo moment, një legjion engjëjsh të rinj krijohen që, pasi të këndojnë himnin e tyre para Zotit, të përfundojnë dhe të treten në hijë. Pas largimit të Xhevdetit nga kjo botë ky titulli i librit mori përmasa të reja, që krijojnë përshtypjen se edhe vetë poeti u bë pjesë e atij legjioni të engjëjve që pasi përmbushi misionin e ekzistencës së tij u tret, iku në amshim. Megjithatë, ndryshe nga engjëjt, ai krahas shumë vëllimeve poetike të botuara më parë, la edhe këngë të pakënduara, disa prej të cilave zunë vend në këtë vëllim e të tjerat do të jenë pjesë e ndonjë libri tjetër. Angelus Novus është libri të cilin Xhevdet Bajraj sapo kishte filluar ta bëjë gati për shtyp dhe shpresonte që të dilte nga shtypi në kohën kur ai do të vinte në Kosovë për pushime. Mirëpo, pas shfaqjes së shenjave të para të sëmundjes së tij gjithçka mori kah tjetër. Përkundër dëshirës dhe këmbënguljes që të vazhdonte me radhitjen e përzgjedhjen e poezive, libri mbeti i papërfunduar dhe të tillë ma përcolli pak ditë para se të largohej nga kjo botë. Prej atëherë, u kthehesha kohë pas kohe poezive të dërguara dhe sado që e ndjeja vazhdimisht peshën e porosisë së papërbushur, e kisha të vështirë, në kufij të së pamundurës, të krijoja atmosferën të punës. E njihja mirë metodën e tij të punës në organizimin e poezive, kriteret rigorozë të përzgjedhjes së fjalëve dhe thyerjes së vargjeve, prandaj u desh kohë që të bindem se librin mund ta finalizoj.

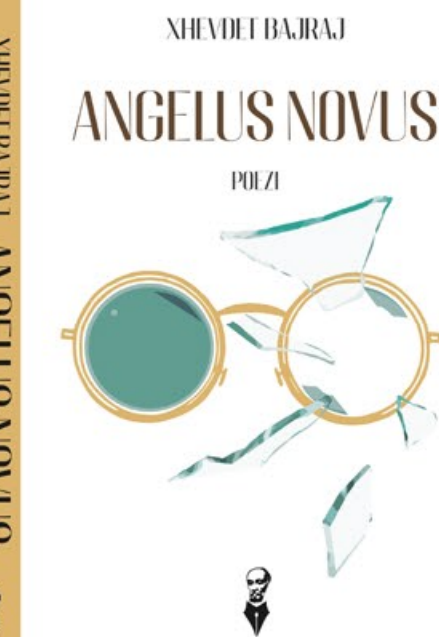
Poezitë e vëllimit Angelus Novus janë të ndara në pesë cikle, Stina e ftohtë e jetës, Lulet kishin provuar të çelin, Në fushën e ëndrrave, Kujtimet në tokat e shkreta dhe Ka mbetur edhe pak diell, mirëpo nuk është kjo një ndarje klasike sipas temës që trajtojnë. Në secilin cikël gjenden poezi me motive të ndryshme nga njëra-tjetra, ashtu siç është edhe vetë jeta, një mozaik përjetimesh, situatash e ngjyrash që na i mbushin ditët. Poezitë e këtij vëllimi kanë lindur në harkun kohor 2020-2022 dhe si të tilla, pjesa dërmuese janë vazhdimësi e preokupimeve dhe dhimbjeve të mëhershme të poetit; ndërkohë që vetëm një numër i vogël i tyre trajtojnë shqetësimet e ditëve të fundit të tij. Për nga lënda që trajtojnë këto poezi janë heterogjene dhe i sjellin edhe njëherë të përmbledhura motivet mbi të cilat u vunë themelet e krijimit të kësaj bote në të cilën hipokrizia e mediokriteti hapin shtigje për avancim në shoqëri, ndërsa atyre me shpirt të pastër fëmijë: as në fushën e ëndrrave / nuk u çelin lule / për varret e tyre. Ato shpallsin preokupimet e poetit me rrjedhat e jetës në vendlindje, kritikojnë devijimet dhe stërkeqjet që e karakterizo-

në aktualitetin drejt të ardhmes, apo nga fytyra e mjerë që i krijuam lirisë dhe nëpërkëmbja e vlerave të saj; që të gjitha këto sjellin si pasojë pamundësinë e kthimit, gjegjësisht pamundësinë e gjetjes së shtëpisë. Gjurmimi i arsyeve që e gjenerojnë kaosin tonë kombëtar, e në anën tjetër e rritin intensitetin e dhimbjes për të kaluarën, nga e cila nuk nxorëm mësim, përbën gjithashtu tabanin e disa poezive të cilat ndonjëherë përkohësisht nga nota të fuqishme sarkastike, e ndonjëherë edhe nga mllafi i papërmbajtur.

Motive të tilla, që siç u tha më lart, janë trajtuar edhe më herët në krijimtarinë e Bajrajt, nuk ishin nga ato që zënë vend pahetueshëm brenda universit poetik dhe ngrenë kokë herë pas here, kur rrjedha e kohës zë në thua rastësisht në to; përkundrazi ato ishin dallgë të krijuara nga stuhitë shpirtërore të një ndjeshmërie të thellë, stuhi të thadruara herët, që në fazën e formësimit të unit poetik të Bajrajt. Ndaj ligjërimi i tij, edhe në këtë vëllim poetik, duke vazhduar të jetë i tendosur dhe i stërnarkuar emocionalisht, nuk i lejon flatrat e retorikës të krijojnë stilema që gëdhisin shijet estetike sipërfaqësore, por u jep forcë atyre të çajne fuqishëm për të arritur në lartësitë e ftohta prej nga pas kondensimit bien si klithma të thekshme që gërvishtin edhe zhguajt më të fortë të ndërgjegjes kombëtare, apo si sentenca urtësie që i ofrohen natyrshëm lexuesit për të reflektuar mbi realitetin. Në sfondin e poezive të Angelus Novus na shfaqet peizazhi pa fund, në të cilin peneli i Bajrajt krahas reales dhe suerales ndërthurë edhe kulturat e preokupimet e njerëzve nga të dyja skajet e botës ku është zhvilluar jeta e tij.

Duke qenë gjatë tërë jetës i preokupuar me çështje esenciale të realitetit kombëtar, edhe poezitë e këtij vëllimi nuk mund të jenë ndryshe, ato i detajojnë me finesë tiparet e portretit të dhimbjes njerëzore, duke e finalizuar formën e tij të krijuar në poezitë e librave të tjerë. Gjithashtu, shpallsin versionin artistik të kësaj bote në të cilën hipokrizia e mediokriteti hapin shtigje për avancim në shoqëri, ndërsa atyre me shpirt të pastër fëmijë: as në fushën e ëndrrave / nuk u çelin lule / për varret e tyre. Ato shpallsin preokupimet e poetit me rrjedhat e jetës në vendlindje, kritikojnë devijimet dhe stërkeqjet që e karakterizo-

daj në një poezi tjetër shton se: Të gjithë kemi vdekur / në atë pranverë të luftës / (edhe ne që mbetëm gjallë). Nuk mungon as shpërfaqja e paradokseve të realitetit tonë: Në këtë vend të bukur / gjithçka është kthyer përmbys / qytetarët normalë trajtohen si kriminelë / kriminelët trajtohen si zotërinj / apo edhe si heronj / vrasësit si viktima / e viktimat si fajtorë, prandaj vjen në përfundim se: për lirinë njeriu duhet të jetë akoma më i fortë / se sa për okupimin. Doemos, objektivit të Bajrajt nuk i shpëton as dukuria e metamorfozave që e karakterizon kohën e zvarranikëve: Ndonjëherë / jeta di të jetë e pamëshirshme / qengjat e bardhë i shndërroi në desh të zi / në politikanë / e këta pastaj / ulur mbi varret e të rënëve për liri / i hëngrën ditët tona / si të ishin / fara të pjekura kungulli.

"Nëse mendon që je në gjendje të jetosh pa shkruar, mos shkruaj" thotë poeti austriak Rainer Maria Rilke, që njëkohësisht konsiderohet si një nga lirikët më të shquar gjerman; që do të thotë se procesi i të shkruarit mund të arrijë nivelet më të larta estetike kur është ekuivalent me nevojën për të jetuar. Nëse këtë thënie do ta adaptojmë në rastin e poetit Bajraj, atëherë do të mund të themi pa hezitim se deri në fund të jetës për Xhevdet Bajraj poezia ishte e vetmja formë konkrete e ekzistencës, e domosdoshme për t'u përballur me ashpërsinë e jetës, për ta nxjerr zërin e protestës, për ta artikulluar pakënaqësinë dhe për të klithur. Vetëm gjatë procesit të krijimit ai arrinte të gjente daljen nga ai labirint vuajtjesh ku e degdisnin dëshpërimet e jetës dhe (siç deklarohet shpesh) turpi i të qenit njeri. Duke frymuar pareshtur me jetën dhe ndodhitë e botës shqiptare poezia e Bajrajt është një pasqyrë ku ne mund ta shohim fytyrën reale të shoqërisë sonë, por padyshim është edhe testament, nga i cili ata që vijnë pas nesh do të mësojnë se si nuk duhet jetuar, apo se sa i padukshëm është kufiri mes njerëzores dhe çnjerëzores.

EDHE NJË VËLLIM POETIK I XHEVDET BAJRAJ

Klubi letrar "De Rada" ka botuar vëllimi poetik "Angelus Novus" të Xhevdet Bajrajt, vëllimi i fundit që poeti la në dorëshkrim para se të largohej nga kjo botë më 22 qershor të vitit të kaluar. Poezitë e këtij vëllimi shfaqen si vazhdimësi e preokupimeve të mëhershme të Bajrajt, kryesisht preokupimi me fatin e atdheut dhe brishtësia e lirisë së tij. Libri ka mbi njëqind poezi dhe është i ndarë në pesë cikle. Parathënia "Këngët e pakënduara të Xhevdet Bajrajt" është shkruar nga redaktorja Zyrafete Shala, nën përkujdesjen e së cilës u përgatit libri për shtyp, ndërsa recensenti Agron Shala ka përgatitur pasthënien "Nga të huajt i nderuar dhe nga të huajt i vajtuar". Recensente e dytë e librit është Nafije Zogaj. Kopertinat dhe faqosja janë punuar nga Jeta Rexhepi dhe Drian Shala, ndërsa portreti i autorit nga piktori Florent Pista.

XHEVDET BAJRAJ

Ai përgjithmonë do të jetë prezent midis nesh, sepse të pavdekshëm e bëjnë veprat e tij brilante, ndër më të mirat në letërsinë shqipe

Xhevdet Bajraj, një nga poetët tanë më të shquar, u lind në Panorc të Malishevës në vitin 1960. Pas shkollës fillore dhe të mesme studioi për Letërsi dhe Gjuhë Shqipe në Fakultetin Filologjik në Universitetin e Prishtinës. Deri në vitin 1999 jetoi në Rahovec, ndërsa pasi ia ofruan bursën e Parlamentit Ndërkombëtar të Shkrimtarëve, shkoi në Meksikë, ku jetoi dhe veprroi deri në fund të jetës së tij. Xhevdet Bajraj ishte profesor në Akademinë e Krijimtarisë Letrare në Universidad Autónoma de la Ciudad de México (UACM) në Meksiko Siti. Është marrë edhe me përkthime, nga gjuha spanjolle në gjuhën shqipe dhe anasjelltas. Veprat e Xhevdet Bajrajt janë përkthyer në disa gjuhë dhe gjithashtu janë shpërblyer me çmime të ndryshme. Poezia e tij është përfshirë nëpër antologji të ndryshme në gjuhë të huaja.

Është bashkë-protagonist në filmin Aro Tolbukhin - Në mendjen e vrasësit (Aro Tolbukhin - En la mente del asesino), të regjisorit spanjoll Agustín Villaronga, film ky që ka qenë fitues i disa çmimeve ndërkombëtare. Po ashtu e ka një regjistrim në CD të poezive të tij me rock grupin Heshtjet e pakëndshme (Silencios incómodos), Grabaxiones Alicia, 2006.

Në vitet 2016-2019 mori bursë nga Sistemi Kombëtar i Krijimtarisë Artistike (meksikane), SNCA.

Sëmundja e rëndë e gjeti në vrullin e krijimtarisë poetike, në kulmin e karrierës dhe përsosmërisë së profilit krijues. Më 22 qershor 2022 ndërroi jetë në Meksiko Siti, pa arritur të kthehet në vendlindje, ashtu siç ishin planet e tij. Megjithatë, ai përgjithmonë do të jetë prezent midis nesh, sepse të pavdekshëm e bëjnë veprat e tij brilante, ndër më të mirat në letërsinë shqipe.

VEPRAT E BOTUARA NË GJUHËN SHQIPE

Nënë prej guri (1988), Emblema e vdekjes (1993), Copë e humbur e parajsës (1996), Liria e tmerrit (2000), Kur engjëjt qajnë (2002), Blues në qiellin indian (2003), Dritë e zezë (2004), Shpuplimi i shqiponjës (2007), Vrasja e mushkonjës (2011), e ribotuar si libër i veçantë në vitin 2020, Copa ime e qiellit (2015), Lëngu i trëndafilave (2017), Vitet që nuk e sollën pranverën (2018), Kur qajnë hardhitë (2019), Ca kokrra rrush të Rahovecit (2019), Kafe me nënën (2020), Me zemër në qese najloni (2020), Burri që lozte me engjëj (2021), Unaza e Saturnit (2022) Angelus Novus (2023).

VEPRAT E BOTUARA NË GJUHË TËHUAJA

Ruegoalbanés (Lutje shqiptare), Ramón Sánchez Lizarralde, México D. F. Editorial Ácrono y Casa Refugio Citlaltépetl (2000), Sloboda užasa (Liria e tmerrit), Botuesi Rende, Beograd (2000), Eltamaño del dolor (Përmasa e dhembjes), México, D. F. Editorial ERA, CONACULTA y UACM (2005), Temporada de las flores tristes - Tezcatlipoca blues (Stina e luleve të mërzitura -Tezcatlipoca blues), Asociación de Escritores Mexicanos (Shoqa-

ta e Shkrimtarëve meksikan), Secretaría de Cultura de la Ciudad de México, Sekretariati për Kulturë i Meksiko Siti, La Pirámide, Géiser y Toshka dhe Generación Espontánea, Meksiko Siti (2010), Lascenizas de una flor (Hiri i një lule), México, D.F. Ediciones Botas, México, D.F. (2013), Anatomía de una pesadilla, (Anatomia e një ankthi), Guayaquil, Ecuador, El Quirofano Ediciones(2013), Canto 3 (Canto 3), México, D.F. Ediciones Botas (2014), Ubistvo jednog komarca (Vrasja e mushkonjës), LINKS, Edicija internacionala, Beograd (2014), Sueños (Ëndrrat), Editorial Praxis, México, D.F. (2015), Daszünd 74 blättchen (Poezi në gjermanisht), përktheu Susana Finger, Edition Dreizeichen Meissen (2016), Slaying the mosquito (Vrasja e mushkonjës), Laertes, Chapel Hill, SHBA (2017), Cuatropatrias (Katër atdhetë), Perrosalados, C. De México (2018), We fall likechildren (Rrëzohe mi si fëmijë), Egret, Chapel Hill, SHBA (2018), Çağdaş Kosova Oyunları Seçki-si (Vrasja e mushkonjës, brenda një antologjie), Turqi (2018) etj.

ANTOLOGJITË E PËRPILUARA

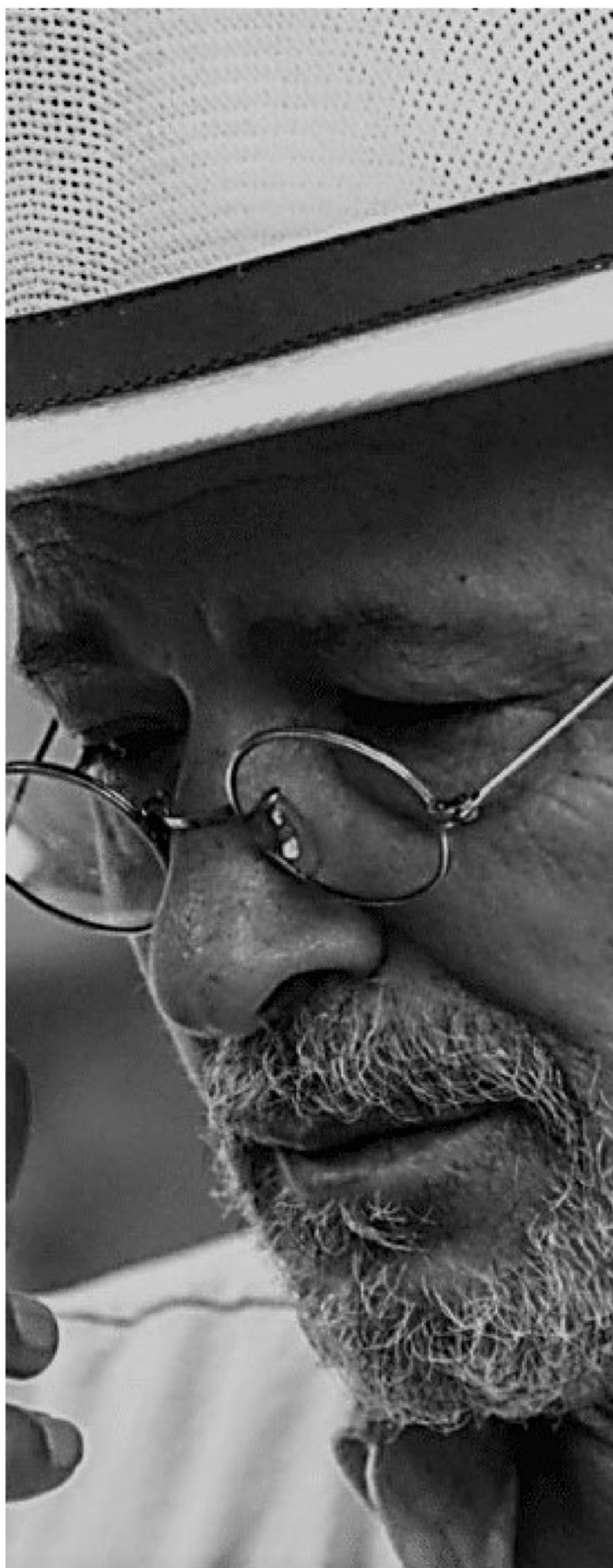
Así nacieron (Ashtu lindën), Antologji e poetëve të rinj meksikan, México, Géiser y Toshka (2005), Antología de poesía albanesa (Antologjia e poezisë shqipe), México, D.F. Përkthyer në gjuhën spanjolle, Ediciones Botas (2013)

PËRKTHIMET

Udhëzime për ta kapërcyer kufirin (Instrucciones para cruzar la frontera), Luis Humberto Crosthwaite, Prishtinë, Sabaiumbb (2005), Materdolorosa (Materdolorosa), Ricardo RomeroVallejo, Botuar në gjuhën shqipe, Tiranë, Globus R. (2008), Elguardián de lasgolondrinas (Kujdestar i dallëndysheve), Petraq Risto, Përkthim në gjuhën spanjolle, Geiser y Toshka (2008)

DISA NGA ÇMIMET

Shpërblimi i Shoqatës së Shkrimtarëve të Kosovës - për librin "Emblemë e vdekjes" në vitin 1993, "Copë e humbur e parajsës", u shpërblye si libri më i mirë për vitin 1996 nga Shoqata e Shkrimtarëve të Kosovës, "Liria e tmerrit" u shpërblye si libri më i mirë për vitin 2000 nga Shoqata e Shkrimtarëve të Kosovës, Çmimi ndërkombëtar i poezisë në Meksikë në vitin 2004 për librin "Lutje shqiptare", Çmimi i Teatrit Kombëtar të Kosovës dhe Ministrisë së Kulturës së Kosovës në vitin 2011, për monodramën "Vrasja e mushkonjës", Çmimi i parë për librin më të mirë me poezi në Mitingun e poezisë (2019) në Gjakovë, për librin "Vitet që nuk e sollën pranverën", Çmimi "Ali Podrimja" për librin më të mirë me poezi për vitin 2019 nga Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit në Kosovë, për veprën "Kur qajnë hardhitë", Çmimi "Ali Podrimja" për librin më të mirë me poezi, për vitin 2021 nga Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit në Kosovë, për veprën "Burri që lozte me engjëj". (Z. SH.)

Në shiritin e kohës

Hysë Shkreli: NJË LETËR PA ADRESË

I nderuar dhe i dashur Bekim Fehmiu, Na thanë se ke vranë veten. E pabesueshme! Ti Bekim nuk mund ta vrisje Bekim Fehmiun. Ai ishte i madh për tu vranë. E deshe ti atë apo nuk e deshe, ai nuk ishte vetëm yti. Ishte edhe yni. Ti linde në një qytet tragjik, ku filloi një luftë botërore e disa të tjera ballkanike. Ti linde në një kohë të pakohë, kur shqiptarët nuk kishin film, as ekran e as shtet të konsoliduar. Linde me shumë lindje shqiptare. Ato ishin lindje plotë dhembje, disa edhe të përgjakshme. Ndaj u detyrove, njësoj si Ulisi, të rrugëtoje e shpërnguleshe nga njëri qytet në tjetrin: nga Sarajeva, Shkodra, Prizreni, Prishtina... Udhëtove nga njëra kulturë në tjetër, nga njëri front në tjetrin. Fole në shumë gjuhë, e megjithatë disa nuk të kuptuan. Atë ta shkroi e imponoi koha e gjeneratës sate. Jeta jote ishte plotë shkëlqim e dallgë, guxim e frikë, sfida e fitore.

I ngjan fatit të shqiptarit. I ngjan historisë sonë. Si komb, ne përherë ishim në luftë mbrojtëse, ashtu siç ishte ti. Gjatë historisë, ndonjëherë në lidhëm edhe aleanca të gabuara, mirëpo arritëm edhe shkëlqime në civilizimin evropian. Megjithëkëtë, shpesh na bënë fajtor. Ishim të akuzuar, ishim të abuzuar. Jo rrallë e zgjodhëm tkurrjen si mbrojtje.

Ti jetove në Beograd, në kryeqytetin e vuajtjeve shqiptare. Aty ku shqiptarët i quajtën "sharrëxhinj", "njerëz me bisht", "primitivë"... Në qytetin ku shqiptarët përherë ishin të përbuzur e nënçmuar. Aty ku shpesh u morën vendime të kobshme për shqiptarët. Mirëpo, ti dëshmove se ne nuk ishim njerëz me bisht, por njerëz me njëqind shpirta. Nuk ishim sharrëxhinj, por vetë sharra: ajo që hapë udhë edhe aty ku nuk ka. U ngrite mbi urrejtjen e përbuzjen në një yll hollivudian. Na bëre të ndihemi

krenarë edhe atje ku s'na njihnin ose ku s'na donin. I munde përçmimet që iu bënë kombit tënd. U tregove edhe armiqtë të kulturës sonë se shqiptarët kanë talent dhe mund të ngrihen edhe mbi kulturën e tyre. U dëshmove atyre se ne kemi kulturë edhe për kulturën e tyre. U bëre idol i tyre dhe yni.

Kritikët e tu të qortuan pse zgjodhe Beogradin si qytet tëndin akademik. Po ç'zgjidhje tjetër kishe? Ta studioje filmnin në Prishtinë, Gjakovë, Ferizaj?... Kosova asokohe nuk kishte shkollë për ty. Ndoshta mund të zgjidhje Tiranën. Po të zgjidhje Tiranën, s'ka dyshim se rruga jote jetësore do të ishte tjetër. Mirëpo, asokohe Tirana ishte e ndaluar për ty e për ne. Madje, edhe kineastët më të njohur të Shqipërisë në ato vite shkollheshin në Rusi. Ndaj mbase Beogradin e pate një udhë të imponuar nga rrethanat, në të cilat jetove. Disa shtruan pyetjen e kundërt: pse jo Beogradin?

Ne kishim intelektualë të shquar në të gjitha qendrat e Ballkanit. Nëse kishim një Moisi në Vjenë, një Gjika në Bukuresht, një Luaras në Sofje, një Frashër në Selanik, pse të mos kishim edhe një Bekim në Beograd? Në atë qytet jetuan dikur, e jetojnë edhe sot, më dhjetëra mijë shqiptarë. Në Beograd u shkolluan edhe intelektualë të shquar shqiptarë, si Anton Çeta, Idriz Ajeti e deri të Mark Krasniqi. Beogradi gjendet në Ballkan, e ky Ballkan u takon edhe shqiptarëve.

Të kritikuan pse nuk u shpërngule. Pse nuk e lëshove Beogradin, atëherë kur edhe intelektualë serbë u larguan në shenjë proteste për politikën e luftën që u udhëhoq e u drejtua nga ky qytet. Vendimi yt mbase ishte protesta jote. Apo lufta jote kundër tkurrjes shqiptare. Në të kaluarën ne u shpërngulëm me mijëra nga Bujanoci, Nishi, Beogradi. Mjaft na shpërngulën! Ndoshta është koha të rrimë e mbijmë aty ku duam për të dëshmuar praninë tonë në të katër anët e Ballkanit.

Gjithnjë dëshirova të të shihnim në një film shqiptar, mirëpo kjo nuk ndodhi. Sigurisht që nuk ishte kundër filmit shqiptar, mirëpo ishte kundër provincializmit primitiv shqiptar, i cili nganjëherë preku kulturën tonë. Ne kishim heronj e role për ty, mirëpo nuk kishim filma për ty. Sepse ti ishte më i madh se filmat që bënim. Kosova nuk mundte të ofronte atë që nuk e kishte. Ndaj na kritikove e të kritikua. Donim të të shihnim të përsosur, doje të na shihje më të mirë. Kritikat, ngado që erdhën, nuk ta humbën madhësinë. Ti mbete vigan në artin tënd e kulturën tonë. Kosova nuk ka intelektualë për të gjykuar apo hedhur.

Jeta jote ishte një rrjetë sfidash. Ti rrënove ose kapërceve shumë mure. Vizitove Shqipërinë në një kohë të turbullt, kur të tjerët e kishin të ndaluar. E theve kështu murin shqiptaro-shqiptar për të dëshmuar burimin e gjakut tënd. Shkove në Francë dhe me suksesin tënd në Kanë theve murin filmik midis Evropës Komuniste dhe Evropës Perëndimore, të cilat i kishte ndarë lufta e po i bashkonte arti. Më vonë, me filmat tu theve edhe murin kulturor midis Evropës Lindore dhe Hollivudit. Edhe atje ishte shqiptar.

Dëshën të ta ndryshojnë emrin për shqiptim më të lehtë, ose qëllime komerciale, mirëpo ti nuk pranove. Emri yt kishte kuptim vetëm në gjuhën tënde. Mbetë Bekim Fehmiu në çdo ekran ku zure jetë. Ti hyre në Hollivudin e Xhon Belushit, në kohën kur akoma nuk dihej se edhe ai ishte shqiptar. Pas Elena Qiriqit ti ishte i pari emër shqiptar në dyert e Hollivudit.

Bekim, ti nuk e vrave Bekim Fehmiun. Nuk mund ta vrisje. Nuk kishe fuqi vrasësi për të vranë Bekim Fehmiun. Dikush apo diçka vetëm u dha fund dhembjeve e vuajtjeve të trupit tënd. Shpirti yt gjallëron e inspiron.

Ty, apo trupin tënd, e vrau koha e ligë, koha e dhunës, koha e kobit, të cilën e

sollën ata që deshën një Ballkan tjetër. Ty të vrau dëshpërimi, vetmia, zhgënjimi, politika... Ty të vranë ata që plagosën Evropën, ata që ngulfatën Ballkanin, ata që dogjën Kosovën, ata që shpërndanë vdekje nga Kroacia deri në Kosovë. Ty të vrau shovinizmi serb, primitivizmi Ballkanik, dhuna mbi humanizmin, urrejtja midis njerëzve. Ty të vranë armiqtë e artit tënd. Ata të gjithë së bashku nuk mund të të vrisnin me një plumb, ndaj të vranë me zymtësinë, me errësirën e tmerrin që krijuan rreth teje.

Ti besove se kultura është mbi politikën, mirëpo politika shpesh e dhunoi kulturën. Ti besove se arti është mbi ndasitë midis njerëzve, mirëpo njerëzit krijuan kufi gjaku. Ty të vrau rrënimi i kalasë sate të paqes. Ty të vrau lufta pa luftëtarë. Të vrau paqja që nuk ishte. Të vrau koha e pakohë. Të vranë... apo besojnë se të kanë vranë!

Ti jetove në dy brigje që nuk takoheshin dot, sepse urat rrënoheshin çdo ditë. I besove kohës në të cilën jetove, mirëpo ajo të zhgënjete ty dhe ne. Zgjodhe heshtjen si armë kundër armiqtë të tu, zgjodhe izolimin si protestë, mbylljen si mburojë. Ishin këto armë shumë njerëzore e të civilizuar për armiqtë e tu primitivë.

Ti vendose ta bëje këtë luftë të vetmuar. Megjithëkëtë ne ndihemi fajtorë: të lamë të vetmuar atëherë kur më së tepërmi kishe nevojë për miq. Ne të kishim ty në ekran, mirëpo ti nuk na kishe pranë.

Të kërkojmë ndjesë.

Ti e le Kosovën si Ulisi Penelopën për të luftuar për artin tënd. Kosova të priti me vite. Po kthehesh nga Troja jote në Kosovë hi e shpirt, yll e famë. Vdekja jote na kujton kohën kur kolosë të kulturës sonë vinin në arkivole nga dheu i huaj.

Ti le porosi të kremohesh. Ndoshta pse trupi yt ishte në flakë prej vitesh. Ndaj varri yt nuk do të jetë në Beograd, as në Prishtinë, në Tiranë, as në Holivud. Varri yt do të jetë në qiell, atje ku pushojnë yjet. Sepse ti ishte një yll. Atje të pret Aleksandër Moisiu e emra të tjerë shqiptarësh të bekuar. Në historinë tonë nuk është hera e parë që yjet shqiptarë linden ose vdesin në dhe të huaj. E rëndësishme është që ata shkëlqejnë mbi tokën e tyre. Ne, jo rrallë u kemi dhënë krijues e heronj edhe kulturave të tjera, ashtu siç bën bota e civilizuar.

Ti ishte një shkollë e Moisiut të rinj. Familja jote ishte një universitet shqiptar: tempulli i Ibrahim Fehmiut. Sot familja jote, jemi të gjithë adhuruesit e filmit tënd.

Thanë se jetove 74 vjet. Them i se jetove më mijëra vjet e do të bësh edhe shumë jetë të tjera në të katër anët e botës, kudo që do të arrijnë filmat e tu.

Prizreni të dha djalërinë, ti po i jep emrin: Bekimin.

Ti nuk po i kthehesh tokës së Kosovës, ajo ka varre tepër. Po i kthehesh qiellit të Kosovës. Engjëjt dhe artistët jetojnë në qiell. Prej sot ai qiell ka një yll më tepër. Të gjithë ata që ëndërrojnë Olimpion tënd le të shikojnë kah ai yll.

Të qoftë i kaltër qielli i Kosovës!

Qoftë e pafund bota e artit tënd!

Qoftë i ndritshëm ylli yt në atë qiell!

Nju Jork, 22 qershor 2010

(Shkëputur nga Monografia "BEKIM FEHMIU - Odiseu i Kosovës" (botimi i dytë 2021), të autorit Fahri MUSLIU)

RUDIANI I "ERRËT"

(Mbi mistikën gjuhësore të poezisë së Rudian Zekthit)

Agron TUFA

Është shumë e vështirë të flasësh për poezinë në përgjithësi, por për poezinë e Rudian Zekthit kjo bëhet thujse e pamundur. Kjo – ngase lypset një gjuhë tjetër, e cila të komentojë të pakomentueshmen, proceset e ndërlikuara që shkaktojnë ndërmendjet, aludimet dhe referencat e dendura nga kultura dhe gjenealogjia e saj: lypset të shpikët, siç e dimë, një mbigjuhë, e cila të jetë në gjendje të shpjegojë një gjuhë që nuk është gjuha jonë e përditshme, që është dhe s'është ajo gjuhë që njohim. Pra lypset një metagjuhë për poezinë, e cila për rastin e poezisë së Zekthit, prapë nuk është ngushëluese. Kjo vjen ngase tekstet e tij poetike janë të mbështjella me një rrjet të dendur domethëniesh, përftesash, luhatjesh e hijezimesh të holla kuptimore, saqë depërtimi në thelbin e poezisë së tij ka mbetur ende (e mbase kështu do të mbesë) një sfidë, tentativë vetëm për esnafët e asaj poezie që të josh me misteret e thellësive.

Që nga viti 1990 kur botoi ciklin e parë në "Zëri i Rinisë", kohë që përkon edhe me libërthnin e tij të parë – "Poezi" (Elbasan, 1990) – gjër në përmbledhjen prej 26 poezish-poemtha "Poezi" ("Marin Barleti", 1995), sikundërse edhe në prozat e tij të shkurtra ose novelëzat, që Rudi i quante paradoksalisht didaktike – poezia e Zekthit vetëm se e ka dendësuar atmosferën e mistikës gjuhësore. Them e mistikës, jo e hermetikës, që shpesh e kam parë tek disa imitues apo të ndikuar prej tij, ta shesin si ndërlikueshmëri imazhi, gjuhë e mendimi. Për Rudin kjo ishte gjuha-normë e poezisë: stil individual të menuari, gjykuari, vegimi, sikundërse gjithë pasionet e tjera, deri tek natyrshmëria e prekjes dhe mahnisë që gjeti ai në besimin islam. Por ama ka qenë ai vetë me përvojat e tij shpirtërore të natyrshme dhe jo modat që t'i imponoheshin. Megjithatë ra fjala tek moda, unë kam njohur kënd tjetër që të ishte aq alergjik e përjashtues për modat apo gjërat që vinin së jashtmi. Prandaj kur them "mistikë gjuhësore" kam parasysh imazhet e [liurara instinktivisht prej brendësisë së tij, zburgosjen, verbalizimin e tyre, të cilat krijojnë një atmosferë që i përjashton lexuesit e sipërfaqshëm, duke ua lënë këtë privilegj vetëm një numri të kufizuar lexuesish, kryesisht poetëve. A nuk është ky një ndër tiparet që i kanë shoqëruar avangardistët në krye të çdo lloj lëvizjeje apo rryme? Pagëzori i simbolizmit rus, poeti Vjaçesllav

Ivanov që shprehur për kubofuturistin Velimir Hljebnikov: "Poezia e tij do të fillojë të kuptohet përafërsisht pas 250 vjetësh". Rudian Zekthi ka qenë avangardisti më ekstremal në grupimin e poetëve "E për-7-shme". Avangardizmi i tij përqendrohet kryesisht në procedetë e tij me gjuhën, duke e radikalizuar procedimin në tre sfera të shprehjes poetike: në formë (sintaksë), përmbajtje (semantikë) dhe pragmatikë (demonstrimi i risisë si gjest). Kjo e vështirëson komunikimin, po të marrim parasysh se lexuesi ynë vjen prej përvojash leximore të sipërfaqshme. Prandaj edhe në gazetën avangardiste "E për-7-shme" (1992), në rubrikën "O popoll, popull, popull", Zekthi shkruan: "Ndër kërkesat e shumta që nisen si dallëndyshe nga parlamenti shqiptar drejt Komunitetit evropian, kemi dhe ne një kërkesë modeste: të na sjellin nja katër mijë lexues të kualifikuar për gazetën tonë".

Si një nga poetët më të spikatur të avangardës së viteve nëntëdhjetë, krijimtaria e Zekthit dallon qysh në fillimet e saj për metaforën e zgjatur, ambivalente dhe asketike, e cila shpesh herë kalon në alegori. Por gjithë kjo trajektore e metamorfozës së gjuhës tek Rudi nuk ndjek shenja e itinerare të njohura. Është udha e shëndërrimeve mbetet e panjohur, joremnëshente, një sistem krejt vetjak që nuk të ndërmend asnjë procedetë të mëparshëm në poezinë shqipe. Tek vargu i Rudit ke hyr në një pyll, por nuk e di se në cilën pjesë të botës je, nuk e di se në ç'brez gjeografik e gjeofizik je. Njësia e poezisë së tij bie menjëherë në sy për sintaksën tejet të koklavitur, ndërsa semantikisht ajo është e nginjur përplot asociacione verbale, abstrakte me arketipe të pavetëdijës kolektive, duke krijuar kështu, tablo surreale, makthe, nonsense, por edhe mikrodrama lirike, ku të gjitha komponentët – përfshij dhe sendorësinë – bashkëveprojnë sipas një logjike ankthi, vegmi e ëndrre. Maniera stilistike e Zekthit për t'i vënë në një rrafsh të ndërsjellët veprimi gjësendet e perceptueshme me ato abstrakte e mistifikon kodin komunikativ dhe e bën ligjëratën poetike të ngjashme, herë me fragmentet e teksteve të lashta apokrifike, herë me procedurat verbale të alkimistëve. Nëse bëjmë një krahasim të kushtëzuar, logjika e ëndrres (gjumit) në këto tekste, afron disi me manierën narrative të teksteve të Kafkës, Bruno Shulc-it dhe Hljebnikov-it. Konfiguracioni i fjalës sipas kësaj logjike, nuk hyn në lidhje referenciale me "botën". Nga kjo

pikëpamje letërsia zbulon ngjashmërinë e saj, jo me ligjërimin e aplikuar, por më së shumti me matematikën: diskutim letrar nuk mund të jetë i vërtetë apo i rremë, ai është real veçse në raport me premisat e veta. Poeti, ashtu si dhe matematicieni, varet jo nga e vërteta deskriptive, por nga përshtatja e postulateve të tij hipotetike. Letërsia, ashtu si dhe matematika, është gjuhë – dhe gjuha në vetvete nuk reprezenton asnjë të vërtetë, anipse ajo mund të përftojë mjete për shprehjen e një sasive të panumrt të vërtetash. Prandaj teksti letrar e ka në natyrën e vet tautologjizmin: ai shënjon vetveten. Simboli poetik, në thelb, shënjon vetveten, në lidhje me një veprë të dhënë poetike. Kur e pyesin poetin se çfarë ka dashur të thotë në x element të veprës së tij, ai gjithnjë duhet të përgjigjet: "domethënia e tij është – të jetë një element i veprës".

Struktura e poemthave të Rudian Zekthit paraqet një ngrehinë të studiuar matematikisht, brenda së cilës kemi lëvizje konceptesh metafizike – herë natyrshëm e herë sforcueshëm, por me synimin për t'u realizuar në një tërësi të vetme ku vizualja dhe verbalja të shenjojnë, sipas Mihail Bahtinit, një kronotop të përbashkët. Këtu personazhi kryesor – Gjuha, e ngjashme me gjeometrin K të romanit "Kështjella" të Kafkës, bën çape sizifiane në gjakim për të rrokur të parokshmen – energjinë ejdosiane të fjalës me derivatet e saj, zigzaket, hijezimet, asociacionet – të gjitha këto, të përlogaritura me një mastrar magjistari: kësodore logjikja me alogjikën identifikojnë njëra-tjetrën në funksion të tërësisë poetike. Ngjërrojme për ilustrim një fragment të poezisë "Ngadalësim" ("Aleph", 11, 2001): "Kisha humbur dhe s'më gjente dot/ Asnjeri. Kurse vetë çuditësha si qenkam njësoj/ Siç isha para njëzet vjetësh./ E nisa për në varreza si çdo mëngjes/ Shpjegonte mësimin ime ëmë, veç mëngjes si ky/ S'më kishin zënë sytë, i plasatur/ Si puthjet e babait të tij. Dritëshkurtëri/ Dritëshkurtër mbetet, humb, ta dija kaq idiot/

S'ia kisha bërë kokën fare<...> Flisja me vete/ Shpesh se nuk isha vërtetë idiot, por bota/ Atë punë ka, të shpifë, ndonjëherë të bëjë/ Sikur nuk më gjen. Po unë s'e kam për herë të parë/ Që humb mojtënë, pra, që më duket/ Se unë me përparsen e bardhë jam gogoli/ I vendlindjes tënde ndërsa rreptësia e kodrave/ Më duket mjaltë e helikopter. Eja të kërkujmë/ Së bashku, se këtu rrotull duhet t'kem humbur".

Në poemthet e Zekthit, subjekti përbëhet nga ndeshja e ideve metafizike, vegimeve perceptimeve të përziera në mënyrë surreale, duke të krijuar idenë-tablo se gjendesh në një korije magjike ku fshihen thesare, të cilat shfaqen tek-tuk e humbasin, ngase fasha të shpejtë mjeçullë ndërhyjnë dhe të pengojnë t'i shquash. Ajo që e vështirëson komunikimin e lexuesit me këtë poezi, është shkapërcimi abstrakt alogjik dhe karakteri fragmentar i vargut, i cili bën dendur aludime të brendshme eksplicite me citime, duke i dhënë poezisë ngjyresë të theksuar fantastike. U rikthehemi vargjeve të tjera ilustruese nga poezia e sipërcituar: "...Kam humbur pikërisht kur përvëlohesha nga dashuria/... Dashuroj si i çmendur edhe atë rosën me këpucë të vjetra./ ...Më kërkonin edhe andej nga thonin se rrinin/ Si në pulari melekët, edhe aty ku kishin/ Korrur grurë me djersë të verdhë, brenda në kanalim e varfër/ Kurse unë, jam kaq afër, në juglindje të filozofisë/ Aty ku do t'ishte vendi më i mirë/ Për të nderë rrobat, po të kishit pak tru./...Mjafton, eja më gjeni shpejt, dua të ha/...do t'ju ndihmoj drejtpërdrejt/ Me gjithë ndikimin tim po ta kaloj natën këtu/ Do më shqeyjnë bretkosat dhe misrat/ Reumatizma do fluturojë së bashku me shpirtin/ E do t'iu torturojë/ Duke zënë vend në fotografitë e mia".

Gjysëmseriozitet, ironi, fantazmagori – një rrëfim ngjethës dhe një asketizëm për ta zburuar artificialisht vargun. Mbërritja e çiltër e thelbit të poezisë nuk është punë për lexues dembelë, apo të rriturit me vargjet "mace-mace/-tollumbase". Shprehja poetike e Zekthit, e ngarkuar me këto tregues eksplicite, të një iluzionin e fragmenteve apokrifike. Së këndejmi shpjegohet dhe fakti që leximi i parë dhe i dytë i teksteve të tij, të lë mbresa të ndryshme; se nën leximin e dytë identifikimi tashmë është i pamundur dhe leximi shndërrohet pashmangshëm në metalexim.

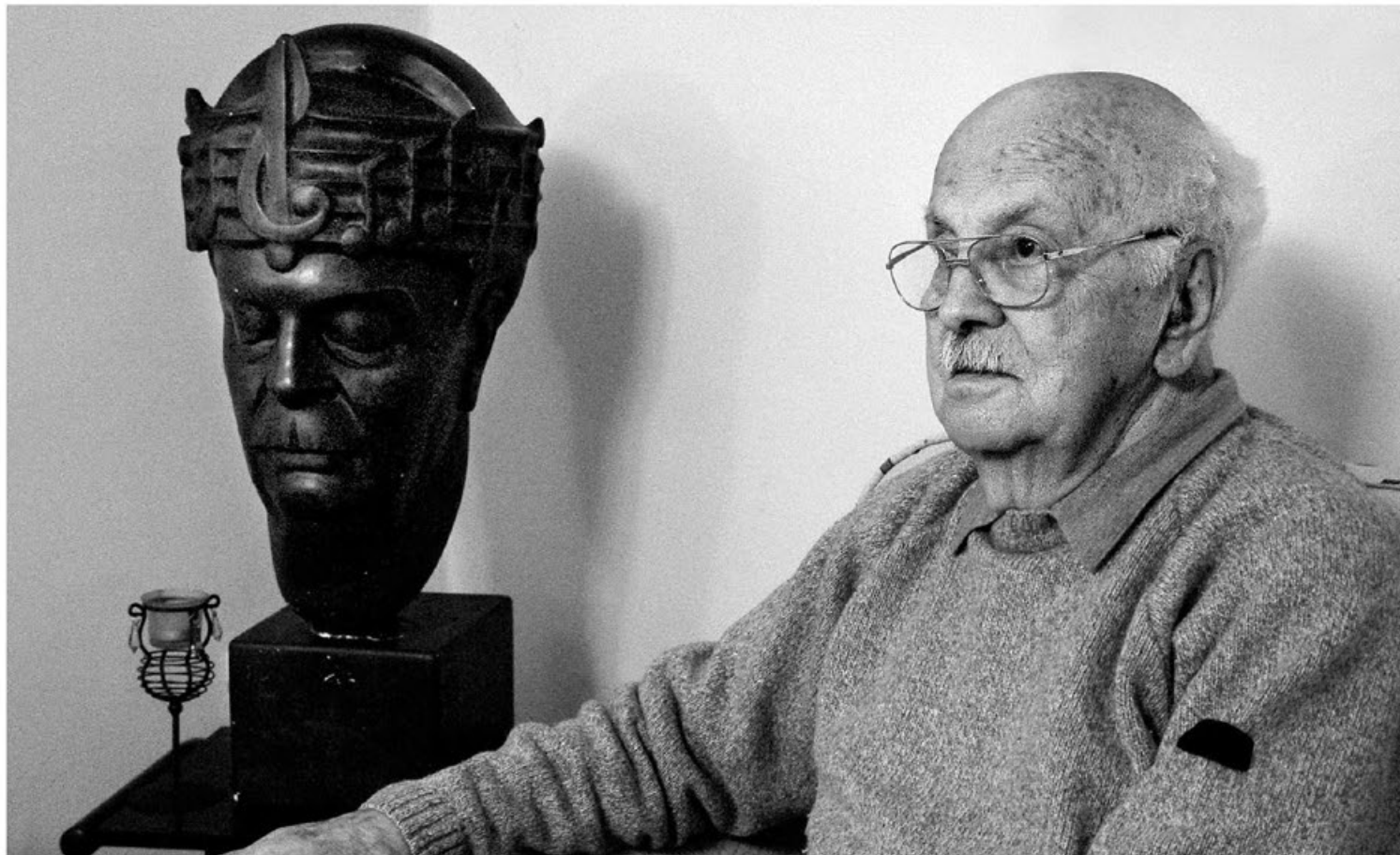
Një tjetër problem – madje problemi qëndror i poezisë së Rudian Zekthit – është përjetimi i kohës, i shtruar qysh në vëllimin e parë poetik "Poezi" (1990), derisa bëhet dominues në "Poezi" (1995). Kështu, duke i dhënë vetëdijës subjektive natyrë transhedentale, Zekthi e abstragon gjuhën si të vetmen "pikë referimi", diku jashtë rrjedhës kohore dhe, së këndejmi, të fiksojë nëpërmjet identifikimit çdo interval të formacionit kohor. Sipas Zekthit, nuk mund të gjykojmë mbi Kohën duke qenë i gëlltitur në rrjedhën e saj. Duhet diçka metakohore (jashtëkohore) për të pasur qartësi mbi rrjedhën e rrregullit megakohore (brendakohore). Në mënyrë intuitive Zekthi i afrohet poetikisht "konceptit intencional të egos transhedentale mbi kohën", shumë të ngjashme me të dhënat ndërmdijore të vetëdijës, të përpunuara në fenomenologjinë e Edmund Huserlit (vepra e Huserlit: "Fenomenologjia e vetëdijës së brendshme të Kohës"). Megjithatë, definicioni i Zekthit mbi idenë e Kohës është më radikal: ndërsjelltësia e identifikimit të Gjuhës me Kohën, jo me vijën melodike, siç provuan Franc Bertrano dhe Huserli.

Duke marrë parasysh vështirësitë që paraqet hulumtimi i teksteve të tilla, që krijojnë jo vetëm konceptin, por dhe metaforën e konceptit, unë do ta ndaja kohën në poezinë e Zekthit – në kohë të mendimit për mendimin me shkas tekstin dhe në kohën e komentimit kur vëzhgimin mund ta përfytyrosh të shtrirë në hapësirën e tekstit poetik të komentuesit dhe të të komentuarit. Por që të mund të ndjekim, si gjuha arrin të shënjojë identifikimin me formën e idesë (platoniane) apo gjësendit të kulluar, na lypset jashtë mase një syceltësi tjetër, një rregull i ri i leximit të poezisë dhe një rritje intelektuale, pa të cilat nuk ngjatjetoheh dot me vargje krejt atipike, si të Rudian Zekthit.

Legj: Rudian Zekthi

FIGURA E NDRITUR E KULTURËS KOMBËTARE

Më 11 mars 2008, Ramadan Sokoli u shua duke lënë të ndrisë përgjithmonë emri dhe veprat e tij. Ai ishte dhe mbetet figura më e ndritur e kulturë sonë kombëtare në fushën e muzikologjisë, krijuesi dhe themeluesi i kësaj shkence të re, që u mboll e lëshoi rrënjë si shkencë prej tij, që në fillim të viteve '50 të shekullit që lamë pas.

Nga Shaqir REXHVELAJ

Profesor Ramadan Sokoli është jo vetëm një shkencëtar i madh, por edhe një patriot i madh. Duke iu referuar medias, ai është cilësuar edhe si rilindësi i fundit. Kjo mbështetur edhe te familja e tij e madhe në qytetin e lashtë të Shkodrës, te gjyshi i tij Hodo Pashë Sokoli, pjesëmarrës në Lidhjen e Prizrenit dhe mbrojtës i trojeve shqiptare të Plavës e Gucisë, Ulqinit, te i jati i tij Isuf Sokoli, edhe ky i internuar në Itali për të ardhë të vëllazëria e tij Ibrahim Sokoli dhe Hodo Sokoli, që bashkë me Radon provuan persekutimin e egër komunist, duke vuajtur mbi 40 vjet burg. Të gjithë intelektualë të ndritur dhe patriotë.

Profesor Ramadan Sokolin e kam njohur për herë të parë në qershor të vitit 1957 në festivalin folklorik të Qarkut të Shkodrës, ku unë isha pjesëmarrës interpretues i folklorit të Malësisë së Madhe dhe ai ishte anëtar i jurisë, ku përzgjidhnin talente që do të merrnin pjesë në Festivalin e Rinisë e Studentëve që do të zhvillohej në Moskë në muajt korrik-gusht 1957. Fati dhe jeta e solli që prej asaj date deri sa ka mbyllur sytë unë të jem një ndër njerëzit më të afërt të tij (jashtë rrethit të tij) në fillim si objekt i punës së tij, unë si bartës i folklorit, ai si stuiues i folklorit dhe më vonë, nxënës i klasës së tij në Liceun Artistik "J.Misja" në Tiranë, në degën e Flatit, pastaj student i tij në Konservatorin Shtetëror të Tiranës dhe pas studimeve si shok dhe mik shtëpie, i një familjeje me "hije në biografi", por të mrekullueshme në tradita, në mikpritje dhe me një rreth të mrekullueshëm si nga ana e profesorit,

por edhe të së shoqes Lilit, nga familja tiranane Petrela, - një grua e rrallë ideale, që mund ta gjesh vetëm në romane.

Në vitin 1958, kur fillova mësim në klasën e tij për flaut në Liceun Artistik, kam bashkëpunuar me profesorin si bartës autentik i folklorit të Malësisë së Madhe, duke riprodhuar këngët dhe meloditë e zonës sonë, duke filluar që nga këngët karakteristike "Majekrahit" e këngët të tjera pa shoqërim muzikor me karakter baritor, këngët rapsodike me lahutë, melodi të ndryshme në instrumentin popullor "Zymare", disa melodi që vetë i kisha krijuar, por edhe shumë ninullëza e nanurise të ndryshme fëmijore, të cilat për çudinë time atëhere, ai u jepte një rëndësi shumë të madhe. Sigurisht, duke i parë me syrin dhe vëmendjen e një studiuesi ai hidhte ato në nota muzikore, në disa fletë të mëdha muzike. Më vonë ato zunë vend krahas shumë hulumtimeve të tjera në studimet e tij etnomuzikologjike.

Por le të themi në këtë njëvjetor përkujtimor diçka më shumë për jetën dhe veprën e tij. Talentin e tij muzikor e shfaqti që në vogëli në qytetin e tij të lindjes, në Shkodër, qytet që njihet për traditat e mëdha kulturore sidomos në fushën e muzikës. Që nga fundi i shekullit XIX, në këtë qytet u krijuan formacionet e para orkestrale, siç qenë orkestrat frymore, të cilat mund të merren edhe si fillesat e para të hedhjes së bazave të muzikës profesionale, bashkë me muzikën kishtarë. Por ajo që përbënte palcën e kulturës muzikore në Shkodër qe tradita e krijimtarisë së këngës qytetare shkodrane, krejt e veçantë në llojin e vet, që nga tipet më

të thjeshta deri te ato më të ndërlikuarat, siç janë "jaret", duke u bërë kështu pjesë shumë e rëndësishme e fondit të artë të kulturës muzikore shqiptare. Në këtë atmosferë dhe në këto realitete u rrit edhe Ramadan Sokoli, në mes tingujve të mrekullueshme të muzikës së "ahengut shkodran" dhe orkestrave frymore, prandaj edhe luante në disa instrumente në bandën e qytetit, por më për zemër në rininë e tij pati instrumentin e kitarës, siç quhet rëndom kitara si "piano e të varfërve". Me këtë bagazh muzikor dhe me disa krijime në fushën e këngës, në vitin 1940 regjistrohet dhe vazhdon studimet në konservatorin "Luigi Cherubini" në Firenze - Itali për kompozicion dhe Flaut.

Mbas studimeve kthehet në Shqipëri me ëndrrën e një të riu, për të vënë në shërbim të vendit dijet dhe kulturën e tij perëndimore. Por mbas Luftës së Dytë Botërore në vendin tonë u instalua regjimi komunist dhe fatkeqësisht idealet, pikëpamjet e tij, por edhe tradita familjare dhe kultura perëndimore pluraliste binin ndesh me parimet e reja të këtij regjimi, siç rezultoi famëkeq për shqiptarët. Meqenëse këto pikëpamje ai i shfaqte në rrethet shoqërore në Shkodër, hapur sidomos edhe gjatë kryengritjes anti-komuniste të Postribës, në vitin 1946 arrestohet dhe dënohet me 5 vjet heqje lirie. Ramadan Sokoli, siç edhe më tregonte, vitet e burgut e transformuan rrënjësisht, sidomos në njohjen e jetës dhe të njerëzve të saj brenda hekurave të burgut njerëz të ditur, intelektualë klerikë, bajraktarë, pasanikë, tregtarë, malësorë, të një tradite që ridhte prej shekujsh, ashtu shqiptarçe, por që po

rrezikohej seriozisht përballë një regjimi të ri, në pamje të jashtme popullor, por që vetëm ne që jetonim prapa hekurave e kuptonim se sa i padrejtë dhe i pamëshirshëm do të ishte për shqiptarët. Në burg dhe në kampet e përqendrimit ku punova me të burgosurit - tregonte ai, kam njohur karakterin e vërtetë të shqiptarit, burra të ditur dhe të thjeshtë, trima dhe të pathyeshëm përballë torturave, por që ishin dhe palca e kombatit, prej tyre jo vetëm kam mësuar, por edhe u yshta për të filluar shënimet e para të hedhura në copa e blloqe letre për kulturën kombëtare shqiptare, për folklorin, për "gjëgjëza", për doket dhe zakonet që ishin aq të pasura dhe të larmishme nga njëri tregimtar te tjetri e me një shtrirje; nga gjithë viset e Shqipërisë.

Shënimet e para dhe zanafillën e studimeve të para etnomuzikologjike prof. Ramadan Sokoli i ka nga vitet e jetës së tij në burg. "Çdo e keqe e ka një të mirë", përsëriste shpesh ai. Vitet e burgut i shfrytëzoi aq sa mundi për të mbledhur nektarin e parë të traditës së kulturës popullore, të cilës ai ia kushtoi gjithë veprën e tij mijëra faqe, e shkruar në rreth 20 libra muzikologji, pa përmendur këtu krijimtarinë muzikore në disa fusha të saj, që nga kënga e përpunimi i saj, te veprat e shumta instrumentale, nga miniaturë te poemi simfonik, muzikë dhome e koncerte për instrumentin e flautit e deri te metoda për fyell.

Botimet e para serioze në muzikologji me karakter ndërkombëtar kanë filluar me botimin: "Les dances populaires et les instruments musicaux du peuple Albanais", Tiranë 1958.

Ky botim pati një interes të veçantë të qarqeve muzikologjike ballkanike dhe europine dhe nuk vonoi shumë dhe profesor Ramadani krijoi një letërkëmbim me shumë muzikologë të vendeve të ndryshme, sidomos nga Rusia, Bullgaria, Rumania, Hungaria, Gjermania Lindore, por edhe nga vende perëndimore.

Me interes shumë të madh shkencor kanë qenë për profesor Sokolin organizimi i dy ekspeditave shkencore muzikologjike, të organizuara nëpër vise të ndryshme të Shqipërisë, por kryesisht në jug të saj; e para, në vitin 1958 me shkencëtarë (muzikologë) gjermanë; Shtokman dhe Fidler dhe ekspedita e dytë me shkencëtarë rumunë të kryesuar nga muzikologja rumune, Zonja Comichel në vitet 1960.

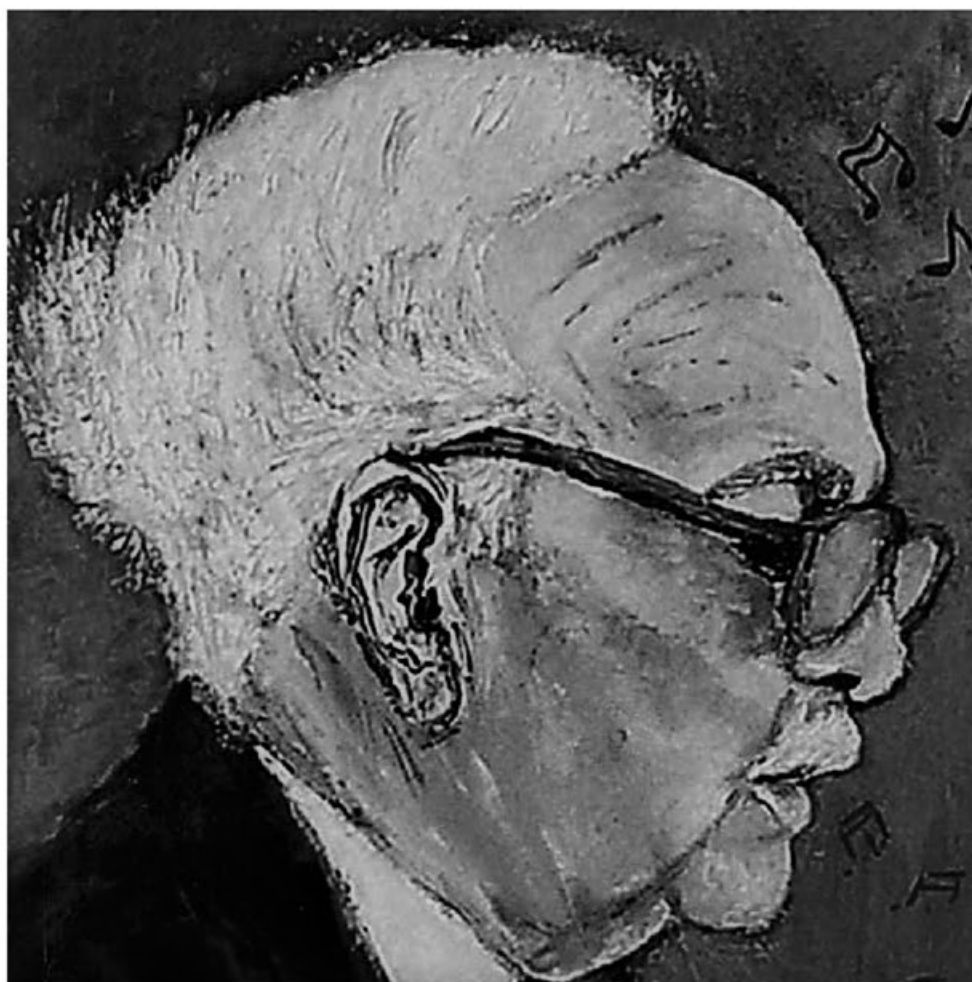
Këto ekspedita nga pala shqiptare u kryesuan nga prof. Sokoli dhe një kopje të regjistrimeve të tyre sot ndodhen në fonotekën e Institutit të Kulturës Popullore. Metodologjia praktike e mbledhjes së gjinive të ndryshme të folklorit në terren përbën një përvojë të madhe shkencore për muzikologjinë shqiptare dhe në këtë kohë fillon dhe një etapë e re e studimit të kësaj kulture popullore kaq të pasur dhe të virgjër, si për studiuesit shqiptarë, por sidomos

për studiet e huaj. Kjo është edhe peridha kur fillon dhe ndërkombëtarizimi i muzikologjisë shqiptare.

Në vitet '60-'70, Prof. Sokoli boton veprën madhore "Folklori Muzikor Shqiptar (Prozodia dhe Morfologjia)", "Veglat muzikore të Popullit tonë (Organografia)", "Vallet dhe muzika e të parëve tanë (Ilirët)", "Chanson populare albanaes (Albanskies narodnie pjesni)", volumi i dytë, "Figura të Ndrituara të Kulturës shqiptare në shekuj (Jan Kukuzeli Andrea Aleksis)", "Gjurmime folklorike", "Figura e Skënderbeut në muzikë", në kuadër të 500-vjetorit të Heroit tonë kombëtar. Mbas këtyre botimeve në Shqipëri, por edhe mbas publikimeve që bënë shkencëtarët gjermanë dhe rumunë në forumet ndërkombëtare folklorike me studimet e tyre, folklori muzikor shqiptar u ndërkombëtarizua si një pasuri e çmuar me identitet të veçantë i krijimtarisë në fushën e këngës homofonike e polifonike, në vallet e pasura me ritme të larmishme, me instrumente folklorike që përcillnin brez pas brezi shpirtin e melodive baritore origjinale, me kostumet kaq të bukura dhe unikalë, siç është "Xhubleta" e Malësisë së Madhe". Pra, shpirti krijues ndër shekuj i popullit tonë po shfaqej i studiuar dhe i analizuar në mënyrë shkencore përballë kulturave të popujve të tjerë, me veçanti dhe identitet të panjohur deri atëhere edhe shkencërisht dhe për këtë meritë të veçantë ka pa asnjë mëdyshje profesor Ramadan Sokoli. Në këto vite krijohet dhe Instituti i Kulturës Popullore me degën e muzikologjisë dhe shkencëtarët e rinj, por edhe ata me përvojë, pa dyshim krijuan një shtresim të ri me studime të reja dhe kontribute, duke zgjeruar dhe thelluar studimet shkencore, por dhe përfaqësimin ndërkombëtar të kësaj shkence në forume studimore, por dhe duke e pasuruar me ekspedita të reja.

Për arsye biografike, që e ndoqën si hije e zezë deri në vitet '90, atij asnjëherë nuk iu botuan punimet.

Por, në regjimin komunist sa herë forcohej dhe egërsohej lufta e klasave aq më shumë vështirësohej puna dhe vepra shkencore e profesor Ramadanit. Për arsye biografike, që e ndoqën si hije e zezë deri në vitet '90, atij asnjëherë nuk iu botuan punimet. Disa herë vepra të veçanta përfunduan edhe në karton, sepse ai nuk pranoi asnjëherë që në parathëniet e librave të tij të shkruhej: "nën udhëheqjen e Partisë e shokut.... kultura popullore ka arritur...", etj. etj. Madje, më kujtohet se në vitin 1965 i kishin kthyer nga botimi korpusin "Veglat muzikore të popullit shqiptar (Organografia)", bash për këtë arsye, redaktori i shtëpisë botuese i kishte thënë se në fillim të librit duhet të vinte një shprehje të udhëheqësit të Partisë, të cilat, sipas tij, janë edhe shumë të goditura, por dhe aktuale për kulturën popullore. E takova profesorin, ishte shumë i mërzitur, e pyeta se çfarë kishte dhe më tha vërejtjen e redaktorit. Unë në bisedat me profesorin kisha krijuar një kofidencë të atillë që ai vetë ma kishte dhënë dhe shpesh përdorja një stil ironik të foluri dhe i thashë: mirë të ka thënë, shumë të bukura i ka, pse s'vendos ndonjë nga ato dhe gjithçka zgjidhet fare lehtë. Ai më pa me bisht të syrit dhe duke pasur shumë besim tek unë tha: por ato s'janë shprehjet e tij, i ka të vjedhura nga njerëz të mëdhej dhe unë nuk mund të vë në hyrje të librave të mi "shprehje të vjedhura", pastaj ç'do një politikan të japë sentencë për folklorin, ai nuk është shkencëtar që unë ta citoj. Por është filozof i thashë unë dhe mendimi filozofik udhëheq, por edhe frymëzon,

propë me ton ironik. Unë jam në hall, tha, "ti më çan kokën", por me një ton aspak miqësor, madje në një mënyrë idhnake dhe profesori po të zemërohej e kishte shumë të vështirë të pajtohej, madje mund të them se ishte dhe një mangësi e tij. Ndërrova stil dhe i thashë "po të kesh besim, ta rregulloj unë" dhe në të vërtetë aty për aty më lindi një ide. Unë e kuptova, i thashë, ju nuk dëshironi të vini citate të dhe nuk e përmenda emrin se ishim dhe në rrugë (Me këtë rast dua të them se të gjitha bisedat kofidenciale me karakter politik dhe pakënaqësitë që kishte, i bisedonim në shëtitje). Pikërisht, më tha i nevrikosur, se do të më tallin të gjithë. Nuk shkon, e kupton se nuk shkon - një citat i tillë kërcet si zbrazja e një kobureje në një sallë koncerti. Mirë pra, i thashë, e kuptova. Më lejo të bëj një propozim, por po të pëlqeu do të më thuash që jam i mençur. Këtu u zbut dhe po priste zgjidhjen. Para disa ditësh, në muajin tetor, në kuadër edhe të muajit të letërsisë dhe arteve, ishte mbajtur Plenumi i 15-të KQ, ku jepeshin orientimet për zhvillimin e artit dhe letërsisë, por kryesisht dhe si duhet të mbështeten ato në traditën tonë dhe ku kishte edhe një frazë të gjetura që mund t'i përdornim, i propozova një frazë që më kishte bërë përshtypje, por që nuk e mbaja mend, por vetëm idenë e saj, duke i shtuar që këtë frazë e ka thënë R. Alia. Është dhe shkodoran, por mos u bëni merak nuk ia përmendim fare emrin as këtë, themi nga Plenumi i 15-të për Letërsinë dhe Artet dhe mjafton. Hë, si thua? Më pa me bisht të syrit, i pëlqeu. Nuk je dhe aq i pamencëm, më tha, dhe sa herë që i jepj a ndonjë ide qeshte dhe shpesh më prezantonte edhe te njerëz të panjohur, por me ton ironik, që i kishte mjaftë lezet: "Ja ky është profesori im".

E vërteta është që edhe sot në hyrje të librit është shprehja që gjetëm dhe libri u botua. Sot duket si përrallë, por po të na kishte dëgjuar ndonjë spiun këtu bisedë, pasojat diheshin.

Ramadan Sokoli ishte një njeri me kulturë të gjerë, një figurë poliedrike në kuptimin e mirë të fjalës. Me atë mund të bisedoje për çdo fushë të artit, por edhe të shkencave humanitare, duke gjetur përgjigje profesionale dhe bashkëkohore, një enciklopedi e gjallë. Biblioteka e tij në shtëpi ishte shumë e

pasur jo vetëm me literaturë muzikore, partitura, por sidomos me libra filozofikë, kritikë letrare artistike, por ishte dhe një shans që e shoqja, Lili, punonte në Bibliotekën Kombëtare dhe çdo libër që i duhej për punë studimore mund dhe ta siguronte, duke e porositur nga jashtë.

Për të publikuar studimet e tij, përveç korespondencës që kishte me shumë muzikologë, ai shfrytëzoi revistën "Shqipëria e Re", që dilte dhe në gjuhë të huaj, por edhe emisionet e Radio-Tiranës, një rubrikë "Të njohim traditat tona muzikore", që shpesh e shpjegonte vetë në mikrofon. Më vonë, shumë botime shkencore gjetën dritën e botimit të revista "La Lettres Albanais".

Ramadan Sokoli i erdhën shumë ftesa nga kongrese ndërkombëtare muzikologjike, që nga Moska, Tokio, Parisi, Roma, Budapesti deri nga Amerika, por ai asnjëherë nuk mori pjesë në to dhe kjo nuk qe vetëm një dëm për atë, por për mospërfaqësimin denjësisht të kulturës sonë etnomuzikologjike në këto forume dhe në dëm të kulturës sonë.

Ajo që është për t'u theksuar dhe nënvizuar është se ky shkencëtar i madh të gjitha veprat që shkroi i realizoi duke qenë një mësues i thjeshtë në shkollën e mesme artistike "J. Misja", me normë të plotë dhe duke dhënë mësim jo vetëm në degën e flautit, të cilën ai e themeloi, por edhe solfezh, harmoni, muzikë dhome e më vonë folklorin muzikor. Edhe kur u themelua Konservatori Shtetëror i Tiranës në vitin 1962, nxënësit e tij jepnin mësim në këtë institucion të lartë të muzikës, ndërsa ai jo. Por kurrë nuk e dha veten. Ai vazhdonte të nxirrte kuadro dhe të jepte mësim me një devotshmëri që është vetëm në natyrën e njerëzve të veçantë dhe që bëjnë historinë e tyre dhe të vendit të tyre.

Ramadan Sokoli është i pari që përgatiti tekstin e folklorit muzikor dhe Ministria e Arsimit dhe Kulturës jo pa vështirësi e miratoi për edukimin e brezit të ri të muzikantëve me kulturën popullore e folklorike kombëtare, duke i dhënë një fizionomi të re shkollës sonë, por dhe karakterin kombëtar të saj. Dhe për çudinë tonë, atëherë ishim studentë, profesori vinte dhe jepte mësim si pedagog i jashtëm dhe pa pagesë lëndën e folklorit muzikor që ai

vetë e kishte përshtatur për Konservatorin.

Ramadan Sokoli, me mendjen e tij të ndritur na sjell një krijimtari me studime etnomuzikore, që nga Antikiteti ynë, me "Vallet e muzika e të parëve tanë (Ilirët)", si një gjurmues i pasionuar pasuron fondin tonë kulturor e kulturën tonë muzikore duke zbuluar figura gjigante, siç janë Niketë Dardani e Jan Kukuzeli, duke ndriçuar shekull pas shekulli me figurat e ndritura, si në librin "16 shekuj", deri në ditët tona, për të ardhur te krijimtaria e tij si këngët "Blegëron delja", "Turtullesha", etj, ku na prezantohet jo vetëm si studiues, por dhe krijues me ndjeshmëri poetike krejt të veçanta muzikore. Hulumtimet e tij etnomuzikologjike janë shtigje të reja që shkelën për herë të parë nga ky studiues pasionant, që shquhet për thellësinë e mendimit, gjerësinë e horizontit kulturor, si dhe seriozitetin e gjykimit shkencor të lëndës që merr për objekt studimi.

Duke i hedhur një vështrim të shkurtër veprave studimore të Prof. Sokolit konstatojmë me kënaqësi se ajo shtrihet në 20 shekujt e etnisë së kombit tonë dhe përbën vlera të pamohueshme në panteonin tonë kulturor. Por, profesori ynë i nderuar gjatë gjithë veprimtarisë së tij në regjimin komunist nuk ka një vlerësim sado të vogël për veprat e tij dhe asnjë "Fletë lavdrimi" nga ato që rëndomt jepnin Bashkimet Profesionale. Shpesh me ironi dhe cinizëm për regjimin, profesori tregonte se të vetmen "Fletë Nderi" që ka marrë, ka qenë në qitje ushtarake në zbor, që çuditërisht, rastësisht, kishte dalë shkëlqyeshëm.

Ndryshimet demokratike në vendin tonë profesor Sokolin e gjetën në moshën e tretë, në të 70-tat, mbasi kishte harxhuar gjithë dijet dhe mundin për të vënë gjithçka në të mirë të kulturës kombëtare, por pa ndonjë vlerësim dhe pa më të vogël vëmendje për ta shpërblyer me tituj apo ndere të tjera. Është qeveria e Partisë Demokratike dhe institucionet e ngritura prej saj që vlerësuan punën dhe veprën e muzikologut Ramadan Sokoli. Duhet të vinte viti 1995 kur Akademia jonë e Shkencave i akordoi titullin "Profesor".

Në vitin 2000, Qendra Ndërkombëtare e Jetëshkrimeve në Cambridge të Anglisë, e përfshin Prof. Ramadan Sokolin në Enciklopedinë e Personaliteteve të Shquara. Në vitin 2002, nga Presidenti i Republikës, Zoti Alfred Moisiu, i akordohet titulli "Mjeshtër i Madh" dhe pas kësaj qyteti i tij i lindjes, Shkodra, Këshilli Bashkiak i kqiti qyteti i jep titullin "Qytetar Nderi". Në vitin 2006, Qendra Kombëtare e Veprimtarive Folklorike i jep medajën "Emblemë e Kulturës Shqiptare" dhe po brenda këtij viti ABI/Instituti Amerikan i Biografive i jep Diplomën "Ekspert në Ethnomuzikologji dhe Kompozim".

Ramadan Sokoli njihet edhe si një penë shumë e njohur në pulicistikë. Ai ka trajtuar në shtypin e kohës publicistikë me karakter shkencor kulturor si: te revista "Nëntori", "Shkenca dhe Jeta", "Kultura popullore", ka trajtuar probleme të etnomuzikologjisë, ka shkruar skenarë për dokumentare të Kinostudios, por sidomos për emisione radio-televizive, me qindra artikuj, studime, tekste mësimore, recensione etj. Një faqe e ndritur jo shumë e njohur është dhe krijimtaria muzikore në gjini të ndryshme e profesor Ramadan Sokolit, por ajo meriton një vështrim me karakter njohës, studimor dhe publikues, sepse ka edhe shumë vepra që ende nuk kanë parë dritën e ekzekutimit në publik.

E MADHËRISHMJA NË ESTETIKË

Çdo gjë që ngjall idenë e pakënaqësisë dhe rrezikut, që rezulton të jetë e tmerrshme ose lidhet me objekte që shkaktojnë mahnitje, tmerr ose diçka të ngjashme, sipas Berk-ut, është burimi i sublimes

Nga Metin IZETI

Estetika zakonisht kuptohet si një disiplinë filozofike që merret me të bukurën dhe artin. Megjithatë, ky përcaktim i fushës tematike të estetikës nuk është i vetëkuptueshëm, nëse kemi parasysh një kategori tjetër estetike siç është e madhërishtja (sublimja). Sublimja nënkupton atë që ne e ndiejmë si të madhe, të fuqishme, madje të dhunshme, ajo që ngrihet përtej çdo mase dhe kufiri dhe që është madhështore. Në ekzistencë sublimja lidhet me Zotin dhe krijimin madhështor të Tij, ndërsa në natyrë, lidhet me përmasën sublime të diellit, qiellit me yje, malet, deti, si dhe me lloje të caktuara të artit si faltoret, himnet, tragjeditë dhe ndërtesat monumentale. Ndryshe nga e bukura, sublimja nuk shoqërohet vetëm me kënaqësi dhe gëzim, por edhe me pakënaqësi, drojë, frikë, tërmet. Për këtë arsye, një komponent i rëndësishëm i ndjenjës së sublimes është distanca, pra siguria personale në raport me dukuritë që evokojnë sublimen, por që nuk mund të kërcënojnë ekzistencën e vëzhguesit. Në të njëjtën kohë, këtu bëhet fjalë për një problem tjetër të rëndësishëm estetik, i ashtuquajtur problem i emocioneve të përziera në estetikë. Ky është një fenomen i njohur që nga Aristoteli dhe i formuluar në pyetjen se si ndodh që ndjenjat që nuk konsiderohen ndryshe të këndshme në përvojën estetike të një veprë arti përfaqësojnë një pjesë integrale të kënaqësisë. Trajtimi sistematik i së bukurës dhe sublimes që ndodh në shekujt XVIII dhe XIX çon, nga njëra anë, në kundërshtimin e së bukurës dhe sublimes, si te Burke dhe Kant, ndërsa nga ana tjetër, e bukura dhe sublimja janë të lidhura në unitetin e së bukurës dhe sublimes, si tek Winckelmann dhe Schelling.

Kur sublimja morale bëhet sublime estetike

Filozofët janë të vetëdijshëm për veçantinë e problemit estetik të sublimes. Ata besojnë se sublimja shquhet në një sërë kallëzuesish me vlerë estetike si diçka e veçantë, në një farë mënyre më e rëndësishme dhe më e veçantë se kallëzuesit e tjerë vlerash, madje aq sa ndoshta sublimja është e vetmja e padiskutueshme ndër të gjitha kallëzuesit e vlerave estetike. E bukura, e holla, idilikja dhe e këndshmeja e fitojnë thelbin e tyre vetëm në reflektimin (e tyre të përbashkët) me sublimen. E madhërishtja (sublimja) është një kategori estetike e pamohueshme e rëndësishme, pavarësisht nëse disa atë ia kanë nënshtruar të bukurës (siç bën vetë Hartmann) ose e kanë ndarë nga e bukura (siç bën Kant).

Estetika i kushton një vend krejtësisht konvencional të shfaqjes së sublimes si diçka të madhe që tejkalon dhe del mbi çdo gjë tjetër dhe është superiore në atë, në natyrë, në jetën njerëzore, por edhe në fantazi e mendime. E gjejmë sublimen në stuhitë, dallgët e detit, ujëvarën, sipërfaqet me borë të maleve të larta, në shkretëtirë, në heshtjen e fushës dhe qiellit plot yje, gjithashtu për shkencëtarin është sublime rruga e atomit, ose lëvizja delikate në bërthamën e qelizës. Estetikisht sublime është diçka tjetër. Shfaqet "për ne", nëse kemi qëndrimin e duhur në perceptim dhe shijim. Kur në jetën njerëzore shohim dikë që është ngritur mbi dhimbjen dhe vuajtjen, që sakrifikon jetën e tij për hir të një detyre të madhe, kemi njëfarë ndjesie të sublimes. Këtu, megjithatë, zakonisht nënkuptojmë sublimen nga aspekti moral. E kur sublimja morale bëhet sublime estetike? Sublimja morale nuk na lejon të distancohemi nga ajo. E larta morale dhe në përgjithësi sublime bëhen estetikisht sublime kur përveç admirimit ka distancë, që madhështia dhe epërsia të duken larg shpirtërores së ngacmuar menjëherë.

Fushat më të pastra të sublimes janë, feja, veçanërisht përmasa ezoterike e fesë, miti, botëkuptimi, madje edhe mendimi filozofik. Edhe pse është e diskutueshme në estetikë se a janë të gjitha këto dukuri thjesht estetike? A është vendi i vërtetë i sublimes estetike, vetë sublimja artistike? Sublimja nuk mund të lidhet vetëm me disa tema lëndore, por përkundrazi është mjaft e pavarur prej tyre. Me përjashtim të dekorimit, sublimja ekziston në të gjitha artet. Në pikturë vërehet qartë marrëdhënia midis së bukurës dhe sublimes. Sublimja fillon aty ku e bukura i tejkalon mundësitë e gjykimit të shijes dhe logjikës dhe përballet me fascinimin dhe mahnitjen dhe shpeshherë nga brenda thotë: Kjo nuk mund të jetë njerëzore!

Sublimja si një nga kategoritë e të bukurës

Pas rënies së papritur të teorisë klasike, formale të të bukurës si një kategori themelore, që ndodhi në shekullin e 17-të, ideja e sublimë është e vetmja ide që ka mbijetuar deri më sot midis ideve tradicionale estetike dhe disa teoricienëve kryesorë bashkëkohorë. E madhërishtja është një kategori e modernes dhe post-modernes par excellence; mes esteteve është Teodor Adorno, i cili vë në dukje se "ideja e sublimes, pas rënies së papritur të të bukurës formale, është e vetmja ide që ka mbijetuar përgjatë modernitetit midis ideve tradicionale estetike"; sublimja që Kanti i kishte rezervuar ndjenjës së natyrës (sepse nuk e kishte përjetuar ende artin e madh subjektiv) u bë shpejt pas tij një përbërës i vetë artit.

Koncepti i sublimes ekziston në përmasën e artit që nga kohët më të lashta.

Atë e hasim në faltoret, këngët fetare në Egjiptin e Lashtë, Në Indi, në Kinë, në Persinë e lashtë dhe gjetiu. Ndërsa në Greqinë e vjetër u formësua në antikitetin e vonë, në retorikë, ku piktori me stilin sublim tregonte stilin më të lartë të oratorisë. Në këtë kuptim, ky term përdoret shpesh nga Dionisi i Halikarnasit në traktatin e tij Mbi kombinimin e fjalëve, ku dallon tre lloje të të folurit: i rreptë, i bukur (të hollë) dhe i ndërmjetëm; stili sublim ishte i pari, i rreptë, dhe kjo tregon se grekët dhe romakët e kuptonin sublimen si madhështi dhe seriozitet. Një stil i tillë, siç konsiderohej në atë kohë, ishte tipik për Erpedoklen, Pindarën dhe Eskilin dhe kishte diçka të madhe, domethënëse, madhështore në të. Një kuptim pak më ndryshe gjejmë te Dhimitri, i cili në traktatin e tij Për stilin dallon katër stile: i thjeshtë, madhështorë, delikat dhe i fuqishëm; duke analizuar stilin madhështor /megalopropes/, ai thotë se ai nuk buron nga raporti i fjalëve apo teknikat e ndryshme retorike, por më tepër nga fyrmëzimi i temës në fjalë.

Edhe pse është shkruar shumë për stilin sublim në retorikën antike, vepra më e rëndësishme zakonisht konsiderohet se është traktati Mbi sublimen (Peri pypsous), i cili i atribuohet prej kohësh retorikut të famshëm nga shekulli i III Cassius Longinus (kështu që autorësia e tij sot do t'i atribuohet një autori të panjohur nga shekulli I pas Krishtit, i cili tani quhet me kusht Pseudo-Longinus). Ky shkrim polemik u shkrua kundër traktatit me të njëjtin emër nga retoriku Cecilius, një ndjekës i Dionisit të Halikarnasit, të cilin autori e kritikon për formalizmin e tij të thatë, sepse në traktatin e tij Cecilius mjaftohet me numërimin e rregullave teknike retorike pa iu përgjigjur asaj që është në thelb, pra,

sublimes. Vetë Pseudo-Longinus në traktatin e sipërpërmendur jep disa përkufizime të sublimes; qysh në fillim thotë se është "një lloj maje dhe përsosmërie e të shprehurit" dhe se shkakton një përshtypje të madhe emocionale sepse "në kohën e duhur dhe në vendin e duhur tund gjithçka si rrufe dhe papritmas zbulon forcën e folësit". Longini i kushton vëmendje të veçantë efektit të sublimes tek njeriu: qëllimi i sublimes nuk është pastrimi, imitimi apo udhëzimi, por sjellja e dëgjuesit në një gjendje kënaqësie, dhe për ta arritur këtë, Pseudo-Longini thekson pesë burime nga të cilat lind lartësia e stilit: "Tek të gjitha këto burime, siç supozojmë ne, themeli është aftësia natyrore, sepse pa të nuk mund të krijohet asgjë. E para është aftësia më e rëndësishme për ide të mëdha (...), e dyta është një ndjenjë e thellë dhe e frymëzuar, pra, këta aftësi të sublimes janë kryesisht të lindura. Pjesa tjetër mund të përfitohet artificialisht. Aftësia e tretë konsiston në disa përpunime të veçanta të figurave (nga të cilat ekzistojnë dy lloje: figurat e mendimit dhe figurat e shprehjes). Pastaj vjen fisnikëria e të shprehurit; përfshin dy pjesë, përkatësisht zgjedhjen e fjalëve dhe të folurit në një shprehje të transferuar e të rafinuar dhe së fundi, momenti i pestë, që është zëri sublim që përfshin të gjitha ato që i paraprijnë dhe përbëhet nga përbërja dhe renditja e fjalëve; Ky koncept i ligjëritimit përqipet që të paraqesë seriozitetin dhe sublimitetin". Ky shkrim, i konsideruar në lashtësi si një traktat mbi retorikën, humbi gjatë mesjetës dhe u zbulua vetëm në shekullin e 10-të në Bizant dhe iu bashkëngjiti dorëshkrimit të traktatit Probleme Fizike që i atribuohet Aristotelit; pasi u gjet në shekullin e 16-të dhe u përkthye (1672) në frëngjisht, traktati filloi të interpretohej në një mënyrë të re - si një vepër mbi teorinë letrare. Kështu Nicolas Boileau (N. Boileau-Despreaux, 1636- 1711), duke përkthyer këtë shkrim, futi në estetikë konceptin e sublimitetit (dhe me këtë konceptin e fascinimit), kështu që vetëm në shekullin e 19-të, sublimja u kuptua si një nga kategoritë e të bukurës.

Ndryshimin midis të bukurës dhe sublimes

Në Angli, koncepti i sublimes u përdor gjerësisht nga Addison, Hume, Shaftesbury dhe Hutcheson. Në vitin 1747, John Bale shkroi, në atë kohë jo shumë me ndikim, një ese mbi sublimen dhe në 1757 Edmund Burke (Burke, Edmund, 1729-1797) botoi traktatin Hulumtime Filozofike mbi Origjinën e Ideve Tona të Sublimes dhe të Bukurës. Në këtë shkrim, Burke vazhdon traditën e estetikës sensualiste angleze që fillon me Locke. Duke ndjekur gjurmët e Shaftesbury (Anthony Ashley Cooper Lord, 1671-1713) dhe Hutcheson, Burke beson se nocionet tona për bukurinë dhe gjykimet e shijes bazohen në përvojën, dhe meqenëse organet shqisore të të gjithë njerëzve janë të barabartë, po ashtu edhe nocionet e bukurisë dhe e sublimes janë të tilla. Sipas Berk, sublimja lidhet me efektet e vetë-ruajtjes, të cilat përfshijnë frikën, tmerrin, habinë dhe ngazëllimin. Çdo gjë që ngjall idenë e pakënaqësisë dhe rrezikut, që rezulton të jetë e tmerrshme ose lidhet me objekte që shkaktojnë mahnitje, tmerr ose diçka të ngjashme, sipas Berk-ut është burimi i sublimes.

Që në faqet e para të shkrimeve të tij, Berk vë në dukje përdorimin e gabuar, shpeshherë arbitrar të koncepteve sublime dhe veçanërisht të bukurës, dhe për këtë arsye ai përqipet që këto koncepte të mos i analizojë veçmas, por në lidhjen dhe ndryshimin e tyre të ndërsjellë. Ai i sheh dallimet në faktin se sublime qëndron tek pakënaqësia dhe e bukura tek ndjenjat pozitive; për më tepër, sublime lidhet me diçka të fortë dhe të fuqishme, dhe e bukura

me disa dobësi. Duke e shoqëruar në mënyrë të pajustificueshme sublimen vetëm me afektet negative dhe duke ngushtuar kështu shtrirjen e këtij termi, Berk përpiqet t'i kontrastojë këto dy terma për të treguar kundërshtinë e tyre, kështu që është e kuptueshme që ai gjen një afërsi mes sublimes dhe të shëmtuarës.

Traktati i lartpërmendur nga Burke mbi origjinën e ideve për sublimen dhe të bukurën ishte i njohur jo vetëm në Angli, por edhe në vende të tjera evropiane, veçanërisht në Gjermani dhe Francë; një koncept i tillë i sublimes ishte në estetikën angleze të shekullit të 18-të i lidhur ngushtë me mësimin e gjenit, peizazhin romantik dhe idetë e estetikës pararomantike. Më pas, si reagim kundër estetikës së klasicizmit, do të shfaqet sentimentalizmi dhe nevoja për kategori e terma të rinj, pasi ata, të parët do të konsiderohen të

pamjaftueshme në klasicizëm; kështu do të shfaqet termi piktoreske /piktorese/ (1792), si diçka që është midis së bukurës dhe sublimes; kundrejt së bukurës, e cila karakterizohet nga proporcionaliteti dhe rregullësia, piktoreskja, karakterizohet nga çrregullimi dhe asimetria. Në përpjekje për të dalluar ndjenjat e së bukurës dhe sublimes, dhe nën ndikimin e madh të Berk-ut, Kanti e ka shkruar njërin nga shkrimet e tij të para "Për të bukurën dhe sublimen" (1764), ku ai theksoi sesi sublima emocioon dhe e bukura tërheq. Aty, Kanti, ashtu si Burke para tij, shkruan se sublimja lidhet me madhësinë e lëndës dhe shkakton tmerr e emocion. "Pamja e maleve, majat e mbulura me borë ngrihen mbi re, përshkrimi i stuhisë së furishme ose fotografia e ferrit e dhënë nga Milton ngjall pëlqim, por pëlqim të ndjekur nga një dridhje; (...) me qëllim që kjo përshtypje mund të zhvillohet në ne me

forcën e duhur, ne duhet të kemi një ndjenjë të sublimes; (...) Lisat e gjatë dhe hijet e vetmuara në parajsë janë sublime, rrugët me lule, gardhet e ulëta dhe pemët e prera në forma të ndryshme janë të bukura. Nata është sublime, dita është e bukur". Nëse në këtë shkrim Kanti niset nga parimet sensuale dhe empiriste në përcaktimin e sublimes, duke gjetur dinjitet në piramidat dhe faltoret e ndryshme, dy dekada e gjysmë më vonë ai nuk do të kënaqet më me kriteret empiriste, kështu që sublimja, si e bukura para tij, do të konsiderohet e bazuar në parimet apriori të mendjes brenda sistemit të kategorive filozofike dhe estetike dhe do të përpiqet të tregojë karakteristikat e sublimes bazuar në vendin e saj në sistemin e kategorive estetike.

Duke vënë në dukje ndryshimin midis

të bukurës dhe sublimes, Kanti vë në dukje se kënaqësia që marrim nga e bukura lidhet me paraqitjen e cilësisë, ndërsa, kënaqësia që ofron sublimja me paraqitjen e sasisë; ndërsa pëlqimi i së bukurës mbart brenda vetes një ndjenjë të drejtpërdrejtë të përsosjes së jetës, ndjenja e sublimes përfaqëson një kënaqësi që lind vetëm në mënyrë indirekte, duke u prodhuar nga ndjenja e një frenimi momental të forcave jetësore, dhe si rrjedhim, pëlqimi i sublimes, përmban në vetvete admirim dhe respekt. Përderisa te e bukura, shija presupozon dhe e mban shpirtin në soditje paqësore, deri atëherë ndjenja e sublimes, sipas Kantit, mbart brenda vetes si karakter një ngacim shpirtëror të lidhur me gjykimin e objektit. Për më tepër, lartësia e vërtetë duhet kërkuar vetëm në shpirtin e atij që gjykon dhe jo në objektin e natyrës, gjykimi i të cilit e lind këtë gjendje.

Ese

ROBI

(Manual tregues mbi gjendjen e errët të racës shqiptare)

Fehmi AJVAZI

Të gjithë njerëzit lindin të lirë në natyrë. Liria natyrore, ligjet natyrore dhe gjithçka tjetër, qenien njerëzore e formaton si unike, të papërsëritshme. E mandej, fati i çdo qenie varet nga ambienti që i takon, raca, gjinia, kombi etj. Përcaktuesi i tij, natyra, vendos për te. Natyra na i jep të gjitha atributet, ende pa lindur dhe disa të tjera! Por, nuk janë të gjitha. Këto "të tjerat" përcaktohen nga kushtet dhe rrethanat shoqërore, si dhe ato juridike e shtetërore. Mes ligjeve natyrore dhe atyre shoqërore, derivati njerëzorë, e përcakton fatin e tij. Në fakt, "unë, ti, ai tjetri, ata etj.", varet se çfarë ideuan, si u zhvilluan, sa u zhvilluan dhe sa sakrifikuuan për vetën e tyre, dhe çka lanë trashëgim.

Kështu disa, mbi ligjet natyrore erdhën duke dominuar ligjet shoqërore. Soji i dominimit, në fillim qenë sjelljet e formuara, rregullat, normat, zakonet etj., të cilat, pas vitit 1648, kur zuri fill shteti modern, gradualisht ua lëshuan vendin ligjeve shtetërore. Fatkeqësisht, në shekuj e mëhershëm, mbasa para erës sonë, u klasifikuan disa kategori shoqërore, që domethënë disa klasa shoqërore. Kështu, zhvillimi shoqërorë nga domosdoshmëria dhe presioni i zhvillimit, pranoi "ndarjet" si mundësi ekzistenciale, dhe si nevojë e konkurrencës zhvilluese. Lindja e tipeve të para të organizuara, aqytet - shtetet, dhe pastaj mbretëritë, perandoritë etj., i dhanë kuptim filozofisë jetësore të njeriut. Lindja e religjionit, hapí etapë të re zhvilluese. Dhe kështu, me kalimin e kohës, përfundimisht, normat natyrore erdhën duke e humbur kuptimin, mes normave praktike-shoqërore, dhe atyre hyjnore.

Demonstrimi i lirisë, hyri në faza të reja. Iluminimi si mënyrë jetese, konkurrenca, luftërat etj., u dhanë shtytë kategorizimeve shoqërore. Prandaj, pa vazhduar më tej në histori, kënde klasës më të lartë, asaj aristokrate, dy qenë klasat e fundme: shërbëtorët (skllëvërit) dhe robërit (të izoluarit, të kapurit në luftë, të detyruarit, të pushtuarit etj.)

Fatkeqësisht, duke qenë se zhvillimi njerëzorë mori me kohë formatin e "piramidës", këto dy klasa pa statut dhe me statut shoqërorë, ishin gjithmonë shumicë shoqërore. Pra, në çdo formacion shoqërorë. Mund ta merrni me mend zhvillimin e tyre: qoftë nga pikëpamje

mendore dhe edukative, dhe qoftë nga pikëpamja e veprimt dhe e zhvillimit! Dinamika e mëtejme, "koha dhe hapësira" për këto kategori, pothuajse nuk ka ekzistuar. Do t'i përkufizoj ose do t'i fus të gjitha këto kategori shoqërore në një "thes" dhe do t'i quaj ose etiketoj sipas mendimit-shprehjes-fjalës "rob"! Ç'kuptojmë me këtë fjalë?

Fjala "rob" vjen nga periudha e skllavopronarisë, koha kur pronarët dhe skllëvërit njiheshin si dy kategori: të parët sundues, pronarë, dhe të dytët shërbyes, kategori pa asnjë të drejtë, skllëvër...! Nezir Myrta, një publicist, thotë se "fjala rob, rop shpreh vuajtje, ropje lëkure nga puna e vështirë, ropje e deri tek -rob- zoti, rob -shpije, rob- ushtrie, rob - lufte etj" Pra, bëhet fjalë për qeni njerëzore, kategori shoqërore pa të drejta, pa liri, i dirigjuar, i komanduar, i shfrytëzuar etj. Për t'i rënë më shkurt çështjes, derivimi i dikurshëm natyrorë, nuk ka pasur "fat" të mirë kur është në pyetje qenia njerëzore: padyshim, shumica e saj. Ndryshe nga periudha e vrazhdët historike e skllavopronarisë, etapat e ardhshme derivuan në shtresime të tjera, si rezultat i krijimit të "forcës" si mjet në arritjen e qëllimeve. Luftërat e dominuan tërësinë njerëzore dhe mileniumi i dytë pati si prolog e epilog të përgjithshëm "Zotin e luftës"!

Mileniumi, nënkupton një 1000 vjeçar. Mes tij, e gjejmë racën tonë iliro-shqiptare: të ndrydhur deri në mbijetesë! Nuk na shkon tjetër gjë, pos fjalës "i robëruar", "robëri", "rob"...! Kot themi ndryshe, pavarësisht se kemi të drejtë kur i referohemi mileniumit të parë, ose kohës para Krishtit! Arna, pse të shkojmë aq larg? Bile, do doja të nisesh nga vitit "1648". Por që do: ne duhet ta shprehim fatkeqësinë kolektive me fakte: viti "1054", përbënë fatkeqësinë më të madhe dhe teposhtëzen pa kthim!

tumin" e saj kur ajo, në moshën "40 vjeçare", e bënë me fuqi e trimëri "reinkarnimin e dhimbshëm fizik" të trupit të saj! Çfarë dua të them? Se, duke mos e jetuar më tej "manualin" e rob-it, atëherë na duhet "sakrifica e shqiponjës"!

E kemi shumë më lehtë, absolutisht shumë më lehtë se shqiponja! Qysh e kemi më lehtë? Bie fjala, të mos sillemi si robi: me logjikën dhe filozofinë e tij. E para, të krijojmë 'sjellje dhe rregulla' brenda nesh që janë kompatible me shoqëritë e tjera, ato të përparuarat. Dhe kjo fillon nga dhomat e shtëpisë, aty ku jetojmë, pastaj nga oborri i shtëpisë, banesa, rruga, kafeneja etj. E dyta, pse të fillojmë nga këto celula jetese? Sepse, robi ka problem se si të sillet në shtëpi, në familje, në rrugë, në kafene etj. Pse robi ka probleme të këtilla? Sepse, ai e ngatërron konceptin e lirisë, i ngatërron ligjet natyrore me ato shoqërore, ligjet shoqërore me ato hyjnore etj. Qysh sillet njeriu si rob, ta zëmnë në këtë kohë kur ka filluar mileniumi i tretë? Sillet edhe mirë, madje bash si një rob: sepse ka problem t'i kuptojë normat dhe ligjet shoqërore, ato juridike, shtetërore. E para, nuk i paguan taksat, sepse ai kujton se ende jeton në kohën e skllavopronarisë dhe, këtë punë ia lësh shtetit, ose ankohet te shteti! E dyta, s'kupton nga politika, sepse ende kujton se është në periudhën para shtetërore! E treta, kërkon gjithçka nga tjetri, nga shteti, ankohet, aktron, përbaltë, mashtron etj., dhe të gjitha këto manare e huqe i ka në mendje dhe instinkte, sepse s'ka pasur kurrë shtet të vetin! E katërta, në fund të ditës "të gjitha mëkatet e bëra dhe të pabëra", gjykon t'ia lë si barrë perëndisë - zotit, kuptohet duke u përpjekur ta gënjejë e mashtrojë edhe hyjin! E pesta, robi nuk e do artin, kulturën, të bukuren, të madhërshtmen, sepse ai si ka poseduar ato, si ka shijuar, si pa pasur pronë të tij kurrë! E gjashta, robi nuk lexon, e keqja më e madhe e tij, dhe ai gjykon se i mjafton një libër: e ai libër, është njëri prej librave të shenjtë! Pra, robi nuk e vlerëson librin, mendimi dhe sjellja e tij më e shëmtuara e mundshme dhe kështu, ai nuk ka bibliotekë në shtëpi. E shtata, robi nuk i çmon të arriturat, institucionet, vlerat, cilësitë etj. Robi mjaftohet me bukën e përditshme, dhe me ditën që vjen nesër! E teta, robi beson se bota u krijua për shtatë ditë, dhe se në ditën e tetë, bota mund të shkatërrohet që nesër, prandaj ai mjaftohet me botën e përtejme...

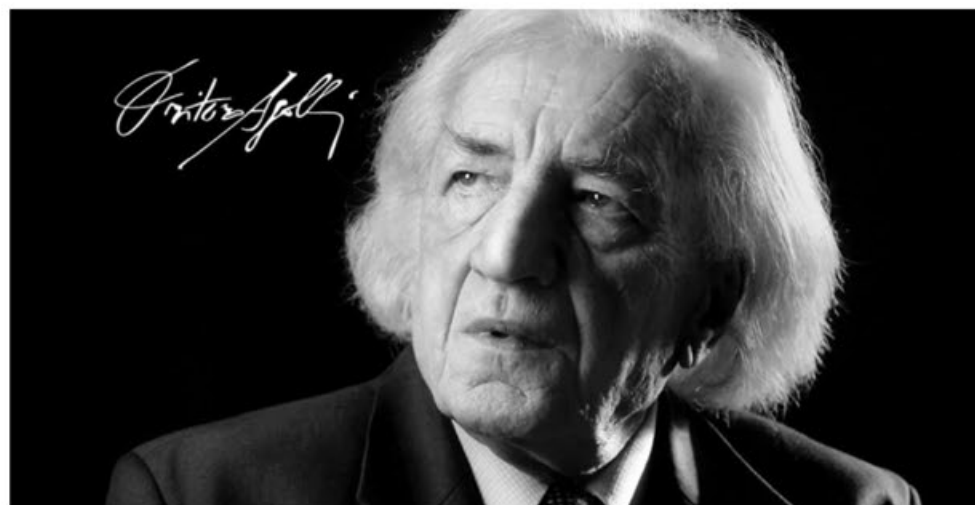
E robi, në këtë rast raca jonë, ka probleme të mëdha të këtilla: qoftë nga trashëgimia e madhe e jetës nën robëri, dhe qoftë nga pasojat e mëdha të robërisë. Të dyja bashkë e përkufizojnë aktualitetin dhe kjo, më në fund, nuk është e turpshme të thuhet saktë. Robi nuk e pranon këtë "manual" dhe kërcën si zorra në prush, në kundërshtim të tij, por gjendja jonë e tregon të kundërtën...!

SISTEMI POETIK I DRITËRO AGOLLIT

Relacionet personale të poetit vinin qetë dhe natyrshëm në krijimet e tij, çka e bënte vargun më të pushtetshëm, më të ndjeshëm e më të prekshëm nga masa

Majlinda Nana RAMA

Kultura poetike e Agollit vjen si gradacion shpërthyes falë shenjimit të impulseve tropo-analogjike, që ai zotëron. Në këtë lëndë thelbësore, brenda dhe jashtëletrare, qëndron edhe dikotomia e individualitetit të tij, edhe shfaqja si forcë dhe zhvendosje, si i përveçëm dhe përgjithësues, por edhe si ndryshore e konjuguar që mban brenda saj shtypjen dhe vëllimin, konstaton sistematike dhe entropinë, grimcën e brendshme dhe potencialin e masës. Të lexosh veprën, përkatësisht poetikën e Dritëro Agollit, është njësoj sikur të lexosh brendësinë e tij, të glesh njeriun e rrallë dhe shpirtin human që zien atje tej, thellë në qenien njerëzore e krijuese agolliane. Fillim e fund, vepra e tij zbulon identitetin e tij, zbulon esencën, thelbin e paqen që atë e karakterizon. Njeri i mirë e poet i mirë. Një simbiozë e rrallëhasur të personalitetet e shquara të këtij kalibri. Çdo poezi e tij, çdo varg mbart me vete frutat e pjekura të mirësisë së autorit dhe aty gjen mesazhin referuar dëshirës së tij të përkorë, për ta parë vendin të begatë dhe njerëzit të lumtur. Agolli është poet i madh i historisë sonë letrare shumëvjeçare, përgjatë dhe pas realizmit socialist; poet që i rezistoi kohës. Qysh në vitet e para të krijimtarisë poetike, ai solli një erë të re në letërsi, me forma krejtësisht origjinale, duke u bërë kështu një ndër zërat kryesorë të një brezi të ri krijuesish që u shfaqën në vitet '50-të të shekullit XX.

Poezia e Agollit i zgjeroi frymëmarrjen shtratis poetik të letërsisë shqipe, e cila deri në ato vite kishte njohur një skaletë të endur mes tradicionales, trajtave dhe formave standarde, folkut e retorikës së përsëritur herë pas here, pa harruar brendinë e ideologjizuar, ngushtimin e hapësirës poetike dhe ngjasimeve lehtësisht të dallueshme mes autorëve të ndryshëm. Kështu, ai themeloi një vlerë të re, mes tabanit popullore dhe modernes, ndërtoi një tangente mes tyre dhe u bë derivat i kohës poetike. Agolli e pasuroi poezinë shqipe me fjalor të qëmtuar, me stil e me forma të pahasura më herët ose të preku-

ra sipërfaqshëm. Nuk kërkonte rrugë e shtigje të ndërlikuara e, për të nxjerrë unën krijuese, ai lëshoi poezi të formatit "mendim i rëndë me fjalë tërësisht të thjeshta". I formuar në Rusinë e ftohtë e të largët, Dritëro Agolli provoi se letërsia e një kombi kish si nevojë të parë, përpunimin e lëndës që vrujonte ndër shekuj nga mençuria e popullit dhe, për këtë "histori letrare" shfrytëzoi mirë elementet folkloristike, me domosdoshmërinë e formave të reja të shprehjes së modernitetit.

Letërsia e tij, edhe pse lindi dhe u zhvillua nën trysinë presuese dhe ngurtësisë së socrealizimit, asnjëherë nuk humbi logjikën

e poezisë së përbotshme, asaj poezie që lexohej qartë dhe mirë në çdo cep të kontinentit. Mendimi i thellë dhe diskursivja e kapërcenit trunqun e realizmit socialist apo ovacionet brohoritëse të kohës. Ai kalonte përtej tyre. Egzistenca e individit zërthehet në dimensione të pandehura më parë. Njëpër një filozofisë së qartë të përkufizimit karakterial, Agolli ka ditur të sjellë portretin njerëzor tërësisht të gjallë, në gjithë dinamikën e vet. E nis nga vetja, për të mbërritur te vetënjohja e individit, një luftë e hershme dhe e pafund e mbarënjëzimit. Personalitet dhe tablotë e jetës së përditshme janë rruga e gjatë dhe e gjerë e poetikës së Agollit.

Dritëroi bashkudhëtonte me dhimbjen e çdo indi të kombit të tij, brenda vetes mbante aromën e Devollit, thjeshtësinë e komunikimit, ngjyrën e dheut, nuancat e dashurisë për njeriun dhe me këto shtroi udhën e madhe, duke bërë epokë të cilësuar, në letërsinë shqipe. Relacionet personale të poetit vinin qetë dhe natyrshëm në krijimet e tij, çka e bënte vargun më të pushtetshëm, më të ndjeshëm e më të prekshëm nga masa. Agolli do të rritej në një familje që e edukoi me leximin, duke e bërë atë këngëtarin e madh të këngëve të vendlindjes së tij. Ai e mori këtë këngë dhe e përsosi, duke i ngjitur pranë e pranë çdo pëllëmbë toke që i kish prekur këmba. Ajo koshere e vendit të tij do të kthehej universi në një pikë për poetin e madh.

Mbi poezinë e Nurie Emërllahut

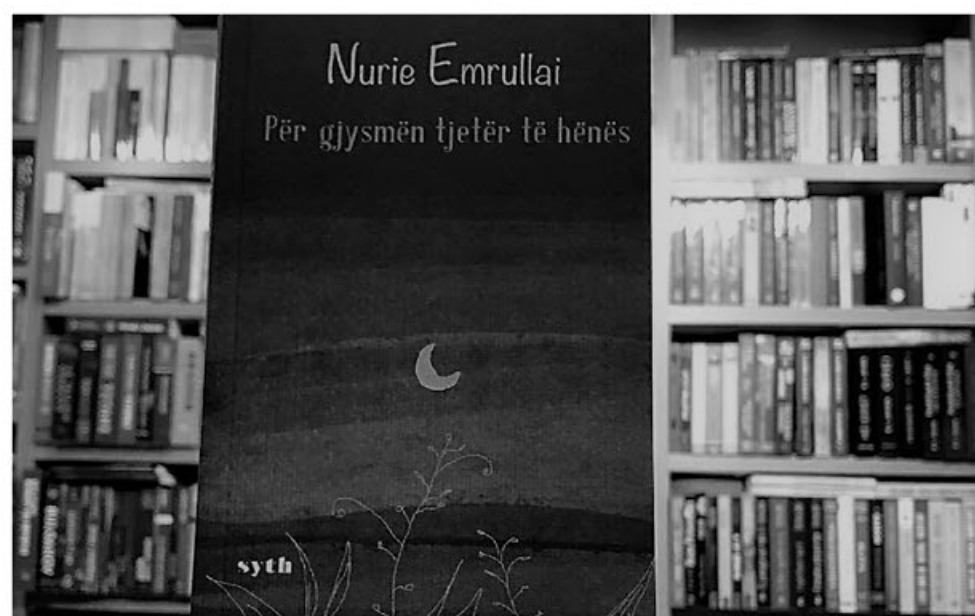
KATARSIS SHPIRTËROR PËRTEJ ABSURDIT DHE REALES

Relacionet personale të poetit vinin qetë dhe natyrshëm në krijimet e tij, çka e bënte vargun më të pushtetshëm, më të ndjeshëm e më të prekshëm nga masa

Emrije KROSI

Modelet e gatshme poetike shpeshherë mbeten jashtë vetëdijes së poetit, duke kuptuar edhe distancën artistike në kontekst me komponentët dhe modelet verbale ose jo (në kuptimin intuitiv). Kuptimi dhe qasja ndaj poezisë ndodh në një moment kompleks, jashtë sferës së ligjëritimit linear, si për poetin, ashtu edhe për interpretuesin (pra lexuesin), duke përcaktuar në mënyrë specifike edhe karakterin letrar intrasubjektiv (Culler: 1976). Analiza deduktive e një poezie përcaktohet nga: përshkrimi dhe papërcaktimi i elementëve poetike, performanca dhe maksimalizimi i hapësirave shprehëse, aspektet e nevojshme të interpretimeve përtej kodeve gjuhësore, karakterizimi i efekteve poetike aktuale, marrëdhënia e pavetëdijshme strukturore në ekuivalencat kohore të ndryshme. Efektet poetike dhe konteksti i pritshmërisë së lexuesit përtej "kornizave" ku konteksti historiko-kulturor dhe aspekti letrar-estetik, dominon mbi normat dhe vlerat, kur prek vetëm përqendrimin e mesazhit në poezinë "Gjurmë të gjetheve" në librin "Për gjysmën tjetër të hënës" (Emërllahu: 2019):

Kthehem këtu për të të gjetur
Por asgjë nuk mbeti pasi ti shkove.
Kthehem këtu për të ndërë erën e duhanit mbi gushë
Por asgjë nuk ka veç bishtash të vjetruar cigareje.
Kthehem këtu për të ta dëgjuar zërin
Po asgjë s'dëgjoj pos këtij uji
Që s'u ndal edhe pas ikjes sate.
Kthehem këtu për të të gjetur
Dhe krejt çka gjej është unë.
("Gjurmëve të gjetheve")
Por, ana tjetër e variacionit kontekstual dhe shumëfishimi i kuptimeve është

invarianti racional, si bazë për kuptimet, prej të cilave një shenjë e dhënë mund të dëshmojë në kontekstualizime të ndryshme përmes vargjeve: kthehem këtu për të të gjetur/Por asgjë nuk mbeti pasi ti shkove./Kthehem këtu për të ndërë erën e duhanit mbi gushë. Poezia mëton të sjell një realitet nga përditësia ku askush nuk është i përjashtuar, ku gjithkush është pjesë e realitetit të kotësisë, absurdit dhe asgjësë. Përsëritja katër (4) herë e vargut: [kthehem këtu] në formën e përsëritjeve dhe anafors në retrospektivë: në kthimin, ose tek kujtimet e fëmijërisë, në kthimin tek koha e shkuar, ose në kërkim të dashurisë së parë, pikërisht ky (ri)kthim, poezinë e përdor si katarsis shpirtëror (Ajdini: 2021). Aty është përgjithësuar kuptimi, jo vetëm si emëruar i përbashkët i elementeve përçuese të njëjësive stilistikore,

pa marrë parasysh çfarë ndryshimesh ose ndikimesh, përmes kanalesh semike, që mund të përdoren në ndërtimin e mesazheve. Çdo mesazh/shenjë si shumë-si komplekse, përfshin elemente të cilat përsëriten, jo detyrimisht, ka njësi dhe elemente kuptimore të cilat komunikohen gjithmonë përmes mesazh-dhënies pavarësisht nëse janë një mënyrë "e nevojshme" apo jo, përmes të gjitha kategorive gjuhësore, më përtej "trillimeve mimitike", në fiksonin (art real), fiksonet gjuhësore supozojnë një rol të rëndësishëm të gjuhës së përditshmërisë, në lidhje indirekte me të gjitha kategoritë jashtëgjuhësore (Frye: 1957). Përmes vargjeve: por asgjë nuk ka veç bishtash të vjetruar cigareje./ Kthehem këtu për të ta dëgjuar zërin/Po asgjë s'dëgjoj pos këtij uji gjetja individuale e metaforës së cigares,

aspak krahasim apo ndonjë trop tjetër gjuhësor, përpos cigares si mbetje e veprimt njerëzor të stresuar, të vetmuar, të frustruar, të nervozuar e bën "veprimi" përmes foljes [kthehem] një esteitezim vepror të realitetit të ashpër vendor, ku poetja derdh edhe pensimzimin e saj, duke lëvizur edhe lexuesin ndaj fenomeneve negative të shoqërisë, ku vetë veprimi në poezi "gris" shpresën për të nesërmen (Aliu: 2021). Mbështetur te modelet, modeli dhe mënyra përmes vlerave poetike, jo vetëm si konstrukt kulturor, por edhe aq si performancë individuale, e lirikës së subjektivitetit/ vetërefleksivizmit nuk dëgjohej një "unë" e vetmuar sepse vargjet: që s'u ndal edhe pas ikjes sate./Kthehem këtu për të të gjetur/Dhe krejt çka gjej është unë, ajo gjen aty "Uni-n" poetik duke "kërkuar Uni-n" e saj individual, jo vetëm si proces letrar, por edhe në atë lloj përshpirtshmërie për ta artikuluar rrënjën e saj etnike, në gjithë hapësirën dhe dinamikën e jetës dhe kohës që lëviz poezia. Paradigmat lirike, nuk përcaktohen në bazë të ndarjes së modelit logjik (Einarsson: 2012), ku analogjia është e fshehur përmes fenomeneve të vetëdijes dhe përvojës, përmes mëtimt të një modeli të qartë shkrimor, dëshmon modelin e ndërsjellët të një poezie të "zhveshur" nga tepricat me parimin se në letërsi: gjërat e vogla shihen si të mëdha, gjërat e errëta shihen si të ndritshme.

Sëfundmi: poezia e Nurie Emërllahut është poezi me "gjurmë" individualiste, me motive të ngrohta nga rrethinat e vendlindjes së saj. E pagëzuar me AND-në e kodit gjenetik të poezisë një poete relativisht e re në moshë, dëshmon për një nivel të lartë artistik dhe të konkurueshëm mes poetëve/ve të RMV, ajo tashmë ka një vend në shkallinat e poezisë moderne dhe postmoderne gjithëshqiptare.

KUJTESA LETRARE SI DËSHMI E NJË KOHE

(Arif Molliqi, "Arkivi i letrave të djegura", roman, botues "Armagedoni", Prishtinë, 2022)

Dr. Emin Z. EMINI

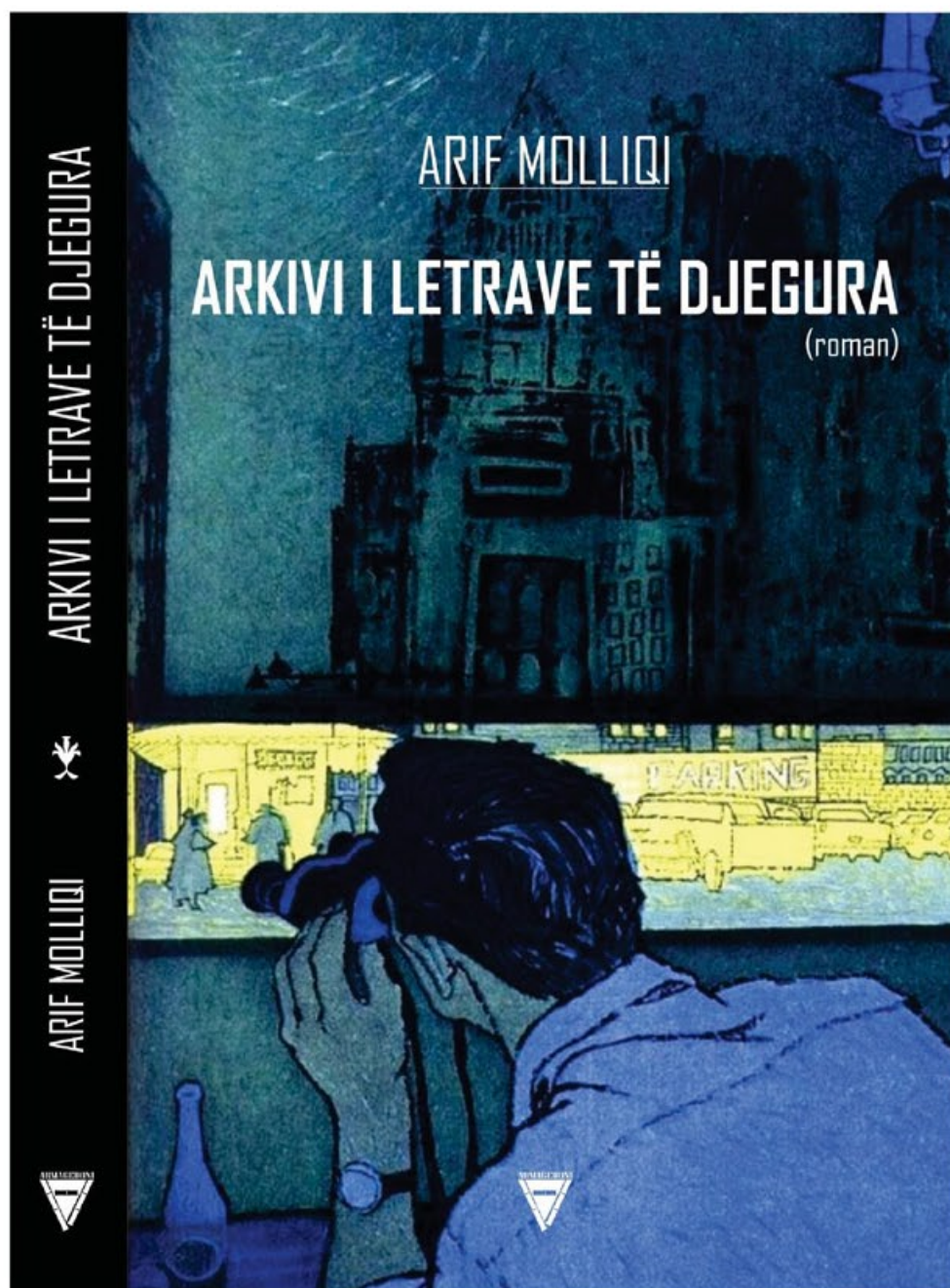
I mbrumur me imagjinatë krijuese, romani "Arkivi i letrave të djegura" i Arif Molliqit provon të krijojë një kujtesë letrare për Kosovën e pasluftës. Pavarësisht se autori mbështet në copëra dëshmi e ngjarjesh të jetuara nga vetë ai, të cilat romanit i japin dimensionin autobiografik, dhe pavarësisht se shkrimtari thirret në disa dokumente dhe fakte jetësore, të cilat romanit i japin elementin e dokumentaritetit, struktura rrëfimtare romanore, para së gjithash, s'është veçse një krijesë mirëfilli letrare, e cila mëton të kthehet vetë si e tillë në një dokument arkivor, për pothuaj të gjitha segmentet e jetës shoqërore, politike, sociologjike, kulturologjike e psikologjike. Kjo, madje, na sugjeron që në titullin e romanit, sepse duke qenë të djegura letrat e arkivit, shkrimtari Molliqi i duhet t'i krijojë ato letra të munguara, t'i krijojë ato dëshmi e dosje të djegura e tashmë joekzistente dhe, kështu, nëpërmjet procesit artistik, të krijojë një arkiv letrar, në rastin konkret për një qytet dhe jo vetëm, të Rrafshit të Dukagjinit, për epokë të caktuar të historisë sonë dhe për njerëzit e këtij nënqielli.

E dyta, edhe pse shkrimtari thirret në disa dosje të gjetura në arkivin e qytetit, duke qenë se ato janë gjysmake, janë ca letra të mykura e gjysmë të kalbura, të palexueshme e të papërdorshme, sikundër edhe në rastet kur thirret, fjala vjen, në disa fletëza ditari, për ta ndërfutur njësinë e faktografisë e të dokumentaritetit, elemente këto që i gjejmë në përmbajtjen dhe strukturën e romanit, s'janë veçse mjete artistike për të ndërthurrur e shtruar rrjedhën fabulare dhe, shi kështu, pra sipas këtij procedeu, për t'i ndërfutur në veprime korrelative personazhet e "Arkivit".

E treta, kur flasim për personazhet, kujtoj ata, po ashtu s'janë veçse qenie imagjinare të krijuara sipas modelit të personazheve jetësore, të njohur e të panjohur edhe nga vetë autori i romanit, e të cilët prandaj, për aq sa janë imagjinare, për aq janë dhe personazhe të realitetit jetësor.

E katërta, ashtu siç antropominimë që në disa e gjejmë të jetë konkrete në raport me realitetin jetësor, ashtu edhe toponimia (emrat e qyteteve) dhe oronimia (emrat e maleve, fushave, beshkëve etj) vijnë domosdoshmërisht si njësi faktike romanore, përfshirë këtu edhe patronimet.

Prozatori Molliqi, sipas prizmit vetjak autorial, por edhe sipas rrëfimeve e historive të të tjerëve nëpërmjet romanit "Arkivi..." synon për ta krijuar dhe ruajtur artistikisht kujtesën tonë kolektive. Kështu, autori merr rol të dyfishtë në veprën e tij: është personazh i cili në roman është shkrimtari që provon të shkruaj një pjesë të "biografisë" së qytetit dhe njerëzve të tij dhe është narrator i cili rrëfen në veten e parë. Duke e ndjekur këtë stil krijues, shkrimtari Molliqi ndërton dy linja paralele rrëfimtare: e para është ajo që lidhet drejtpërdrejt me temën e romanit, pra me nxjerrjen në dritë të të vërtetës së ndaluar në të gjitha dimensionet e saj dhe linja e dytë që e ndjek si hija dritën e së parës, është ajo që ka të bëjë me temën e dashurisë, e cila na vjen nga retrospektiva si një peng, si dashuri e

pambaruar, si një imazh i bukur, si një kujtim i dhembshur e si një erë e mirë e një kohe të ikur e të pakthyeshme, por që ka ngelur përjetësisht diku në arkivin e shpirtit të personazhit shkrimtar dhe narrator njëkohësisht. Prandaj dhe, emri i ish-të dashurës si personazh është Erëmirë. Kundruar nga ky aspekt, Erëmirë duke dalë nga arkivi i shpirtit të protagonistit s'ka si të mos jetë prandaj, gruaja e cila punon në arkiv. Gjetja rrëfimtare me dy linja strukturore, pra shkrimi i aneve të qytetit nga ca letra të djegura arkivore të një arkivi të djegur në njërin anë dhe, dashuria e rigjetur në arkivin e shpirtit njerëzor në anën tjetër, i jep romanit vlerë të veçantë artistike e estetike. Prandaj, romani Arkivi i letrave të djegura është një shenjë letrare, nëpërmjet të së cilës dëshmohej se kujtesa e gjallë, kujtesa që ruhet në shpirtin e njeriut si individ a në shpirtin e kolektivitetit është i vetmi arkiv që nuk humbet, është arkiv të cilin as ka flakë, as zjarr që mund ta djeg e ta zhbëjë. Po pse pra, duke qenë kështu, protagonist i romanit ndihet i kërcënuar nga misioni i tij, pse pengohet në mënyra e forma të ndryshme që të mos zbulojë atë që kishte ndodhur dikur, ose shtu këtu edhe pyetjen, pse para tij, edhe Profesori D, personazh tjetër i këtij romani, që ishte marrë me hulumtimin e arkivit, ishte detyruar ta braktisë këtë mision shkaku i

kërcënimin e frikësimit nga dora e pushtetit dhe e njerëzve që rrinin nën hijen e tij?

Sepse, me këtë shkrimtari do të na dëshmojë e rikonfirmojë se për aq sa është e rëndësishme për një etnikum që qenien e tij shpirtërore e materiale ta ruaj të gjallësi kujtesë kolektive në arkën e shpirtit, po aq është e rëndësishme të ruhen dokumentet e dosjet origjinale që shënjojnë një ngjarje, një epokë, një të të vërtetë, e cila, në rastet kur nuk duhet të jetë publike, si e tillë duhet të klasifikohet, të mbyllet e të ruhet me çdo kusht, aty ku e ka vendin: në arkiv. Prandaj, frikësimi, shantazhimi, kërcënimin e personazheve në roman na vjen si produkt i vetëdijës shtetërore për arkivistikën zyrtare, ani pse, shteti, në kohën kur është vendosur ngjarja, s'është veçse, siç thotë autori, nëpërmjet Bardhit "shtet në dorëshkrim" (fq. 32).

Dorëshkrimi i romanit të personazhit shkrimtar rezikon të mos kryhet asnjëherë sepse interesimi i tij për të nxjerrë në dritë disa nga protagonistët e kohës dhe bashkë me ta edhe veprimet e tyre politike në cilësinë e strukturave përgjegjëse, qoftë të paraluftës, qoftë të pasluftës në Kosovë, mund të shërbejnë si dëshmi të gjalla, për të bërë dëshmi e ndonjëherë fatale në kurrit të atdheut e të popullit. Po kështu, nëpërmjet dëshmimit, autori jo vetëm që provon ta ndajë e spastrojë të mirën nga e keqja, ta harr

terrenin e ndërgjegjes si imediacion për ngritjen e vetëdijës kombëtare, por dhe brenda këtij segmenti, natyrshëm ndërton hapin pasues e që vjen si kërkesë për t'i thirrur në përgjegjësi të gjithë ata që kanë hapur plagë e kanë shkaktuar pasojë të pariparueshme ndonjëherë. Skena të tilla në roman janë, fjala vjen shkuarja e disa shqiptarëve e shqiptolësve, me a pa vetëdije, me hatër a me zor në mitingjet e kasapit të Ballkanit, S. Millosheviqit, në të cilat kërkohesh shfarosja e popujve të ndryshëm të ish-Jugosllavisë dhe, veçanërisht e shqiptarëve për ta bërë Serbinë e Madhe, apo pas luftës, beteja për tjetërsimin e historisë së Manastirit të Deçanit, së cilit Gjykata Kushtetuese jo vetëm që ia falë me dorën e vet qindra hektarë tokë, por ia dha edhe të drejtën që, citat: "të merrte qiellin, ajrin, shiun, diellin dhe hënën, çdo gjë që i takonte qytezës rrëzë beshkës" (fq. 53).

Struktura narrative e romanit "Arkivi i letrave të djegura", nëpërmjet ndërtimit pjesë-pjesë të ngjarjeve të periudhave të ndryshme historike, në aspektin e shtrirjes kohore nis nga ditët e sotme dhe lëshohet deri në Betejën e Parë të Kosovës, të vitit 1939, beteje të cilën popujt e Ballkanit e kanë humbur nga Perandoria Osmane, por që serbët e kanë përvetësuar si të ishte sall e tyre. Ashtu siç përvetësimi është falsifikim flagrant i historisë, ashtu dhe festimi i humbjes së betejës nga ana e serbëve janë veprime politike, me anë të së cilave provojnë të dëshmojnë e dokumentojnë se këto treva historikisht iu takojnë atyre. Pra, serbët duan të arkivojnë në shpirtin e popullit dhe në arkivin e shtetit e të kishës gënjeshtrën e tyre, e cila s'është tjetër pos mjet politik për gllabërimin e asaj që asnjëherë nuk ka qenë e tyre. Manastiri i Deçanit dhe sjellja politike e institucioneve politike e religjioze serbe, por edhe e politikanëve të pasluftës e edhe e institucioneve juridike të Kosovës, janë strumbullari, janë dhembja dhe pika neuralgjike e romanit "Arkivi i letrave të djegura" të A. Molliqit. Prandaj arkivat digjen. Digjen arkivat gjithandëj edhe në Kosovë, jo vetëm gjatë luftës por edhe pas saj, për çka thirret të hetohet në prokurorinë e shtetit protagonistin i romanit "Arkivi i letrave të djegura".

Nëpër hetuesi e burgje, një pjesë të jetës e ka kaluar edhe Profesori D, i akuzuar se ka pasur lidhje dhe se i ka këshilluar studentët demonstrues, të cilët atëbotë kanë kërkuar të drejtat e tyre dhe avancimin e statusit politik të Kosovës. Histori të ndryshme e copëza biografish të personazheve të romanit "Arkivi..." shpalosen herë pas herë gjatë gjithë zhvillimit të ngjarjes dhe kështu shkrimtari Molliqi ndërton një strukturë narrative me tipare mozaiku, me situata dramatike, ndonjëherë të spërkatura dhe me një tish të hollë të humorit e sarkazmit e të cilat i ndërlihd sipas rastit dhe nevojës.

Romani "Arkivi i letrave të djegura" ka elemente biografike të autorit dhe dëshmi e fakte të cilat i japin ngjyrimin e një romani dokumentar e të cilat, si të thuash, vijnë nga leximi i "kutisë së zezë" të arkivit, pas djegies së tij. Përfundimisht, përkundër se autori ka lexuar "kutinë e zezë" të arkivit të djegur, ai e shkruan një arkiv me kuti shumëngjyrëshe.

NJOHURI TË REJA PËR VEPRËN E SANTORIT

Akademia e Studimeve Albanologjike - Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, hedhin në qarkullim "Franqisk A. Santori dhe trashëgimia gjuhësore e letrare shqipe" - Aktet e Konferencës Shkencore Ndërkombëtare. Tiranë, 2022

Merita Sauku BRUCI

Viti 2019 shënoi një përvjetor të rëndësishëm dhe një ngjarje të shënuar për historinë e gjuhës dhe letërsisë shqipe: 200-vjetorin e lindjes së Franqisk Anton Santorit (Picilli, 16 shtator 1819 – Shën Japk, 7 shtator 1894). Personaliteti njerëzor e letrar i Santorit, në gjallje e gati një shekull e gjysmë pas kalimit të tij në amshim vazhdon të endet mes kujtesës dhe harresës, mes simpativë dhe antipativë, mes vlerësimeve dhe paragjyqimeve, mes përshtatjeve dhe respektimit të vullnetit të tij autorial, mes njohjes dhe mosnjohjes. Ky botim i akteve të Konferencës Shkencore Ndërkombëtare me temë: FRANQISK A. SANTORI DHE

TRASHËGIMIA GJUHËSORE E LETRARE SHQIPE, organizuar Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (ASA) në dhjetor të 2019 sjell të dhëna të zgjeruara mbi atë çka njihet e mbetet për t'u njohur nga krijimtaria e Santorit, rrugën për të depërtuar e pacenuar filologjikisht tek lexuesi (Bruci); mbi vendin e Santorit në letërsinë arbëreshe e shqipe, mbi aspektin social dhe të angazhuar, që ajo shfaq me Autorin tonë, për të cilin arti letrar nuk është vetëm një kërkim i pastër formal; në thelb të tij qëndron impenjimi social për të qenë zëri real karakterizues i personazheve dhe mesazheve që autori dëshiron të japë (Fortino); mbi të dhëna të reja e të panjohura deri më sot për biografinë dhe për jetën e Santorit pas vitit 1860, njeriut e shkrimtarit që kurrë nuk u vetpromovua dhe as vetpromovoi veprën e tij (Belluscio); mbi shfaqjen e një aspekti pak të studiuar të Santorit, atë të angazhimit social e politik dhe kushtet historike që paraprinë krijimin dhe botimin e himnit Valle harës madhe (Parise); mbi vendin e Santorit ndë mend të popullit (Golemme).

Ky botim ofron këndvështrime interesante në rrafshin letrar: krijimi i një universi poetik ku bashkohet një vizion i tërë gjithpërfshirës: dielli, hëna, yjet, toka - njëherësh si trup qiellor dhe si bazamenti ku gjallojnë mikrokozmoset njerëzore (Smaqi); rileximi në vijimësi i veprës së Santorit, rikuptimësimi i mesazheve të përçuar përmes saj dhe vlerësimi sërish i vendit të tij në historinë e letërsisë në gjuhën shqipe (Plangarica); shqyrtimi i rapsodive santoriane, i elementeve të ngjashme ose të njëjta, si dhe përputhjet e tyre me personazhet e Eposit Heroik Shqiptar (Nezir); lëvrimi i "tokave të virgjëra" në letërsinë shqiptare dhe pasurimi i letërsisë arbëreshe dhe shqiptare me gjininë e dramaturgjisë me të cilën Santori i prin zhvillimit të gjinisë në fjalë në atdheun e origjinës (Kodra); rëndësia e romanzetto-ve në kuadrin e veprës së Santori-t dhe të

letërsisë arbëreshe dhe zgjedhjen e ndërjegjeshme që autori arbëresh bëri me lëvrimin e kësaj gjinie për të komunikuar me lexuesin (Çali); pasurimi i trashëgimisë shkrimore mbi tekstin biblik në arbërishte dhe shqyrtimi i një arsenali burimor të këngëve fetare dhe të himneve themelore në liturgjinë e krishterë në variantet e ofruara nga A. Santori (Paci); vendosja e përrallëve të Santorit, si njëri prej autorëve më të hershëm dhe më origjinalë në përkthimin, rimodelimin dhe krijimin e fabulës në letërsinë shqipe, brenda marrëdhënieve strukturore dhe tipologjike (Leka).

Në drejtimin gjuhësor, gjejnë vend: analiza e një përpjekjeje të Santorit për afrimin e dialekteve të shqipes bazuar mbi një ligjëratë nga teksti i Pjetër Bogdanit Cuneus Prophetarum, të përshtatur në njëfarë mase në arbërishte për t'u bërë i kuptueshëm nga lexuesi arbëresh (Omari); vëzhgimi mbi format fonetike dhe morfologjike që u përkasin të folmeve të ndryshme arbëreshe, të pranishme në veprën e Santorit, të cilat dëshmojnë për vetëdijen e ngulët të autorit se gjuha e letërsisë duhej t'i kapërcente caqet ngushtësisht lokale për t'u folur sa më shumë njerëzve (Doka); hulumtimi mbi sintaksën dhe semantikën e fjalës "për" në veprat e Santorit në pranëvënien e autorit të tjerë si Buzuku, Budi, Bogdani e Varibobba (Kananaj); shqyrtimi i alternativitetit të mbylltorëve të pazëshme/të zëshme (p/b, t/d, q/gj, k/g) në të njëjtën fjalë në veprën e Santorit dhe zgjedhjet e kuratorëve të ndryshëm në pasqyrimin e këtij alternativiteti (Sinanaj); vëzhgimi mbi praninë në veprat e Santorit të disa formave të pashtjelluara me vlerë paskajoreje të tipit "me thënë", që njihet ndryshe si paskajorja e gegërishtes, për shkak se sot ajo mungon në të folmet e toskërishtes (Koperaj).

Drejtimi leksikologjik, semantikë e kritikë letrare studiuat në një mënyrë: disa fusha leksiko-semantike, si leksiku që lidhet me

botën e dashurisë, leksiku i botës së luftës, leksiku fetar, leksiku etnokulturor, leksiku i gatimtarisë, etnobotanizmat, etnozooloogjizmat si edhe dukuri të fjalëformimit dhe ato të sistemësive në fjalëformim që kanë lidhje të drejtpërdrejta me këto fusha (Memisha); përpjekjen e vetëdijshme e të suksesshme për krijimin e një arbërishteje tej caqeve të të folmeve vendore, e cila ngërthen ndërkaq edhe elemente të traditës librore përqendruar në vendin, rolin dhe përdorimin stilistik e si burim neologjizmas i greqizmeve në veprën e Santorit (Qirjazi); fabulat e përkthyer a përpunuara nga Santori të cilat na mundësojnë të njohim jo vetëm evolucionin e gjuhës shqipe (arbërishtes), normat dhe doket kulturore të një diaspore historike por edhe statusin e jetësinë e pasurisë së saj leksikore, sintaksore, e mjeteve të shprehjes poetike - përkrah disa gjuhëve europiane (Lama); studimin e vargjeve satirike nga këndvështrimi leksiko-semantik, referuar veçanërisht neologjizmeve të krijuara nga Santori, të veshura me ngjyresa kuptimore të kushtëzuara nga konteksti humoristik (Kume); mënyrat e vështrimit, metodat e përdorura dhe nivelet e interpretimit nga kritika letrare shqiptare për të analizuar veprën e Santorit dhe risitë që ajo ka sjellë (Gugu). Megjithatë ky botim po del me pak shkëputje kohore për shkak objektivisht të njohura, kemi bindjen se ai plotëson dhe ndriçon në shumë aspekte figurën e Franqisk Anton Santorit dhe do t'u vijë në ndihmë studiuesve, historianëve të letërsisë shqipe, hartuesve të teksteve të letërsisë, pedagogëve, studentëve, nxënësve apo edhe lexuesve të interesuar. Jo më kot në këtë botim janë përfshirë me synim pasurues edhe ilustrime të përzgjedhura nga pena e Santorit, brendashkruar kumtesave apo ndërmjet tyre, si një kontakt i drejtpërdrejtë me autorin dhe plotësim i argumenteve të trajtuara në kumtime.

Rilexime

NJË NDJESHMËRI E PANGATËRRUESHME

(Rreth romani "TRANS" të Dashnor Kokonozit)

Keti DIBRA

Të kesh sensin e masës, të jesh i vërtetë e bindës kur trajton jetën me ngjarje të një periudhe delikate të historisë së vendit, që ka kanë lënë shenjë, është meritë. Kjo vërehet menjëherë te romani "Trans".

Ndonëse romani nuk është një roman historik, ai jep qartë ngjarje, që do të qartësonin edhe kë nuk e jetoi atë periudhë të vështirë me tërë ankthin, dramën e pasigurinë që kaloi vendi ynë.

Në roman është dhënë krejt qartë mashtrimi e nëpërkëmbja që iu bë popullit në atë vit të mbrapshtë të '97-tës.

Një "organizim" qëllimkeq e shkatërrues i vlerave materiale dhe atyre shpirtërore, të një populli që sapo kishte dalë nga një vاتفëri e tejskajshme. Tani vihej në lojë edhe jeta e tij.

Mjeruese dhe e dyshimtë!

Pse u bë? Si erdhi? Kush e solli? Pse nuk pati një NDAL?!

Cilat forca politike e kishin dashur një shkatërrim të tillë?

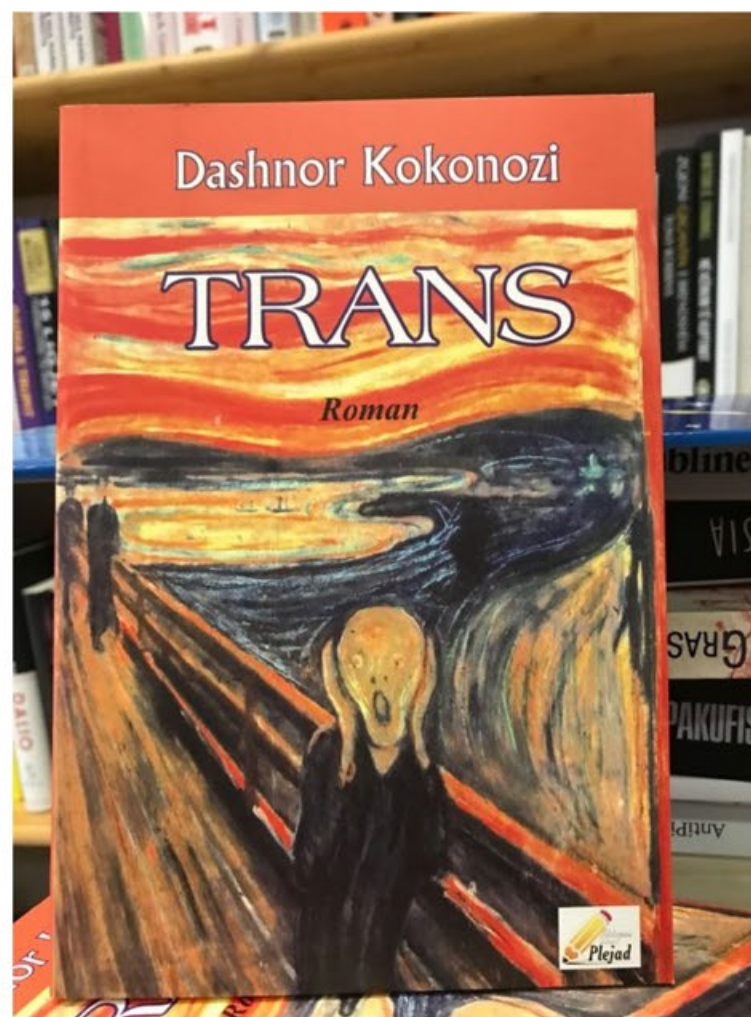
Në roman thuhet qartë se një popull të lodhur, të vuajtur e të paditur është shumë e lehtë ta gënjeshe e ta flakësh si leckë.

Me syrin e vëzhguesit, autori vë në tërësi të ironisë se tij kryetarin e shtetit, i cili këmbëngulshëm nuk pranonte të shihte atë gjendje tejet të rënduar, të një konflikti alarmant, në zgripet e gjakderdhjes, por i kapur me thonj e me dhëmbë pas kolltukut të tij, nuk pranonte humbjen, megjithatë shtetit i shihej shpërbërja.

Pasi ka dhënë ngjethshëm shpërhytirim, deri në shtazëri të bandave kriminale, që u krijuan duke shfrytëzuar anarkinë ku kishte rene vendi, autori vë në qendër të këtij ngërçi të hipokrizinë e trupës se korrespondentëve të huaj të cilët me cinizëm të paturpshëm kishin ardhë për të përcjellë scoop-e publicitare.

E tërë rëndesa e ngjarjeve dritëson përmes personazhit të Nikos, i cili është vrojtuesi dhe bartësi i atij tensioni dramatik, që po kalonte vendi atyre ditëve të vështira. Me Nikon, autori jep përshkallëzimin e rrënimin të mbare vendit. Ai sheh, dëgjon, ndien, vuan dhe pëson. Niko është bartësi tek i cili përplasët tere përmbyssa sociale e morale e një populli e bashkë me to, rrënimi i tij psikologjik e shpirtëror.

Sepse, dramet e mëdha sociale sjellin dhe dramet e forta personale, deri në shkatërrim.

TË VRASIN SHOKËT SE U BËN HIJE

Në letrën amanet nuk përshfaqet vetëm drama e një shkrimtari, i cili kërkon shpëtim tek vdekja, si një shans të fundit që fati i jep për të lehtësuar familjen, por drama e secilit prej nesh

Fatbardh AMARUSI

Në kohën kur, me demek: shkruheshin letra të hapura, letra nga populli, në fakt, ishin ato anonimet që bënin kërdinë apo ekspertizat. Në botën e artit, letrat e shkrimtarëve dhe artistëve janë tjetër gjë, ato zgjojnë interes, kthehen në objekt kërkimesh e studimesh, ndaj në botimin e veprave të plota përfshihen dhe korrespondencat. Në vështrimin tim, letra testament, që Mitrush Kuteli i la së shoqes, Efterpit, edhe pse është bërë publike, nuk ka marrë vëmendjen e duhur, ndoshta ngaqë shihet si një letër familjare. Pavarësisht se i drejtohet së shoqes, e pakuptimtë që një burrë t'i rrëfejë gruas jetën e tij në një letër lamtumire, në fakt, ai i drejtohet bashkëkohësve dhe brezave që vijnë. Ka ndodhur e kundërta, që, gra shkrimtarësh dhe artistësh, kanë shkruar monografi për burrat e tyre, sikurse dhe rasti i Helena Kadaresë me librin "Kohë e pamjaftueshme" kushtuar të shoqit. Letra testament e Kutelit ka për të mbetur një dëshmi tronditëse, e cila vazhdimisht do provokojë nevojën për reflektim në mjediset artistike, se për katarsis as që bëhet fjalë. ("Vetëm të vdekurit pendohen", do thoshte Skënder Mehmet Buçpapaj.) Në letrën amanet nuk përshfaqet vetëm drama e një shkrimtari, i cili kërkon shpëtim tek vdekja, si një shans të fundit që fati i jep për të lehtësuar familjen, por drama e secilit prej nesh, thënë me fjalët e shkrimtares ruso-amerikane Ayn Rand: "Sa e sa vriten pa ditur se kush i vret." (Më parë se të shpikej arma me selinciator, ishte "komploti i heshtjes", që vriste.) Mjerë kujt i qëllon të vritet prej atij o prej atyre, që hiqen si viktima. Qoftë dhe një viktimitë reale, e cila persekutimin e konturim me fytyrën tënde. Atij apo të atyre, që të vrasin natën dhe të qajnë ditën dhe fajin ia vënë lotëve të krokodilit. Të atillëve, që, të heqin stolin duke të ofruar me gjasa pedestalin. Të zhulsave, që hapin gropën skeptike, ngaqë qelbin vetë.

Më parë se Kuteli të shkruante letrën amanet, i kushton gruas poezinë me titull "Sime shoqe". "Kaq afër jemi, por kaq larg/Të lutem mos më prit!/Na ndajnë terre rreth e qark/Dhe yll për mua s'ndrit./Përse ta lidhësh fatin tënd/Me një pafat si unë./Kur di se emri im u shemb/Me dhunë e me përdhunë?" Një emër i shembur me dhunë e përdhunë, por, prej kujt? Për të marrë përgjigjen lexojmë në letrën testament, ku shkrimtari i drejtohet me gjasa së shoqes: "Fëmijët i porosit ta duan vendin dhe gjuhën tonë gjer në vuajtje. Të mos u shqasë zemra kundër Shqipërisë as kur do të vuajnë pa faj. Atdheu është atdhe, bile edhe atëherë kur të vret. Atalanta dhe Pandeliu kanë prirje për letërsi. Le të mbarojnë studimet në ndonjë degë praktike: ajo Fizikë, ay Mjekësi ose ndonjë fakultet tjetër, fjala vjen, për arsimtar, dhe le të merren edhe me letërsi. Por jo si profesion kryesor. Profesionizmi në letërsi, në vendin tonë, është, hë për hë, një rrugë vuajtjesh, buka e tij është e hidhur. E hidhur, them, për atë që s'di marifete dhe hipokrizira. Terreni i letërsisë është një tokë tek gëlojnë gjarpërinjtë. Të vrasin shokët, se u bën hije. Dhe kur nuk u bën hije do të thotë se nuk je i zoti për letërsi." Dihet që hije ka i talentuari, ndaj i turren profilet

folloco për t'ia rrëzuar imazhin, emrin e mirë, sikurse vjeshta rrëzon hijen e lisave. Këta që kanë gjynahe për të larë, erinitë e fateve tona, që s'na lanë të ngrinin kokë dje e kanë për kollaj të thonë se Mitrush Kutelin e vrau regjimi. (Kur u krijua Qeveria e Durrësit, Asdreni, kthehet në atdhe me idenë për të kontribuar, por, atdhetarit iu refuzuan shërbimet dhe ai në dëshpërim shkroi poezinë "Çpërblimi". Kryengritësi: "Vij të ndaj fitoren me ju." Paria: "Kush është ay që sot guxon pa leje./na prish dhe prehjen,/jetën plot dëfrime?/Largojeni se vjen lart e na bën hije!" Kështu që lart nuk ka vend për kryengritësit, inkonformistët, mendjehapurit, novatorët, vizionarët, duke e kthyer meritokracinë në një dekoratë e dhënë pas vdekjes. Pra, pastë hijen e vet!)

Në pritje të vdekjes Mitrush Kuteli shkruan: "Mendjen e kam të turbullt nga pagjumësia, nga ëndrrat e këqija. Sikur më ndiqnin gjermanët, që të më varnin. Iknja me vrap, hynja në gropa e puse, dilnja prapë. Fundja u gjenda i ndjekur nga njerëzit tanë... prapë gropa, puse, gremina." I ndjekur e i përndjekur nga armiq e miq, gjermanë e partizanë. I padëshirueshëm për të gjithë. (Thuhet se në kënetën e Maliqit për ta turpëruar e kishin futur në një gropë të gjallë. Mbase kjo duhet të jetë arsyeja që ai vazhdimisht e përmend fjalën "gropë". Por, vajza e tij Atalanta Pasko, shfaq rezerva për këtë histori poshtërimi. "Edhe kjo është një tjetër histori që ka shumë shtresa... Në atë ceremoni ku mori pjesë dhe z. Tusha (dëshimimtari i historisë) ishin gazetarët që e pyetën, duke i bërë pyetje nga më të çuditshmet, dhe ai edhe pse nuk mbante mend shumë detaje, kur u pyet se si e kishin futur të veshur apo të zhveshur në

gropë, ai u përgjigj të zhveshur. Nuk ma merr mendja që ka qenë kështu. Më pas kjo u tjer gjatë nga mediat dhe iu dhanë ngjyra që nuk i kishte si ngjarje." Mesa duket gropaxhinjëve, që ia nxin jetën, u ka interesuar ky version, për të larguar vëmendjen nga bëmat e veta.) Ja dhe vargjet dëshpëruese që kanë shoqëruar dhembjen e shkrimtarit: "Më di a nuk më di se qaj./më di a nuk më di se vuaj/në orët e thella të natës./kur ngrihem i çmendur të shkruaj/me gjakun e zemrës të shkruaj." Dhe kur qan burri, gjëma është e madhe.

Vazhdon rrëfimi ku ëndrra metaforike kthehet në zhgjandër: "Kisha shpëtuar nga ndjekjet dhe kërkonja ndonjë shtëpi për t'u fshehur. Isha i zbathur, i zveshur. Dikush më thirri: "Qëndro, Dhimitri (Pasko)! Të zumë". Më rrethuan, më zunë dhe po më shpinin të më vrisnin. Unë qeshnja. Kisha qejf të më vrisnin!" Nga të gjitha vdekjet, ajo që ka helmuar shpirtin e tij: është vrasja e shokëve që u bën hije. "Dhe ja, u gjenda në burg. Shumë njerëz. Midis tyre Sofo Çomorra, që ka vdekur. Më shikonte me dhembje. "Si u bë kështu, o Pasko! Ç'ke bërë?" "S'di", "Shiko këtu". Dhe më dha ca shkresa të shkruara bukur: një akt akuzë dhe ca lidhje të tjera. Më quanin bejtexhi. Më thoshin se kisha bërë një vjershë për glyrën me rima italiane." Këta të sotmit të thonë mediokër, ke shkruar për partinë, socializmin, diktatorin, duke kërkuar rrënjët e shkrimtarit si e si të largojnë vëmendjen nga fijet e tyre, që një zot e di, se ku e kanë tezgjahun. (Trashëgimtarët thonë se Dhimitër Shuteriqi ka bërë "një shpifje ahistorike" për Kutelin, si anëtar i Rojës së Hekurt në fashizmin rumun dhe se ka shkruar të luftojë në Stalingrad. (Heroit

ynë Kombëtar në krye të ushtrisë osmane u nis për të mundur Huniadin.) "Me këtë rast dua të shtoj këtu se me kaq fuqi më pat zotëruar dikur verbi i Taras Shevçenko-s sa kisha filluar t'i përvishem-me ndihmën e një fjalori dhe të një miku-përktimit të disa vjershave të tija në gjuhën rumune. Kjo ngjante në parnverën e vitit 1942, në qytetin Cernautzi të Bukovinës, ku dëgjohet edhe ukrainishtja edhe ku një rrugë mban, që në kohën e Austrisë, emrin e poetit."-dëshmon Kuteli, i mobilizuar nga gjermanët si specialist, në atë kohë drejtor banke në Bukuresht të Rumanisë, jo me uniformë ushtari për në Stalingrad.) "Jam shkëputur e kam ikur shumë herë/Nga vendi im për në vende të largët./Për një mot, për shumë vjet, përgjithënjë.../Dhe jam kthyer rishtas e rishtas/Në çerdhen time./Nën qiellin tonë të lehtë./Në ajrin e tejdukshëm./Se malli i madh më digjte.../Por kësaj here-më falni./Do ik e s'do kthehem më."-janë vargjet që paralajmërojnë ikjen e tij nga kjo botë, ku gëlonin gjarpërinjtë dhe ti ishte i detyruar të haje "bukën e hidhur".

Rrëfimi në letrën amanet vazhdon duke krijuar një kontrast me korrupsionin dhe hajdutërinë e sotme, ku pushtetarë të lartë akuzohen për vjedhje të florit të Bankës së Shqipërisë dhe, si i tillë, ai përsëri mbetet i padëshirueshëm: "Disa njerëz i dinë përpjekjet e mia kundër kapitalit italian, kundër grabitjeve gjermane. Kam punuar pa interes vetiak. Nuk kam ndjekur kurrë pasurimin tim, sepse ky pasurim mund të bëhej vetëm me dy mjete: me vjedhje (ka njëmijë e një mënyra vjedhjeje dhe unë s'kam përdorur asnjërën) dhe me tradhti, duke u shërbyer të huajve për të grabitur vendin dhe duke marrë për këtë shpërblim. Zgjodha rrugën e kundërt: luftën kundër grabitjeve italiane, kundër grabitjeve gjermane, kundër grabitjeve jugosllave. Nuk zgjodha kurrë udhën e rehatit vetjak, udhën e "urtë e butë e lugën plot". Ndaj e bija, Atalanta, në një intervistë sqaron: "Ai nuk pranoi që të vinte firmën në një kurs këmbimi që nuk ishte real. Leku nga lufta doli i fuqishëm, sepse në Shqipëri kishte materiale ndërtimi dhe mall, kurse dinari ishte shumë i dobët. Qeveria donte që të firmoste një shkresë që ishte kundër vendit. Por ky nuk ishte precedent i tij i parë. Edhe gjatë pushtimit nazist ai krijoi një rast gati sabotimi financiar, aq sa Gjermania nuk arriti të bënte monedhën e pushtimit. Pas kësaj ai iku nga puna atje, por nuk doli në mal me pushkë në krahë, shkoi në zonat e çliruara, ku ndihmoi për çështjet e financës qeverinë e Beratit." Kur punonte në Bankën e Shqipërisë, dikush e gjen në zyrë me këmbët ngritur në tavolinë, ngaqë i mpiheshin. Kështu rrinë amerikanët i thotë me të qeshur shokut, i cili e denoncon. Zili do ngjallte dhe orendimi i shtëpisë me gusto, që për kohën të merrej se bëje jetë borgjezi. Letra testament që Kuteli shkroi teksa priste vdekjen ta merrte, nuk i drejtohet së shoqes, Efterpit, por shoqërisë shqiptare të së djeshmes, të sotmes dhe të asaj që do të vijë, për të kuptuar pse vuan ky vend, i cili: kundrejt njeriut që i duhet zgjedh atë që i prish punë. As të qenët patriot, as i ndershëm, as i talentuar nuk i patën duk, edhe pse sot në sheshin e qytetit të Pogradecit ngrihet monumenti i tij.

NJERËZ ME ZEMËR TERRI

"Në paqe djemt varrosin baballarët e tyre, në luftë etërit varrosin bijtë."

(Herodotus (484 - 425 BCE), The Histories [Book 1, Chapter 87, section 4])

Rashë me fjetë të gjithë po flenë
pos frigës
ajo depërton përmes territ të natës
rri galuç e kercënon si thirrat
dalun nga humnera
e ngjitën në gojë e turmave

friga ajo vjen në mendjen time
si lajm gazete që dëshmon një hata
dridhet unë gërhas

friga ajo braktisë turmat
e tremun nga talismanët hajmalitë tamtamet vjen tek unë si tug

tek secili i vetmuem

m'doket te krejt kundërshtarët
e luftës ndjehet e sigurt dhe gjallë

ka udhëtu që nga vëndet e lirive
n'atdhe friga ka braktisë azganët
bjerrakohës është strehu në mue

me gjasë te krejt të arsyeshemit
në botë

prek zemrën nëse më rrah hala
s'e gjaj ajo ka lëviz tashmë
nga friga është bënë një me mendjen

e padokshme fluide shtrigane
e përdhunë
banon në kurmin e njerit
që ka frigë budallakun

ajo i nxjerr sytë e mi jashtë t'skuqun
si dy gaca me pa se si turret
shpirt i turmave pa dëshmi
pa mëshirë pa ëndrra
pos besimit në marrëzinë
e një Mesiah a shefi politik
që u ka premtu me u heq frigën

përmes zjarrit i flet botës
për fundin e saj

digje digje dritën që ka mbetun

tashmë nata po afrohet
kam frigë
ajo ka lënë shumë terr
në mendjen time dhe myk dhe byk

mbetje sharre që prenë të vërtetat
e ksobotshme

due me kanë ëndërr fërkoj sytë
leshnat shkuli me provu a jam gjallë
çuet jam e turmat çirren
u bien trumpetave

ndjej se më dhëm
në një gjendje ferku t'zgjatun

friga se liria munet me u humb
nga injoranca
jo nga një anmik i mnerë
t'bân t'përvuejtun

lë terr mas në sferat subkoshiente
për shumë breza
na ngrysë tue na bënë njerëz prej terri

E s'e shohim luftën
tue ulurue

Tue agu 29 maji, 2023; 03:30 h

KUR DIGJESHIN LIBRAT

E kisha dikur një përmbledhje tuejen me poezi
"Frymë varresh në dallgore"
ma dogjën milicia serbiane
shkruen lexuesi Isuf Sadriu
nga Besiana

Farën e luftës si gacë e kanë bajtë në kaçep
Zogjt e Stimfalit
Personazhet digjeshin
metaforikisht si druajtë e malit
e avullojshin si tamli n'kusi
tropet piqeshin si mish në zgarë
metonimitë shkruemoheshin
si zemra nanash mas një fushëbeteje

I tregova se si librat i kam murue
më 1999
pa ditun thminë ku me i strehue

për fat e kisha t'ruejtun kopjen e fundit nga botimi i vitit 1988
i thash se due me ia falë!

po nuk ruejti dhimtat nga flakët
frymë deket po nuk pat
pse shkruhet poezia?

Libri është lëkurë e rjepun lexuesish
Atyne u takon!

BUZËPRAMJE N'BREG LIQENI

Natyrë është art misterioz
pambarueshëm e ndryshon vetën, tue ngjallë adhurim.

Estetikë e frikë!

tue soditë rrafshin e një kodre metafizike që lundron
pa u zhytë në ujë
erdha në përfundumin logjik
se dritën e ka gdhend ujë
tue u nxjerr thelbin shkambijvet
për me dalë nga terri absolut
dhe i paanë e për me kriju sipërfaqe reflektuese

ose tue u fërku grimcat e territ për miliarda vjetë
në kujtesën e ujit ka shkrepun një shkëndijë!?

Isha ai greku antik që leu dorën
më absidian të lëmuet
apo ai personazhi i Marquez
që mas tre ditëve u tha atyne
t'sh'pisë se e kish gëlltitë balena
dhe e kish vjellë në breg

terri bjente mbi liqe

tek tjerrsha mendimet nga syprina e ujit doli një peshk i madh hata
përpiu pamjet dhe fjalët gazmore
të peshkatarëve

Shikova në retrovizor të veturës
nuk isha askund!

Liqeni i Badocit, 9 qershor, 2023. Ora 19.

NDËR TË ZANUNIT ROB LUFTE QILLOI EDHE NEMENCI TASIM

Milicia serbiane na urdhnoi
me brimë me ra n'guj
para kâmvet tyne

Në mesin tonë u kenë edhe Tasimi shurdhenëm
met n'kamë hutue derisa oficeri
nisi me gjue me revolver drejt tina

I rrodhi një vijë e hollë gjaku n'ballë
po hala rrinte n'kamë. E fshiu gjakun me mângë mitani masanej foli.
Po e digjova, ai foli.
- Jam shurdhenëm, i lirë - tha
tue buzqeshun e ra mbi ne
që ishim shtruar përdhë
i lumtun që foli! Ra me fjetë.
Tasimi që s'kish folë kurrë
Për 75-vjet jetë.

Shkrimtarë të shquar

BABEL DHE "KALORËSIA E KUQE"

Teki Dërvishi ka dhënë kontribut të jashtëzakonshëm me përkthimin e tij, (i vetmi gjer më sot në gjuhën shqipe sa e di) ku hyjnë novelat e tregimet e famshme si: "Kripa", "Letra", "Mbreti", "Vdekja e Dollgushevit", etj

Bujar MEHOLLI

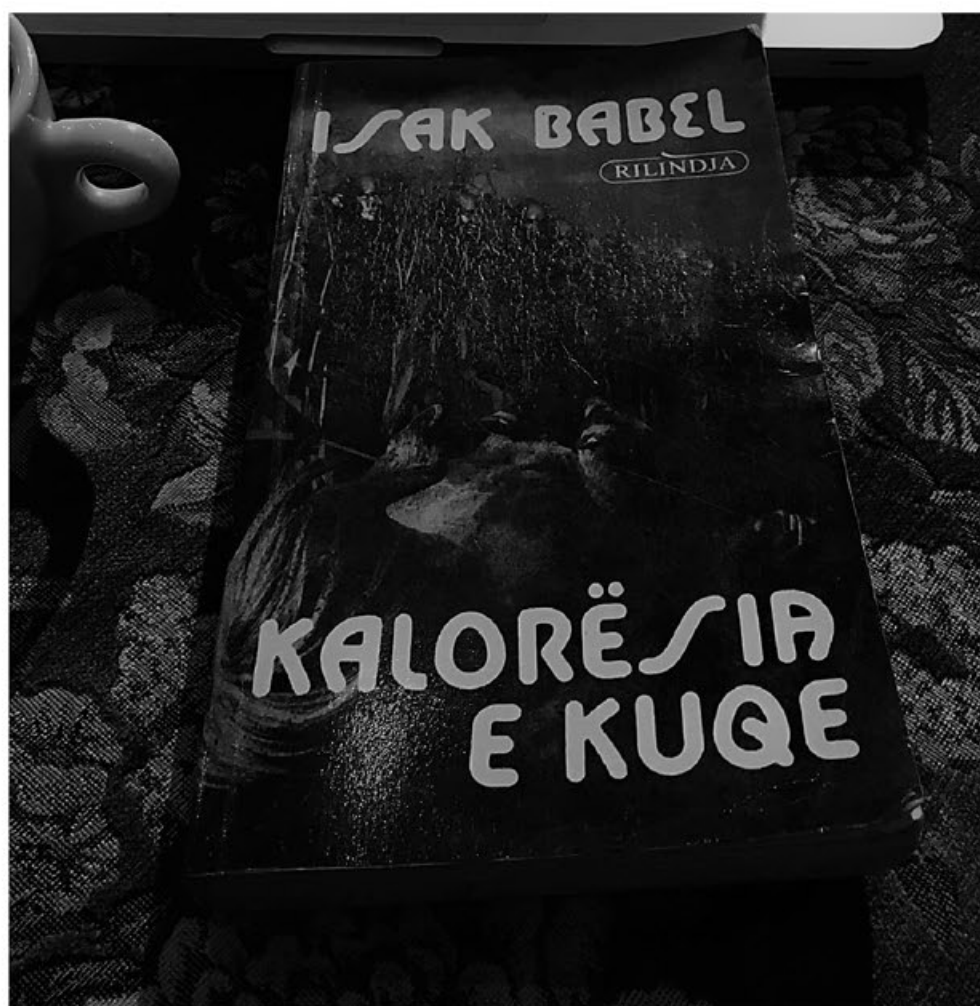
Isaac Babel është njëri ndër prozatorët më të mëdhenj hebrej. Lindi në gytetin e vjetër të Odesës. I shquar si shkrimtar, dramaturg, përkthyes letrar e gazetar. Shtëpia botuese, ikonike, "Rilindja" u përkujdes që t'i sjellë lexuesve shqiptarë gjithë veprën e autorit ku përfshihen tregimet nga "Kalorësia e kuqe", "Tregime nga Odesa" dhe "Tregime të tjera", nën përkthimin e intelektualit të shquar Teki Dërvishi, viti 1986. Babel është ndër stilistët më të mëdhenj të shekullit XX. Mjeshtër i prozës së shkurtër në të cilën trajton tema nga lufta polako-sovjetike ku ai kishte rolin e gazetarit dhe orvatej ta demaskonte realitetin e hidhur gjatë konfliktit. Temë tjetër me peshë të madhe në prozën e tij është antisemitizmi. Gjithherë në rritje, stereotipizimi i çifutit mori përmasa të mëdha deri te trajtimi më mizor në historinë e njerëzimit.

I guximshëm për t'i tejkaluar konditat e ngushta të realizmit socialist, Babeli, u kritikua (Maksim Gorki e kritikoi më vonë për "frymë bodleriane" te drama "Maria") dhe veprat e tij u hoqën nga qarkullimi për t'u rikthyer tek pas njëzet viteve kur ra regjimi autokratik i Stalinit. Por Babeli nuk shpëtoi. Arrestohet nga NKVD-ja, i akuzuar për terrorizëm dhe spiunazh ekzekutohet.

Në autobiografi, tregon se mësoi gjuhën hebraike, Biblën dhe Talmudin si dhe u

interesua për ta studiuar muzikën në një jetë dinamike me vrull të madh për mësim dhe përvetësim të shkathtësive. Në "Shkollën tregtare të Odesës", Babeli pati rastin të mësoi nga M. Vadoni gjuhën frënge. Kështu lexoi klasikët francezë, madje nisi të shkruajë tregime të shkurtra në këtë gjuhë. "Në vitin 1915 fillova t'ua dërgoj redaksive tregimet e mia letrare: të gjithë redaktorët më këshillorin që të merrem me tregti e jo me letërsi, por unë nuk e dëgjova këshillën e tyre, kështu që kah fundi i vitit 1916 ia dola të takohem me Maksim Gorkin. Këtij takimi çdo sukses i imi i mbetet borxh. Ai i pari ma botoi një novelë në numrin e muajit nëntor të revistës "Letopis". Kam punuar edhe si reporter në Petrograd dhe në Tbilis, isha ekspeditor në shtypshkronjën numër shtatë të Odesës, dhe vetëm në vitin 1923, mësova t'i shprehë mendimet e mia qartë dhe pa zvarritje të tepruar", rrëfen ai.

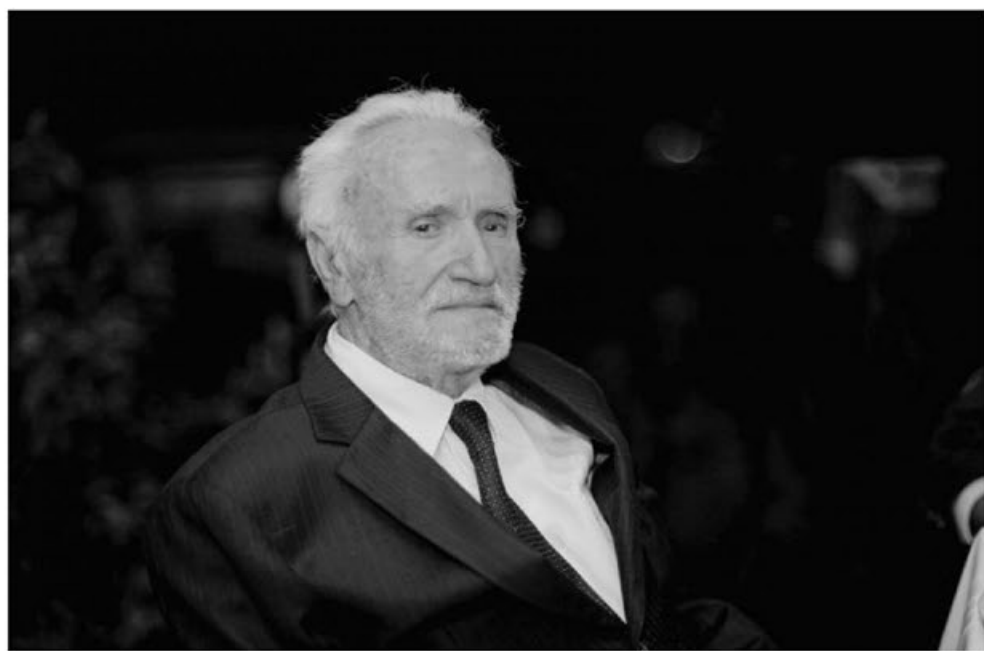
Teki Dërvishi ka dhënë kontribut të jashtëzakonshëm me përkthimin e tij, (i vetmi gjer më sot në gjuhën shqipe sa e di) ku hyjnë novelat e tregimet e famshme si: "Kripa", "Letra", "Mbreti", "Vdekja e Dollgushevit" etj. "Rilindja" është, padyshim, institucioni më i madh, titan, i kulturës mbarëshqiptare me përkthime të panumërta, dhe shumë cilësore, me objektivin e madh: njohjen e lexuesit shqiptar me penat e mëdha botërore që ndryshuan botën me artin e tyre të përjetshëm.

Shkrimtarë për fëmijë

REXHEP HOXHA, AUTRO I VARGJEVE TË LËMUETA

Kujtesa poetike e Rexhep Hoxhës ishte një produkt interesant që duhet studiuar për specifikën e saj

Xhahid BUSHATI

Rexhep Hoxha, shkrimtari nga Kosova, ndërroi jetë në moshën 90-vjeçare (1929 - 12.07.2019). Ai ishte shkrimtari më i moshuar i Letërsisë shqipe për fëmijë e të rinj. Po t'i kërkojmë rrënjët dhe fillesat e tij letrare, do të thonim se Hoxha i takon brezit të parë të shkrimtarëve shqiptarë në Kosovë, me një herë pas Luftës së Dytë Botërore.

Shkrimtari Rexhep Hoxha e botoi librin e parë me vjersha "Gjethet e reja",

70-vjet më parë. Në librat që shkroi më pas, si edhe tek poemat, si edhe tek fabulat; solli përherë "gjelbërim" poetik në letërsinë shqipe për fëmijë e të rinj. Erdhi me një profil të veçantë. Shquhej për një gëzim të brendshëm krijimi i tij, të cilin e ruajti kurdoherë të tillë në të gjitha botimet e mëvonshme. Në udhëtimin e këtij gëzimi dhe këngëzimi, rrezet e diellit të poetëve të Rilindjes ia shndritnin here pas here vjershat, por pa i cenuar personalitetin artistik. Me kohën lidhi një pakt që, gjithashtu nuk e ndry-

shoi. Ai ishte: Rrëfimi i natyrshëm, pa sforco e i dinjitetshëm i lirizmit poetik. Po ashtu edhe hapësirat e Atdheut gjetën rrëfimin e poetit, ku folën trimat, plagët, dhimbjet, dashuritë, ëndrrat, amanetet,... Këto tematika mbeten piketat kryesore, pa të cilat nuk mund të kuptohet poetika e tij. Ndaj, kujtesa poetike e Rexhep Hoxhës ishte një produkt interesant që duhet studiuar për specifikën e saj.

Njohu për së mbari botën e psikologjinë e fëmijës dhe elementet edukative të kësaj moshe. Jo më kot, vjershat në palcët e tyre kanë: kureshti, lojë, humor, fjalë pafund onomatopeike, lirizëm, gurrë folklori, etj. Përdorimi i atyre emërtesave që po i përmend, që nuk janë gjë tjetër veçse kodet e përkëdhelive të botës fëmijërore dhe domethëniet e zemrës së poetit, si: Picimuli, Mbi krahët e fluturës, Pika vese, Lulëzo vendi im, Micimiri, Piperku, Zogu i qiellit, etj. Në lidhje me veçoritë e krijimtarisë poetike të Hoxhës, paraqesin interes edhe dy shqyrtime, nga ana e studiuesit Ramazan Çadri dhe e shkrimtarit Anton Pashku. Ramazan Çadri shpreh: "... vjershat e R. Hoxhës fitojnë gjallërinë dhe freskinë e nevojshme poetike në sajë të konkretësisë së rrëfimit e përshkrimit të dukurisë a ngjarjes në frymën e këngëve popullore, tek të cilat ai u mbështet për të marrë më shumë sesa motivet, thjeshtësinë e të shprehurit, mënyrën gazmore të të rrëfyerit, karakterin lodrues të veprimit si dhe muzikalitetin e ritmit të tyre." Kurse Anton Pashku e cilëson magjinë e

poetit në këtë mënyrë: "Kudo nëpër poezitë e tij gjejmë vargje të lëmueta, tinguj që kumbojnë freskët, vjersha që në vetvete kanë ritëm të mrekullueshëm e humor jashtëzakonisht të qëlluar."

Prozatori Rexhep Hoxha është autor edhe i romaneve "Lugjet e Verdha" (1959), "Verorja" (1984), "Ermali" (2000). Këto tre romane, më shumë i pari dhe i dyti, më pak i treti, kanë tërhequr vëmendjen e studiuesve dhe krijuesve, të cilët here pas here në kohë kanë dhënë mendimet e tyre. Mendoj që marrëdhënie e tyre (studiuesve) lidhur me sagën romaneske të Rexhep Hoxhës, duhet grupuar në këtë mënyrë: - autorë që janë ndalur tek përmbajtja (subjekti) e librit dhe e kanë rrëfyer atë shpesh imtësisht, - autorë që tentuan të hynin në tipologjinë e romaneve të autorit, - autorë, - dhe kjo me vlerë, - që këndvështruan statusin e romaneve të Hoxhës, si veçori bindëse.

Me botimet e tij letrare, shkrimtari i talentuar Rexhep Hoxha i dha vertikali-tet Letërsisë shqipe për fëmijë e të rinj. Romani i tij "Lugjet e Verdha" ishte një befasim për kohën, kur u shkrua. Vlerat që mbarte vepra kapërcyen kohën e botimit. Edhe sot mbetet një vepër e frymëzuar dhe e shkruar nga një dorë mjeshtri. "Lugjet e Verdha" zgjoi dhe interesin e studiuesve dhe kritikëve, të cilët e bënë objekt shqyrtimi.

(Shkodër, maj, 2023)

"LETRA BORGESIT"

Grigor JOVANI

Kur kishte mbushur 83 vjet, në tetor të vitit 1982, Horhe Luis Borges, i cili ishte i verbër qysh 30 vite përpara, mblodhi 60 miq në Nju Jork për një party ditëlindjeje.

Shkrimtarja dhe mikja e tij e afërt, Suzan Santog, ishte e pranishme.

E intervistuar pak më vonë për këtë festë miqsh të Borgesit, ajo tha: "Nuk ekziston shkrimtar që rron sot, i cili të jetë kaq i rëndësishëm për shkrimtarët e tjerë, se sa Borgesit. Shumë njerëz do të pohonin që është shkrimtari më i madh në të gjallë. Shumë pak shkrimtarë sot nuk kanë mësuar prej tij ose nuk e kanë imituar..."

Horhe Luis Borges u nda nga jeta katër vjet më vonë.

Dhjetë vjet pas vdekjes së tij, Santog iu kthye veprës gjeniale të shkrimtarit dhe trashëgimisë kulturore dhe artistike që ai la pas, me një ese të mrekullueshme, të titulluar "Letra Borgesit". Kjo ese, e cila bëri bujë në botën letrare të kohës, u shkruajt më 13 qershor 1966 dhe u përfshi më 2001 në librin e shkëlqyer me ese të shkrimtares, "Where the Stress Falls" (Atje ku bie stresi).

Disa pasazhe, nga eseja-letër, dërguar (pas vdekjes) Borgesit:

1. "Ishim produkt i epokës suaj, i kulturës suaj, por ju e dinjt si të tejkalonit kohën tuaj, kulturën tuaj, me një mënyrë që ngjan krejt magjike. Kjo kishte të bënte me çiltërsinë dhe bujarinë e vëmendjes suaj. I dashur Horhe, ishe shkrimtari më pak egocentrik, më i tejdukshmi, si edhe më i talentuari. Kishte gjithashtu të bënte edhe pastërtia e natyrshme e shpirtit tënd."

2. "Kishe një ndjeshmëri të kohës, që nuk e kishin njerëz të tjerë. Idetë e zakonshme të së shkuarës, të sotmes dhe të ardhmes dukeshin shumë banale para vështrimit tënd. Të pëlqente të thoje se çdo çast i kohës përmban të shkuarën dhe të ardhmen, duke cituar (me sa mbaj mend) poetin Browning, i cili shkruajti se "e sotmja është çasti kur e ardhmja përmbysset tek e shkuara..." Kjo, natyrisht, ishte pjesë e modestisë tënde: shija jote për gjetjen e ideve të tua tek idetë e shkrimtarëve të tjerë."

3. "Një shkrimtar - dhe besoj gjithë të tjerët - duhet të besojë se çdo gjë që i ngjet është një burim. Të gjitha gjërat na janë dhënë për një qëllim dhe një shkrimtar duhet ta ndjejë këtë më ndjeshëm. Gjithçka na ndodh, duke përfshirë këtu edhe poshtërimet që na bëhen, edhe dështimet tona, të gjitha na jepen si lëndë e parë, si brumë, me të cilin do të mbraujmë artin tonë."

Dhimitris Angelis

DJE

Dje u gjenda në një hënë dhe fillova ta ha unë dhe macet e mia.

Dje kërkoja shtëpinë brenda fëmijës, por ishte fshehur në dollapin e kujtimeve.

Dje vura në frigorifer i hutuar elektrikun e dorës, nuk kishte më shteg të ndriçoja as laps numër 11 të shkruaja.

Dje lexoja buzët e tua tekta më bëje kafe në një qytet të largët dhe kalendari në mur tregonte 13 mars, ndërsa këtu është tashmë dhjetor.

Për fat të mirë dje nuk vdiqa, dje dashuroja.

II.

ATË PASDITE

Kjo poezi përmban:

një plazh dimri me pulëbardhë një pemë që fotografova para se të vije dritat e krishtilindjeve në shtëpinë tënde

dy njerëz që ecin shkujdesur në rrugë (këndej nuk dallohen plagët e çdokujt, moshat, emrat, hiri)

Tani poezia është ngarkuar:

këpucët tona janë mbushur me rërë (ose pluhur hënë) shohim në det vende ku nuk do të na shohin bashkë ndoshta dëgjohen të qeshura - nuk kam vdekur ende ndoshta dëgjohen zëra - shumë lehtë do të më harrosh

Më thua se nuk bleve sivjet pemë për Krishtlindje,

në vend të pemës zbukurove dy drurë deti në perëndim dielli djeg një qytetërim, peizazhi turbullohet përsëri vjen çasti kur futemi në makina përshëndetemi formalisht dhe humbemi

Fjalët në të cilat ecëm atë pasdite ishin peizazhe, dete, shkretëtira ishin premtime që nuk gdhimë prandaj askush nuk kujtohet të na ketë parë atë pasdite bashkë

III.

NJERIU ME VALIXHE

Mendo edhe mua, tha, në këto peizazhe të verdha në këto kantiere të ndryshkura, në fabrikat e shkreta që u bënë fole lejlekësh dhe makinash të vjetra

Mendo edhe mua pranë dordolecëve me zile, të njëjtat fantazma - lebrozësh - sa mund të duroj mendo dhe atë kalë që erdhi në ballkonin tonë dje në mëngjes dhe na trokiti në derë, njeriun me pizhamet lejla që priste na stacion dhe na falli një bukë, mendo koshere

Mendo edhe mua, tha, pas çarçafëve të bardhë që vari dikush në një litar të kapur në trarët e një porte futbollit të sajuar në kopsht, mendo edhe mua përballë kësaj buke të mjaftueshme përse lutem

IV.

Shkruaj, vesë mëngjesi, duke u larguar,

ata që do të vdesin sot

dhe mes tyre shto edhe këtë tym sakrificë që hidhet përpjetë para meje është nga vargjet që nuk shkrova dhe u mbyt para kohe në kafënë time është nga vargjet që nuk deshe as sot të lexoje me mua, Maria.

Shkruaj, vesë mëngjesi, dhe shqetësimin e Maries tekta pret autobusin në shi

dhe autobusi rënduar me frymë njerëzore vonon, bën ftohtë dhe ka dy fatura në çantë për të paguar

një makinë e kuqe kalon pranë, dikush e thërret brenda dhe ajo zhduket për njëzet vitet e ardhshme.

Shkruaj edhe për atë frikën time të përditshme mos humbet përgjithmonë Maria

në një vend pa shi, një mëngjes pa vargje.

V.

Premtimet e vetme të demokracisë janë bankat. Vendimet e vetme të qeverisë janë për armët. Dhe ti vjen një të shtunë të gabuar të më takosh duke mbajtur rubla për të paguar pijet tona dhe duke recituar vargje nga Majakovski.

Sonte, nata e Vitit të Ri me ty nuk është festë në shesh. Janë bankat që na mbytin dhe një trup - barrikadë. Është buka e mykur e Akhmatovës. Është ai dre i bardhë që përletet në shtratin tim.

(Përktheu Alma BRAJA)

Dhimitris Angelis u lind në Athinë (1973). Poet dhe eseist, ai është redaktor i revistës Frear. Ka botuar tetë përmbledhje me poezi, ese, studime dhe tregime. Është nderuar me çmimin Lambros Porfiras të Akademisë së Athinës për përmbledhjen e tij poetike "Përvjetor", me çmimin e përkthimit të Fondacionit Corda, me një çmim shtetëror për poezinë për përmbledhjen e tij poetike "Një dre përletet në shtratin tim" dhe me çmimin Makis Lahanas, për veprën e tij të përgjithshme. Librat e tij "Aniversario" ("Përvjetor"), "Siempre llueve en la cabeza del perro" ("Gjithnjë bie shi mbi kokën e qenit") dhe antologjia e tij me poezi "Si fuera tu noche" ("Nëse do t'isha nata jote"), janë botuar në spanjisht. Ka shërbyer si kryetar i Rrethit të Poetëve dhe drejtor i Festivalit Ndërkombëtar të Poezisë në Athinë.

DUARTROKET OSE FISHKËLLEN RASTËSISHT

Në shumicën e rasteve, artisti ka turp nga vetvetja dhe privilegjet e tij, nëse ka të tilla. Përpara së gjithash, atij i duhet t'i përgjigjet pyetjes që shtrohet: a është arti një luks gënjeshtar? Përgjigja e parë e ndershme, që mund të jepet, është kjo: në fakt, ndodh që arti të jetë një luks gënjeshtar. Ne e dimë se në urën e galerave, gjithmonë e kudo, mund t'i këndohet yjesive, ndërkohë që të dënuarit me punë të detyrueshme vozisin dhe lodhen në hambarin e anijes; mund edhe të regjistrohet biseda mondanë që vazhdon në shkallët e cirkut, ndërkohë që viktima jep shpirt në gojën e luanit. Dhe është e vështirë ta kundërshtosh këtë art, i cili në të shkuarën ka njohur arritje të mëdha. Një nga akuzat që mund të ngresh kundër tij, është se gjërat kanë ndryshuar paksa dhe, në veçanti, se numri i të dënuarve me punë të detyruar dhe i martirëve është rritur shumë në sipërfaqen e globit. Përpara një mjerimi kaq të madh, ky art, nëse dëshiron të jetë një luks, sot duhet të pranojë të jetë gjithashtu edhe një gënjeshtër.

Por për çfarë do të fliste ai? Nëse i përshtatet

kërkesave të shoqërisë sonë, në pjesën më të madhe do të jetë argëtim pa kurrëfarë rëndësie. Nëse e refuzon atë në mënyrë të verbër, nëse artisti vendos të izolohet brenda ëndrrës së tij, ai nuk do të shprehë asgjë tjetër përveçse një refuzim. Në këtë mënyrë do të kishim një prodhim argëtuesish ose gramatikanësh të formës që, në të dyja rastet, ka si rezultat një art të shkëputur nga realiteti i gjallë. Përreth thujse një shekull, ne jetojmë në një shoqëri që nuk është, madje, as edhe shoqëria e parasë (paraja ose ari mund të ngjallin pasione mëshore), por ajo e simboleve abstrakte të parasë. Shoqëria e tregtarëve mund të përkufizohet si një shoqëri, ku gjërat zhduken në dobi të shenjave. Kur një klasë drejtuese nuk i mat pasuritë e saj, duke u bazuar në sasinë e tokës apo në numrin e shufrave të arta, por në numrin e shifrave që i përkujnë idealisht njëfarë numri operacionesh shkëmbimi, ajo përpigjet në të njëjtën kohë që ta rrethojë përvojën dhe universin e saj me një lloj mistifikimi. Një shoqëri e bazuar te shenjat, në thelbin e saj, është një shoqëri artificiale, ku e vërteta mëshore e

individit është e mistifikuar. Kështu që nuk do të habitemi, kur të shikojmë se kjo shoqëri ka zgjedhur si fëmijë moral me parime formale dhe sesi ajo i shkruan fjalët liri e barazi si në burgje, ashtu edhe në tempujt e saj financiarë. Por, në të njëjtën kohë, nuk mund të luash me fjalët pa u ndëshkuar.

Sot vlera më e përgojuar është ajo e lirisë. Disa njerëz të cekët (gjithmonë kam menduar se ka dy lloj mençurish, mençuria e zgjuar dhe zgjuarsia e trashë) kanë nxjerrë doktrinën se ajo nuk është tjetër, veçse një pengesë në rrugën e progresit të vërtetë. Por ka qenë e mundur të thuhet budallallëqë kaq të mëdha, sepse për njëqind vjet shoqëria tregtare e ka përdorur lirinë në mënyrë përjashtuese e të njëanshme, e ka konsideruar atë si një të drejtë e jo si detyrë, dhe nuk ka pasur frikë të vendoste një liri në parim në shërbim të një shtypjeje që mbretëronte në të vërtetë. Duke u nisur nga ky fakt, përse të habitemi nëse kjo shoqëri nuk i ka kërkuar artit të jetë një instrument çlirimi, por një ushtrim pa pasojë të mëdha dhe një zbatimje e thjeshtë. Tërë ajo botë që karakterizohet nga kokëçarjet për shkak të parave, por mbi të gjitha nga taksiratet për shkak të dashurisë, gjatë shume vitesh ishte e kënaqur me shkrimtarët e saj mondanë dhe me artin më pa vlerë që mund të ekzistonte, ai për të cilin Oskar Uaildi, duke menduar për veten e tij përpara se të kishte njohur burgun, thoshte se vesi më i keq ishte të qenit i sipërfaqshëm.

Fabrikuesit e artit (ende nuk kam thënë artistët) e Evropës borgjeze, përpara dhe pas 1900, kanë pranuar në këtë mënyrë papërgjegjshmërinë, pasi papërgjegjshmëria nënkuptonte një shkëputje rraskapitëse nga shoqëria e tyre (ata që janë shkëputur me të vërtetë quheshin Rembo, Niçe, Strinberg dhe të gjithë e dimë shumë mirë çmimin që kanë paguar). Teoria e artit për art, që në fakt nuk është tjetër veçse marrja përsipër e kësaj papërgjegjshmërie, i përket kësaj epoke. Arti për art, zbatimja e një artisti të vetmuar, është me të drejtë arti artificial i një shoqërie të rreme e abstrakte. Kurorëzimi i tij i logjikshëm është arti i salloneve ose arti tërësisht formal, i cili ushqehet me preciozitet e abstraksione dhe që ka si rezultat shkatërrimin e çdo realiteti. Disa vepra, ashtu si dhe disa njerëz të mrekullojnë, por në të njëjtën kohë ka edhe shumë shpikje të ndyra që dëmtojnë shumë të tjerë. Si përfundim, arti krijohet jashtë shoqërisë dhe shkëputet nga rrethet e saj të gjalla. Pak nga pak, ndonëse në majë të suksesit, artisti është vetëm, ose të paktën njihet nga kombi i tij vetëm me ndërmjetësinë e shtypit të gjerë apo radios, që do të japin për të një ide të përshtatshme e të thjeshtuar. Me specializimin e artistit, bëhet i nevojshëm edhe vulgarizimi. Kështu, shumë e shumë njerëz do të kenë përshtypjen se e njohin një artist të caktuar të epokës sonë, meqë kanë mësuar nga gazetaret se ai

rrit kanarina ose se nuk martohet asnjëherë për më tepër se gjashtë muaj. Sot të jesh i famshëm do të thotë të admirojnë ose të të urrejnë, pa të lexuar. Çdo artist që do të jetë i famshëm në shoqërinë tonë, duhet të dijë se nuk është ai që do të jetë i tillë, por dikush tjetër me emrin e tij, i cili nuk do të ketë asgjë të përbashkët me të dhe ndoshta do të vrasë një ditë brenda tij artistin e vërtetë.

E si është e mundur të habitemi, po të mendojmë se krijimet me vlerë në Evropën tregtare të shekullit nëntëmbëdhjetë e njëzet, për shembull në letërsi, janë ngritur kundër shoqërisë së kohës së tyre! Mund të thuhet se deri pak para Revolucionit francez, letërsia që lëvrohej ishte kryesisht një letërsi miratuese. Duke u nisur nga çasti kur shoqëria borgjeze e dalë nga revolucioni u stabilizua, u zhvillua një letërsi që karakterizohej nga sensi i revoltës. U mohuan në këtë mënyrë vlerat zyrtare, për shembull te ne, qoftë nga mbartësit e vlerave revolucionare, nga romantikët te Remboja, qoftë nga ata që ruanin vlerat aristokratike, nga të cilët mund të përmendim Vinjinë e Balzakun. Në të dy rastet, populli dhe aristokracia, që janë dy burimet e çdo qytetërimi, radhiten kundër shoqërisë së rreme të kohës së tyre. Por ky refuzim, që me kalimin e kohës u ngurtësua, u bë i rremë dhe çoi në një lloj tjetër steriliteti. Tema e poetit të mallkuar që lindi në një shoqëri tregtare (Shatertoni është shembulli më i mirë), bëri te vetin një paragjykim, sipas të cilit një artisti i mirë duhet të ngrihet gjithmonë kundër shoqërisë së kohës së tij, cilado qoftë ajo. I ligjshëm në origjinën e tij, kur pohonte se një artist i vërtetë nuk mund të bjerë në ujdi me botën e parasë, parimi u bë i rremë kur prej tij nxorën idenë se artisti mund të afirmohej si i tillë vetëm duke qenë kundër gjithçkaje në përgjithësi. Kështu, shumë nga artistët tanë duan të jenë "të mallkuar", i vret ndërgjegja kur nuk janë të tillë dhe dëshirojnë në të njëjtën kohë si duartrokitjet, ashtu edhe fishkëllimat.

Natyrisht, duke qenë i lodhur ose shpërfillës, sot publiku duartroket ose fishkëllen rastësisht. Intelektuali i kohës sonë nuk pushon së ngurtësuar për të qenë i madh. Por, duke mohuar gjithçka, deri edhe traditën e artit të tij, artistit bashkëkohor i formohet iluzioni se po krijon rregullat e veta dhe arrin deri aty, sa të mendojë se është Zoti. Kështu, ai pandeh se është në gjendje të krijojë realitetin e tij. Por, larg shoqërisë, ai do të krijojë vetëm vepra formale dhe abstrakte, prekëse si përjetime, por pa pjellorinë që është karakteristike e artit të vërtetë, prirja e të cilit është të mbledhë. Si përfundim, ndryshimi ndërmjet stërhollimeve e abstraksioneve bashkëkohore dhe veprës së një Tolstoji ose një Molieri do të jetë po aq i madh, sa edhe ndërmjet tregtisë së shpresuar të një gruri të padukshëm dhe vetë dherave të prekshëm të hullisë.

Lou REED

SHTËPIA IME

Imazhi i poetit në pui
Patat kanadeze fluturojnë mbi pemë
Mjegulla butësisht varet mbi liqen
Shtëpia ime është shumë e bukur gjatë natës
Miku dhe mësuesi im zë dhomën e lirë
Ai ka vdekur - në paqe më në fund Çifuti
Endacak
Miq të tjerë i kishin vënë gurë varrit të tij
Ai ishte njeriu i parë i madh që kisha takuar ndonjëherë
Silvia dhe unë nxorëm tabelën tonë Ouija
Për të thirrur një shpirt - ai u ngrit në dhomë
Ne ishim të lumtur dhe të mahnitur me atë që pamë
Flakërues qëndronte emri krenar dhe mbretëror Delmore
Delmore, më kanë munguar të gjitha

mënyrat tua qesharake
Më kanë munguar shakatë dhe gjërat e shkëlqyera që ke thënë
Dedalus im për Bloomin tënd, ishte një zgjuarsia kaq e përsosur
Dhe të të gjej në shtëpinë time i bën gjërat perfekte
Përnjëmend kam jetë me fat
Shkrimi im, motoçikleta ime dhe gruaja ime
Dhe mbi të gjitha, një frymë e pastër poezie
Po jeton në këtë shtëpi prej guri dhe druri me mua
Imazhi i poetit në pui
Patat kanadeze fluturojnë mbi pemë
Mjegulla butësisht varet mbi liqen
Shtëpia jonë është shumë e bukur gjatë natës

Përktheu: Fadil Bajraj

MONUMENTET E FUNDIT TË JUGOSLLAVISË

Josip Broz Tito parashikoi një mit të ri të stilit sovjetik për Jugosllavinë - një mit i rrënjësor në utopizmin futurist...

Christopher LINFORTH

Asgjësimi i "spomenikëve" filloi pak më shumë se një dekadë pas vdekjes së Mareshalit Tito në vitin 1980. Presidenti i Jugosllavisë kishte porositur ndërtimin e këtyre monumenteve të epokës së hapësirës pas pushtimit brutal të atdheut të tij nga Boshti. Tito parashikoi një mit të ri të stilit sovjetik për Jugosllavinë - një mit i

rrënjësor në utopizmin futurist. Përfaqsimi i kësaj estetike, ndoshta të pazakontë për dikë të lindur në fshatin e vogël të Kumrovecit, ndihmoi përpjekjen e tij prej dekadash për të bashkuar popullin e tij. Duke përdorur parimet brutaliste të dizajnit, arkitektët e Titos përkujtuan të vdekurit e Republikës federale socialiste dhe ata që luftuan pushtimin: ushtrinë e tij partizane.

Përgjatë tridhjetë vjetësh, mijëra prej këtyre "spomenikëve" të mëdhenj të betonit u shfaqën nëpër peizazhin jugosllav. Të ndërtuara shpesh në vende të largëta, në vende betejë ose në vende të heroizmit patriotik, këto monumente i zbehën rrethinat e tyre. Në Republikën Serpska të sotme, Monumenti i Betejës së Sutjeskës në Tjentishte ndodhet në një luginë të gjelbër të këndshme, e vizituar herë pas here nga nxënës shkollash dhe alpinistë me fytyrë të mërzhitur që kërkojnë të pushtojnë majën e afërt të Snijezhnicas. Krahët e dyfishtë të dhëmbëzuar të këtij "spomeniku", secili rreth nëntëmbëdhjetë metra i lartë, ngjajnë me një copë gjigande guri gëlqeror të shtresuar të ndarë në dysh. Brenda fasadës së derdhur të betonit shtrihet një strukturë e padukshme e armaturës në formë kagjelli.

Jo shumë larg në formën tjetër të entitizuar të Bosnjë-Hercegovinës, mbetjet skeletore të një "spomenikut" tjetër ulen në majë të malit Makljen. Monumenti i betejës për të plagosurit (ngan-

jëherë i njohur si Grushti) përkujton ushtarët partizanë që mbronin kalimin malor nga trupat e Boshtit. Grushti abstrakt i bllokuar u ngrit në një lartësi prej katërmëdhjetë metrash dhe u lye me të bardhë - një simbol i kundërshtimit kundër pushtimit fashist. Dekada më vonë, në vitin 2000, vandalët vendas i vunë dinamitin "spomenik-ut"; ata shpërthyen predhën e betonit dhe lanë vetëm një platformë me armaturë që digjej.

Në sytë e shumë njerëzve, shkëlqimi i realizmit socialist utopik të Titos u zbeh në mënyrë dramatike gjatë luftërave jugosllave. Thirrja tubuese e një shteti të vetëm sllav ndihej e zbrazët, e pakuptimë, me kaq shumë të vdekur. Dhe "spomenikët" ishin një kujtesë e unitetit të rremë të së kaluarës. Në të vërtetë, mendjemadhësia e këtyre monumenteve ishte qartësisht e dukshme. Luftërat ringjallën fraksionet historike të Ballkanit - serbët, kroatët, kosovarët, maqedonasit, boshnjakët, sllovenët, malazezët - për të ngritur përsëri inatet e së kaluarës dhe spektrin e nacionalizmit të kësaj republike të shpërbërë ishin vendet e vdekjes masive dhe të spastrimit etnik: Batajnica, Vukovari, Bihaqi, Srebrenica.

Gjatë viteve 1990 dhe 2000, qindra "spomenikë" u vandalizuan, ose u shkatërruan, ose u lanë të shkërmoqen. Vizitoni Koshuten, Dërvarin ose Kamenskan për të parë pllakat e betonit

të thyer të shpërndara nëpër peizazh. Grafitet shumëngjyrëshe janë e vetmja shenjë që njerëzit ende i vizitojnë këto zona. Në vende të tjera, disa "spomenikë" janë zëvendësuar me kisha ose monumente të reja që dokumentojnë viktimat e luftërave. Pllakat në këto monumente të reja shpesh rishikojnë pakënaqësitë e ish-Jugosllavisë. Trauma e pazgjidhur shfaqet plotësisht.

Vitet e fundit, ka pasur një interes në mbarë botën për "spomenikët" më të famshëm, siç është monumenti i stilizuar me krahë në Podgariç, një memorial i një rebelimi vendas kundër ustashevë fashist. Njëkohësisht, brenda ish-Jugosllavisë, një dashuri në rritje për republikën mund të shihet në kafe-baret moderne, ekspozitat e artit, madje edhe në televizionet e realitetit. Titostalgjia bazohet në një pamje rozë të dashamirësisë së Titos: ëndrra e tij futuriste për një Jugosllavi largpamëse dhe të fuqishme. Brezat e rinj kanë filluar të vlerësojnë jetën dhe veprën e tij; ata imagjinojnë një epokë të artë të kohërave më të mira dhe kur njerëzit thoshin "vëllazërim dhe bashkim" pa një ndjenjë ironie.

"Spomenikët" flasin për këta ëndërrimtarë. Këto monumente të fundit tregojnë rrugën drejt pajtimit: një e ardhme për të gjithë ata. (worldliteraturetoday.org)

(Nga anglishtja Fitim Nuhju)

Mes mitit dhe legjendës

NJË FOTO E RE E RIMBAUD-it?!

Për djaloshin e Charleville-s është thënë gjithçka. Engjëll, djall, i mallkuar, përbindësh, gjeni, revolucionar, populist, mistik, fetar

Artur SPANJOLLI

Kaos, rrëmujë dhe dritë në trurin e këtij gjeniu të parakohshëm. Veç 16 vjeçar Rimbaud, pati vërtetë momente kulmore në krijimtari. I parakohshëm, si një meteor i cili ndrin dhe digjet shpejt, ai dha dhe tha gjithçka, në harkun e 3 viteve të adoleshencës. Te personi i tij u mblodh së bashku gjeniu dhe mëkatari, i krisuri dhe vizionari, i zemëruari dhe i paadaptueshmi, homoseksuali dhe reformuesi. Krenar, përcmues dhe mospërfillës, Rimbaud jo vetëm që e kritikoi dhe e urreu hipokrizinë borgjeze parisienë, por ai e shmangu atë aq fuqishëm sa shkoi deri në Abisini,

drejt një primitivizmi origjinal, duke ndërruar deri edhe fenë. Më në fund, i lodhur së ecuri, nga Parisi në Brindizi në këmbë, po nga këmbët e tij vdiq siç e kishte parashikuar në një poezi. "...Dhe të braktisë këmbët e tij! O mrekulli!" Poezia: Turpi.

Nuk ka asnjë rast tjetër në letërsinë botërore që një poet i mallkuar kaq i ri, të akumulonte aq shumë sintezë letrare dhe të kishte një pjekuri letrare aq të parakohshme. Veç në moshën 19 vjeçare.

Poeti, shkruan Rimbaud, bëhet largpamës veç përmes një rrëmuje të gjatë, të arsyetuar dhe totale të ndjenjave.

Produkt i një epoke të turbullt, - luftërat Franko-Prusiane, - Rimbaud shfaqet si një uragan konfuz dhe largpamës, poezia e tij është si një magmë gjithmonë në përvëlím, nga llava e të cilit do të dilte dritë e re mendimi. Askush si ai nuk e kërkoi aq ngulshëm të vërtetën në poezi dhe në jetë. Antikonformist i tërbuar,

provokator dhe rebel, ai nëpërkembi, pëshyty, talli me sarkazmin e tij të helmët gjithçka mediokre dhe fallce.

Për djaloshin e Charleville-s është thënë gjithçka. Engjëll, djall, i mallkuar, përbindësh, gjeni, revolucionar, populist, mistik, fetar, largpamës, blasfem, sodomit, sifilit, morracak, nevrositenik, shenjtor, tregtar armësh, moralist, dashnor i tërbuar, hero, lypës, heretik, vizionar, profet, drogaxhi, i ndriçuar. E kanë dashur dhe urreyer pa masë, e kanë ekzaltuar, ofenduar, lartësuar dhe përbaltur pa fund. Ka sa të duash për të. Prapë ai mbetet një figurë mahnitëse dhe intrigante, për t'u zbuluar magjia e tij shumëkohëshe.

Një foto e re e gjetur kohët e fundit e Arthur Rimbaud-it?! E njëjta hundë e hollë, të njëjtët sy ëndërrimtarë, i njëjti qëndrimi prej engjëlli në mërgim. Ky ishte pra, poeti fëmijë, revolucionari dhe largpamësi i pakrahueshëm, i cili preku skajet e së pamundurës, të mitit dhe të legjendës.

NUMRI I ARDHSHEM ME 5 KORRIK

HEJZA

20 QERSHOR, 2023

Kryeredaktor i Hejzës: **Avni Halimi** (avni65halimi@gmail.com)

Editon Produksioni **TAKAT STUDIOS**

Drejtor: **Genc Halimi** (genc@takat.tv)

Rruga e Kaçanikut nr. 208, Shkup, 1000